

EXTERNÉ HODNOTENIE
PROJEKTY PODPOROVANÉ ZO STRANY RÓMSKEHO VZDELÁVACIEHO
FONDU NA SLOVENSKU SO ZAMERANÍM NA PREDCHÁDZANIE A
ODSTRAŇOVANIE SEGREGÁCIE RÓMSKÝCH DETÍ V ŠPECIÁLNO
VZDELÁVANÍ

HODNOTIACA SPRÁVA

Spracoval Marek F. Hojsík
(Rómsky inštitút Bratislava)

Obsah

Zhrnutie.....	2
Úvod.....	5
1. Metodika hodnotenia	9
Identifikácia problému	10
Jasnosť cieľa projektu a vhodnosť prostriedkov na jeho dosiahnutie.....	10
Zameranie	11
Súlad projektu	12
Efektívnosť (hodnotenie dopadov)	13
Udržateľnosť	14
Hospodárnosť	15
Spätná väzba	15
2. Hodnotenie projektov	16
SLO 005/SLO 020: <i>Integrácia rómskych detí zo špeciálnych škôl a tried do bežných základných škôl a tried v Trnavskom kraji (etapa I a II)</i>	16
SLO 014: <i>Advokačná kampaň proti zaradovaniu rómskych detí do špeciálnych škôl a tried</i>	23
SLO 016: <i>Rómska komunita proti segregácii v školách</i>	30
SLO 018/SLO 023: <i>„Čo sú špeciálne školy?“ / Podpora a doučovanie rómskych prvákov na základných školách</i>	37
3. Výpočet nákladov na dieťa	44
4. Závery.....	47
5. Odporúčania	51

Prílohy	57
Príloha 1: Podmienky zadania	57
Príloha 2: Zoznam dokumentov poskytnutých konzultantovi zo strany REF	60
Príloha 3: Zoznam rozhovorov	63
Príloha 4: Výskumné nástroje	65
Dotazník pre príjemcov grantovej podpory REF.....	65
Dotazník pre dospelých účastníkov projektu (školy).....	69
Dotazník pre dospelých účastníkov projektu (rodičia)	72
Dotazník pre skupinový rozhovor (s príjemcami grantov od REF).....	74

EXTERNÉ HODNOTENIE

PROJEKTY PODPOROVANÉ ZO STRANY RÓMSKEHO VZDELÁVACIEHO FONDU NA SLOVENSKU SO ZAMERANÍM NA PREDCHÁDZANIE A ODSTRAŇOVANIE SEGREGÁCIE RÓMSKÝCH DETÍ V ŠPECIÁLNO M VZDELÁVANÍ

ZHRNUTIE

Poznámka: Zhrnutie spracoval Rómsky vzdelávací fond (REF) na základe správy vypracovanej externým hodnotiteľom a odráža skôr názory REF na najdôležitejšie aspekty hodnotenia než názory externého hodnotiteľa.

Kontext

K novembru 2009 poskytol REF celkovú sumu 622 790 EUR na šesť projektov realizovaných štyrmi mimovládny m organizáciami, ktoré boli priamo zamerané na predchádzanie alebo nápravu zaraďovania rómskych detí do špeciálneho vzdelávania na Slovensku. Rozhodnutie REF zo začiatku roka 2010 uskutočniť porovnanie rôznych prístupov, ktoré boli doteraz v tejto oblasti podporené, bolo založené na troch hlavných faktoroch:

1. Môžeme predpokladať, že predchádzanie/odstraňovanie segregácie rómskych detí v špeciálnom vzdelávaní zostane v dohľadnej budúcnosti prioritou aktivít REF na Slovensku.
2. Jediné dodnes realizované externé hodnotenie projektov zameraných na predchádzanie/odstraňovanie segregácie na Slovensku poskytlo málo kvantitatívnych údajov a neobsahovalo odporúčania o tom, ako by bolo možné hodnotené projekty zlepšiť v prípade ich pokračovania.
3. Slovenské ministerstvo školstva vyjadrilo záujem o výsledky jedného z týchto projektov, čo naznačuje, že by malo záujem získať informácie o podobne zameraných projektoch podporených zo strany REF na Slovensku. Zistenia komparatívneho hodnotenia všetkých takýchto projektov by pritom mohli slúžiť ako odrazový mostík pre vytvorenie modelu spolupráce so slovenskou vládou.

Hodnotenie bolo realizované v polovici roka 2010 pod vedením Mareka F. Hojsíka z Rómskeho inštitútu v Bratislave, ktorý bol vybraný v otvorenom výberovom konaní.

Metodika

Cieľom hodnotenia bolo porovnať efektivnosť štyroch rozličných projektových modelov a priniesť odporúčania k tomu, ako by sa mohli prvky jedného alebo viacerých modelových prístupov uplatniť na Slovensku na národnej úrovni. Zatiaľ čo teoretický výskum v rámci hodnotenia vychádzal najmä z projektovej dokumentácie poskytnutej zo strany REF, terénny výskum zahŕňal rozhovory aspoň s jedným predstaviteľom každej implementujúcej organizácie (projektový manažér alebo projektový koordinátor), s jedným ďalším členom projektového tímu, s jedným predstaviteľom školy, ktorá bola buď priamo zapojená do projektových aktivít, alebo ju navštevujú žiaci z cieľovej skupiny, a aspoň s jedným rodičom dieťaťa, na ktoré bol projekt zameraný.

Hlavné zistenia

1. Napriek tomu, že nedostupnosť východiskových údajov o účastníkoch projektu a porovnávacích údajov z kontrolnej skupiny znemožnila výpočet nákladov na dieťa z pohľadu výsledkov projektu, náklady na dieťa je možné porovnávať medzi jednotlivými projektmi z pohľadu vstupov tak, ako to uvádza nasledujúca tabuľka.

Tabuľka S1. Mesačné náklady na dieťa za hodnotené projekty

Kód projektu	Príjemca grantu	Trvanie (mesiace)	Rozpočet (EUR)	Očakávaný počet detí	Náklady projektu na dieťa na mesiac (EUR)	Priame náklady na dieťa na mesiac (EUR)
SLO 005	LHRA	12	79,740	195	77	56
SLO 020	LHRA	16	155,060	60	162	130
SLO 014	RUCD	11	71,800	200	33	21
SLO 016	CAI	12	80,850	100	67	38
SLO 018	KARI	24	119,000	675	7	4
SLO 023	KARI	7	16,740	260	9	8

2. Náklady na dieťa z pohľadu vstupov možno zmysluplne porovnať s vyššími nákladmi na vzdelávanie detí v rámci systému špeciálneho vzdelávania na Slovensku. Ako uvádza tabuľka nižšie, zásahom, ktorý účinne zabráni zaradeniu dieťaťa do špeciálneho vzdelávania, sa verejné výdavky znížia o 543,51 EUR ročne. Z pohľadu celkových vstupných nákladov na dieťa majú štyri zo šiestich hodnotených projektov priaznivý potenciál v porovnaní so zaradením dieťaťa do špeciálneho vzdelávania.

Tabuľka S2. Ročné verejné výdavky na dieťa v bežnom a v špeciálnom vzdelávaní

Typ školy a triedy	Minimálne ročné výdavky (EUR)	Maximálne ročné výdavky (EUR)
Bežné	1069,24	1113,92
Špeciálne	1612,75	1657,43
ROZDIEL	543,51	543,51

Úvod

Táto správa bola spracovaná ako súčasť výstupov externého hodnotenia realizovaného tímom expertov vedených Marekom F. Hojsíkom z Rómskeho inštitútu v Bratislave (ďalej „konzultant“). Spracovanie hodnotenia si vyžiadal Rómsky vzdelávací fond (REF) a konzultant bol vybraný zo strany REF v otvorenom výberovom konaní. Externé hodnotenie pokrýva šesť projektov podporených zo strany REF, ktoré boli implementované na Slovensku štyrmi mimovládnymi organizáciami (ďalej „príjemcovia grantov“) a boli zamerané na predchádzanie alebo odstraňovanie segregácie rómskych detí v špeciálnom vzdelávaní (pozri tabuľku 1: Zoznam hodnotených projektov podporených zo strany REF).

Cieľom hodnotenia bolo porovnať efektívnosť štyroch rozličných projektových prístupov a priniesť odporúčania o tom, ako by sa mohli prvky jedného alebo viacerých modelových prístupov uplatniť na Slovensku na národnej úrovni. Dôraz sa kládol na dosiahnutie kvantitatívnych výsledkov (počet detí, pri ktorých sa predišlo zaradeniu do špeciálneho vzdelávania alebo ktoré boli z neho preradené), ktoré sa porovnávali projektovými indikátormi v implementačných plánoch projektov. Hodnotili sa aj náklady na dieťa pre každý z projektov.

Výstupy, ktoré mal konzultant predložiť, boli podľa podmienok zadania nasledovné (pozri prílohu 1: Podmienky zadania):

1. Metodika hodnotenia a výskumné nástroje,
2. Metodika výpočtu nákladov na dieťa,
3. Hodnotiaca správa.

Metodika hodnotenia a výskumné nástroje (scenár čiastočne riadeného rozhovoru s príjemcami grantov, scenár čiastočne riadeného rozhovoru s dospelými účastníkmi projektov – predstaviteľmi škôl a rodičmi detí, scenár čiastočne riadeného skupinového rozhovoru pre spoločné stretnutie všetkých štyroch príjemcov grantov) boli spracované na základe projektovej dokumentácie poskytnutej zo strany REF. Osnova metodiky hodnotenia a všetky výskumné nástroje (okrem scenáru čiastočne riadeného skupinového rozhovoru pre spoločné stretnutie všetkých štyroch príjemcov grantov) boli predložené REF na schválenie pred začiatkom terénneho výskumu (pozri prílohu 4: Výskumné nástroje).

Teoretický výskum zahŕňal posúdenie projektovej dokumentácie poskytnutej zo strany REF (pozri prílohu 2: Zoznam dokumentov poskytnutých konzultantovi zo strany REF), pričom treba zdôrazniť, že dokumentácia k väčšine hodnotených projektov neobsahovala nevyhnutné konkrétne údaje (napríklad počty a rozlíšenie úspešných príjemcov pomoci v skupine príjemcov). Terénny výskum zahŕňal rozhovory aspoň s jedným predstaviteľom každého príjemcu grantu (projektový manažér, projektový koordinátor), s jedným členom projektového tímu, s jedným predstaviteľom školy v príslušnej lokalite (ktorá je buď priamo zapojená do projektu, alebo ktorú navštevujú žiaci z cieľovej skupiny) a aspoň s jedným rodičom dieťaťa z cieľovej skupiny. Terénny výskum bol realizovaný v Bratislave, Trnave, Zlatých Klasoch, Banskej Bystrici, Ružomberku, Martine a Rimavskej Sobote od 10. do 22. júna 2010 (pozri prílohu 3: Zoznam rozhovorov).

Spoločné stretnutie všetkých príjemcov grantov (skupinový rozhovor) bolo plánované na 14. júla 2010. Pretože viacerí účastníci uviedli, že nemôžu pricestovať do Bratislavy, plán bol zmenený na spoločnú telekonferenciu cez službu Skype. V deň konania telekonferencie dvaja príjemcovia grantu oznámili, že sa nemôžu pripojiť z technických príčin. Z tohto dôvodu sa

spoločné stretnutie všetkých štyroch príjemcov grantov neuskutočnilo. Pripravený scenár skupinového rozhovoru bol zaslaný príjemcom grantov so žiadosťou o zaslanie odpovedí na otázky, o ktorých sa malo na stretnutí diskutovať (odpovede však zaslal len jeden príjemca grantu – CAI (projekt SLO 016)). Dodatočné rozhovory s predstaviteľmi škôl a samospráv, v rámci ktorých sa projekty implementovali, sa uskutočnili počas prvých dvoch júlových týždňov.

Počas fázy terénneho výskumu v rámci hodnotenia sa konzultant v prípade väčšiny hodnotených projektov stretol s vážnymi problémami pri prístupe k dôkazovým informáciám (t. j. k informáciám, ktoré môžu byť objektívne overiteľné alebo potvrdené na základe dôkazov, ako napríklad výkaz dochádzky alebo svedectvo tretej osoby) a ku kvantitatívnym údajom. Ako je opísané nižšie v častiach týkajúcich sa konkrétnych projektov, príjemcovia grantov buď nemali vôbec k dispozícii potrebné dokumenty, alebo sprístupnili len neroztriedené dokumenty vrátane materiálov týkajúcich sa iných projektov (a vyzvali konzultanta, aby „si vyhľadal dokumenty, ktoré potrebuje“), alebo mali len neúplnú dokumentáciu. Len jeden spomedzi štyroch príjemcov grantov, konkrétne organizácia KARI (projekty SLO 018 a SLO 023), bol schopný poskytnúť kompletnú dokumentáciu a usporiadané kvantitatívne údaje potrebné na realizáciu hodnotenia. Ďalší príjemca grantu, RUCD (projekt SLO 014), poskytol konzultantovi zoznam účastníkov projektu a detí zapojených do projektu, ale tieto údaje nekorešpondovali s údajmi poskytnutými predstaviteľmi škôl. Dvaja zvyšní príjemcovia grantov, CAI a LHRA, poskytli len neúplné údaje. Konzultant preto nemôže považovať údaje poskytnuté príjemcami grantov za úplne spoľahlivé a nemôže na nich založiť spoľahlivé porovnávacie kvantitatívne hodnotenie, vrátane spoľahlivého porovnania nákladov na dieťa.

Konzultant sa stretol aj s ďalšími problémami spojenými so zberom údajov. Po prvé, niektoré zapojené školy neboli schopné alebo ochotné poskytnúť konzultantovi požadované informácie o projektoch, zapojených deťoch a výsledkoch, čo môže byť dôsledkom vzťahov medzi školami a príjemcom grantu, ktoré sa výrazne zhoršili počas priebehu projektu (LHRA - projekty SLO 005 a SLO 020). Po druhé, medzi implementáciou projektov a ich hodnotením bol veľký časový odstup (hodnotenie sa realizovalo jeden rok až tri roky po dokončení projektov). Z tohto dôvodu neboli niektoré školy schopné poskytnúť konzultantovi požadované dokumenty (podľa základnej školy v Zlatých Klasoch (SLO 005/020) a Základnej školy A. Dubčeka v Martine (SLO 014) sa niektoré dokumenty archivujú len dva roky). Okrem toho sa zdalo, že mnohí respondenti si nedokážu presne vybaviť detaily o hodnotených projektoch alebo si ich zamieňali s inými projektmi alebo aktivitami zameranými na zaškolenie rómskych detí, ktoré v rovnakom čase prebiehali v danej lokalite/komunite/škole. Tento problém sa týkal najmä rómskych rodičov, a preto museli byť pôvodne plánované rozhovory s nimi redukované. Mnohí dospelí účastníci projektov alebo ich príjemcovia (rodiny detí) sa medzičasom odsťahovali alebo prestali pracovať na daných školách a nebolo možné ich nájsť.

Tretí problém viac systémového charakteru spočíva v tom, že aj v prípade dostupnosti spoľahlivých údajov o dosiahnutých výsledkoch nemôže byť hodnotená skutočná efektívnosť projektu v prípade chýbajúcich:

- a. presných a overiteľných východiskových údajov a
- b. porovnávacích údajov (údajov za kontrolnú skupinu).

Bez týchto údajov nie je možné povedať, či projekt v skutočnosti znamenal zmenu a či zdroje investované do opatrení mali pridanú hodnotu. Len dostupné presné kvantitatívne východiskové údaje môžu poskytnúť dôkaz o dosiahnutej zmene. Okrem toho, len porovnanie rozdielu medzi experimentálnou skupinou (kde sa realizujú projektové aktivity) a kontrolnou

skupinou (kde sa nerealizujú projektové aktivity) môže poskytnúť dôkaz o kauzalite medzi pozorovanou zmenou a realizovaným projektom (teda či výsledky účastníkov projektu sú lepšie, ako by boli bez ich účasti na projekte). V žiadnom z hodnotených projektov neexistovala kontrolná skupina ani meranie jej výsledkov. Všetky uvedené problémy sú zohľadnené v odporúčaniach v závere tejto správy.

Z uvedených dôvodov má hodnotenie skôr kvalitatívny charakter, hoci pôvodne bolo plánované ako kvantitatívne.

Konzultant sa pokúsil použiť údaje štátneho Ústavu informácií a prognóz školstva (UIPŠ) pre porovnanie s výsledkami projektov.¹ Tieto údaje spolu s údajmi z Atlasu rómskych komunít 2004² by mohli byť použité na overenie východiskových údajov poskytnutých príjemcami grantov. Avšak údaje ÚIPŠ nie sú členené podľa etnicity a podiel rómskych a nerómskych detí v týchto údajoch je neznámy. Ak sú takéto údaje o veľkých vzorkách použité pre porovnanie, nie je možné odhadnúť efekt mnohých nepredvídateľných vstupujúcich faktorov. Z týchto dôvodov nemohli byť tieto údaje použité na meranie dopadov projektov.

Prvá časť tejto správy opisuje metodiku hodnotenia spracovanú pre účely hodnotenia šiestich projektov na základe poskytnutej projektovej dokumentácie a plánovaných metód zberu údajov. Metodika bola vytvorená v súlade s dokumentom *Program Evaluation Standards* organizácie Joint Committee on Standards for Educational Evaluation³ a môže byť použitá na hodnotenie ďalších projektov podporených zo strany REF, ktoré budú zamerané na desegregáciu rómskych detí.

V druhej časti správy je hodnotených šesť projektov podľa navrhutej metodiky a opísané sú konkrétne problémy spojené s hodnotením. Hoci hodnotenie nezahrňalo finančnú kontrolu (audit) implementovaných projektov, tam, kde to konzultant považoval za vhodné, sú uvedené aj poznámky o použití finančných prostriedkov REF. Tretia časť obsahuje výpočet nákladov na dieťa v jednotlivých projektoch. Ako bolo uvedené vyššie, kvôli nedostupnosti (alebo nekompletnosti) nevyhnutných kvantitatívnych údajov jednak o skutočných výsledkoch projektov, ako aj údajov o kontrolnej skupine (ktoré by umožnili porovnanie a zhodnotenie, či projekt priniesol zmenu alebo nie), nie je možné vypočítať skutočné náklady na dieťa v projektoch. Náklady na dieťa sú preto vypočítané len z dostupných údajov, to znamená z projektov schválených REF, vrátane očakávaných výsledkov alebo dopadov uvedených príjemcami grantov, ktoré však vo väčšine prípadov nemožno považovať za overiteľné (alebo ich dôveryhodnosť je dokonca otázná). Konzultant sa domnieva, že aj takéto neúplné porovnanie môže poskytnúť REF užitočnú spätnú väzbu o praxi financovania. Nemôže však merať a porovnávať efektívnosť investícií REF do rôznych projektov. Na druhej strane informácie o nákladoch na dieťa pri jednotlivých projektoch (investícia REF) možno porovnať s vyššími nákladmi štátu v špeciálnom vzdelávaní (tzv. normatív na žiaka v špeciálnom školstve je na Slovensku vyšší ako v bežnom školstve).

¹ Údaje týkajúce sa špeciálnych škôl a tried so vzdelávacím variantom A (pre deti s ľahkým mentálnym postihnutím), kde sú rómske deti zvyčajne nesprávne zaradované.

² Jurásková, M., Kriglerová, E., Rybová, J. (2004). *Atlas rómskych komunít na Slovensku 2004*. Bratislava: Úrad vlády SR. Niektoré údaje sú dostupné na: <http://romovia.vlada.gov.sk/3554/list-faktov.php>

³ Joint Committee on Standards for Educational Evaluation. (1994). *The Program Evaluation Standards, 2nd Edition*. Newbury Park, CA: Sage Publications.

Štvrtá časť zhrňa závery z hodnotenia projektov a piata časť obsahuje odporúčania pre REF na základe použitej metodiky a spätnej väzby od príjemcov grantov a iných inštitúcií a osôb zapojených alebo ovplyvnených implementovanými projektmi.

Tabuľka 1: Zoznam hodnotených projektov podporených zo strany REF

Kód projektu	Príjemca grantu (skratka)	Názov projektu	Lokalita	Obdobie realizácie	Trvanie	Rozpočet
SLO 005	Liga aktivistov pre ľudské práva (LHRA)	Integrácia rómskych detí zo špeciálnych škôl a tried do bežných škôl a tried - fáza I	Trnava, Zlaté Klasy	03/2006-08/2007	12 mesiacov	179 740 EUR
SLO 020		Integrácia rómskych detí zo špeciálnych škôl a tried do bežných škôl a tried - fáza II	Trnava, Zlaté Klasy	12/2007-03/2009	16 months	155,060 EUR
SLO 014	Zjednotenie Rómov za občiansky rozvoj (RUCD)	Advokačná kampaň proti zaraďovaniu rómskych detí do špeciálnych škôl a tried	Liptovský Mikuláš, Ružomberok, Martin	11/2006-09/2007	11 mesiacov	71 800 EUR
SLO 016	Občianska alternatívna iniciatíva (CAI)	Rómska komunita proti segregácii v školách	Okres Rimavská Sobota (šesť lokalít)	03/2007-03/2008	12 mesiacov	80 850 EUR
SLO 018	Krajská asociácia rómskych iniciatív/	Osveta v rómskych rodinách: „Čo sú špeciálne školy?“	Banskobystrický kraj (sedem lokalít)	07/2007-06/2009	24 mesiacov	119 000 EUR
SLO 023	Združenie KARI (KARI)	Podpora a doučovanie rómskych prvákov na základných školách	Banskobystrický kraj (sedem lokalít)	01/2009-06/2009	7 mesiacov	16 740 EUR

1. Metodika hodnotenia

V rámci hodnotenia boli projekty skúmané z viacerých uhlov pohľadu na posúdenie kvality ich prípravy a implementácie, dopadu ich aktivít vzhľadom na projektom stanovené ciele a celkovú efektívnosť projektu a využitia zdrojov REF:

1. identifikácia problému,
2. jasnosť cieľa projektu a vhodnosť prostriedkov na jeho dosiahnutie,
3. zameranie,
4. súlad projektu,
5. efektívnosť (hodnotenie dopadov),
6. udržateľnosť,
7. hospodárnosť,
8. spätná väzba.

Hodnotenie bolo založené na posúdení projektovej dokumentácie poskytnutej zo strany REF, záznamov o implementácii projektu, predovšetkým o účastníkoch projektu, ktoré poskytli jednotliví príjemcovia grantov, záznamov o deťoch zúčastňujúcich sa projektov, ktoré poskytli školy (v relevantných prípadoch), čiastočne riadených rozhovorov s predstaviteľmi príjemcov grantov, predstaviteľmi zainteresovaných škôl a inými aktérmi, napríklad so psychologmi alebo predstaviteľmi samospráv (v relevantných prípadoch), dospelými

účastníkmi projektu, napríklad učiteľmi alebo asistentmi učiteľa, ako aj s rodičmi detí zúčastňujúcich sa alebo profitujúcich z projektov.

Identifikácia problému

Táto časť bola základom hodnotenia každého projektu - overená bola správna definícia problému a jeho interpretácia, vrátane príčin problému, ktorý sa mal odstrániť alebo obmedziť opatreniami.

Prax segregácie rómskych detí do špeciálneho vzdelávania na Slovensku je dobre známy a zdokumentovaný problém,⁴ ktorý musí byť považovaný za porušenie ich ľudských práv a má vážne negatívne dôsledky na rómske deti (kvalita a formálna úroveň dosiahnutého vzdelania, spoločenská stigmatizácia, šanca na zaradenie sa na trhu práce, riziko sociálneho vylúčenia a iné). Tento fenomén možno interpretovať a uchopiť ako dôsledok rozličných, vzájomne sa nevyklučujúcich príčin: vedomá a zámerná diskriminácia rómskych detí motivovaná rasistickými postojmi inštitúcií, nedostatočné povedomie rómskych rodičov o právach ich detí, chýbajúce dostupné opravné prostriedky v prípade porušovania práv rómskych detí alebo aj neúspešnosť detí v štandardných školách kvôli školskému prostrediu neprispôsobenému deťom z etnických menšín alebo sociálne znevýhodneného rodinného prostredia, nedostatku ľudských zdrojov na školách, nadmernému počtu detí na učiteľa, nedostatku asistentov učiteľa a podobne. Je pravdepodobné, že problém segregácie rómskych detí sa líši na rôznych miestach, kde môže mať rôzne formy, príčiny a pozadie. Navyše Rómovia nie sú homogénna skupina, preto v jednej lokalite môže byť jedna podskupina Rómov (viacnásobne znevýhodnených) viac zraniteľná a vystavená praktikám segregácie do špeciálnych škôl (napríklad rómske deti zo segregovanej osady alebo z najchudobnejších rodín môžu byť segregované do špeciálnych škôl, zatiaľ čo deti z lepšie situovaných rómskych rodín žijúcich integrované medzi nerómskymi obyvateľmi môžu navštevovať štandardné školy).

Na to, aby realizované opatrenia boli účinné, je potrebné už vo fáze navrhovania projektu do hĺbky analyzovať problém segregácie rómskych detí v miestnych podmienkach a správne identifikovať jeho hlavné príčiny.

Preto bolo v prvej fáze dôležité zhodnotiť, či príslušný príjemca grantu bol naozaj oboznámený s rozsahom, formami a príčinami problému segregácie rómskych detí do špeciálnych škôl v podmienkach lokality, v ktorej sa projekt mal realizovať, alebo či bolo zameranie projektu založené skôr na všeobecnom a dobre známom fakte, že segregácia sa na Slovensku vyskytuje, no nebralo do úvahy miestne špecifiká a prejavy tohto javu.

Zdroje údajov: projektová dokumentácia, rozhovory s príjemcami grantov, rozhovory s predstaviteľmi miestnych škôl alebo inštitúcií, rozhovory s rodičmi rómskych detí.

Jasnosť cieľa projektu a vhodnosť prostriedkov na jeho dosiahnutie

Druhá fáza hodnotenia bola zameraná na posúdenie, či príjemca grantu dokázal stanoviť konkrétny, špecifický a dosiahnuteľný cieľ projektu, potrebný na to, aby prispel k splneniu alebo dosiahol splnenie zámeru odstrániť alebo obmedziť problém segregácie rómskych detí

⁴ Napríklad: EU Monitoring and Advocacy Program. (2007). *Equal access to quality education for Roma. Vol. 2. Monitoring Reports on Croatia, Macedonia, Montenegro, and Slovakia*. Budapešť: OSI. Dostupné na:

http://www.soros.org/initiatives/roma/articles_publications/publications/equal_20071217

do špeciálnych škôl a jeho príčiny. Dosiahnutie cieľa malo byť merateľné a príjemca grantu mal byť schopný poskytnúť objektívne overiteľné dôkazy o jeho dosiahnutí. Dokumentované dosiahnutie cieľa (overované prostredníctvom dosiahnutia plánovaných indikátorov) sa interpretuje ako úspech projektu.

Cieľ musí zodpovedať problému, ktorý bol identifikovaný pre lokalitu implementácie projektu, musí zodpovedať miestnym podmienkam, možnostiam a obmedzeniam, ako aj reálnym kapacitám a možnostiam príjemcu grantu. Konkrétny cieľ musí logicky viesť k radu aktivít. Pri pohľade z opačnej strany musia byť všetky aktivity realizované v rámci projektu konzistentné a odôvodnené vo vzťahu k definovanému problému a cieľu projektu.

Dôležitým hľadiskom je efektívnosť. Napríklad sa dá očakávať, že v podmienkach, kde hlavnou príčinou nadmerného zastúpenia rómskych detí v špeciálnom vzdelávaní je ich neúspešnosť vo vyšších ročníkoch bežnej základnej školy/triedy kvôli slabým školským výsledkom, budú osvetové aktivity zamerané na rodičov menej efektívne ako projekt zameraný na doučovanie detí alebo ďalšie vzdelávanie učiteľov (bez ohľadu na to, že osvetová kampaň môže zvýšiť povedomie rodičov o tom, že môžu odmietnuť preradenie svojich detí do špeciálnej školy/triedy).

V tejto fáze bola overovaná konzistentnosť logickej postupnosti: „problém – konkrétny cieľ – aktivity – výsledky“.

Zdroje údajov: projektová dokumentácia, rozhovory s príjemcami grantov.

Zameranie

Presné a prispôbené zameranie opatrení je kľúčové pre efektívnosť každého projektu. Keďže väčšina projektov má obmedzené zdroje a dosah, dokážu poskytnúť podporu len obmedzenému počtu príjemcov. Preto je dôležité zabezpečiť, aby sa podpora poskytovala tým osobám, ktoré sú najzraniteľnejšie a najviac zasiahnuté problémom, na ktorého riešenie je projekt zameraný. Projekty, ktorých sa týkalo toto hodnotenie, museli byť zamerané na tie rómske deti, ktoré boli ohrozené možnosťou zaradenia do špeciálnych škôl (alebo už boli zaradené do takýchto škôl), pričom vhodné opatrenie by mohlo odvrátiť toto riziko (alebo zmeniť už existujúce zaradenie do špeciálnej školy).

Takáto profilácia alebo výberové kritériá mali byť určené vo fáze programovania (návrhu projektu) alebo najneskôr v úvodnej fáze implementácie projektu. Kritériá majú byť jasné, presné a formálne definované, aby umožnili následné overenie, či projekt zasiahol správnu cieľovú skupinu (alebo či projekt pokrýval aj osoby, ktoré neboli zamýšľanými príjemcami podpory a v akom rozsahu).

Prakticky bolo treba zhodnotiť, či všetky deti zúčastňujúce sa alebo profitujúce z projektu aj v skutočnosti potrebovali takúto podporu, aby sa nestali obeťami segregácie v špeciálnych školách, a tiež posúdiť, do akej miery bol projekt v danej lokalite schopný pokryť deti vystavené tomuto riziku.

Z nepresného zamerania vyplývajú dve hrozby pre efektívnosť projektu a použitie finančných prostriedkov REF – substitúcia a čistá strata. Prvá hrozba znamená, že namiesto poskytovania projektovej podpory deťom, ktoré sú najviac vystavené riziku segregácie v špeciálnych školách, sa podpora poskytuje skôr deťom, ktoré nie sú v bezprostrednom ohrození segregáciou (substitúcia účastníkov). V tomto prípade môže projekt priniesť niektoré pozitívne výsledky (napríklad zlepšenie vzdelávacích výsledkov), ktoré však nie sú v súlade s cieľom projektu; takýto projekt vlastne nahrádza inú možnú podporu (napríklad projekty zamerané na zlepšenie vzdelávacích výsledkov detí, vyššie úsilie učiteľov alebo rodičov – substitúcia podpory). Kvôli obmedzeným zdrojom a kapacitám väčšiny projektov sa

substitúcia účastníkov deje často na úkor tých detí, ktoré podporu skutočne potrebujú. Z pohľadu merania výsledkov projektu je pravdepodobné, že nesprávne zameraný projekt dosiahne očakávané výsledky (deti nebudú zaradené do špeciálneho vzdelávania), ale v zmysle pôvodného zadania projektu podľa REF (obmedzenie segregácie) môžeme hovoriť o čistej strate, pretože tieto výsledky by sa prejavili aj bez projektových opatrení. Substitúcia účastníkov môže byť pre realizátora projektu atraktívna z viacerých dôvodov: práca s inou cieľovou skupinou môže byť ľahšia, môže viesť k lepším výsledným ukazovateľom, a okrem toho identifikácia a zapojenie vhodných účastníkov môže byť v praxi zložitá.

Hodnotilo sa, ako boli definovaní príjemcovia projektu, ako sa vyberali účastníci projektu a kto sa na projektoch nakoniec v skutočnosti zúčastnil (profitoval z nich).

Zdroje údajov: projektová dokumentácia, rozhovory s predstaviteľmi škôl.

Súlad projektu

V tomto kroku sa hodnotilo, či bol projekt v skutočnosti implementovaný v súlade s predloženým projektovým návrhom príjemcu grantu, ktorého financovanie schválil REF. Prijemca grantu by mal byť schopný zdokumentovať aktivity, ktoré sa uskutočnili, spôsob ich uskutočnenia a kto sa na nich zúčastnil. Hodnotenie by nemalo byť založené len na jednoduchom vyjadrení príjemcu grantu, že určitá aktivita sa uskutočnila, a malo by byť podporené dôkazmi (podpísaná prezenčná listina, hmotné výstupy, svedectvo účastníkov alebo nezávislých osôb, napríklad učiteľov a iných), v prípade pochybností by vyjadrenie malo byť preverené aj z iných zdrojov.

Ak sa projektové aktivity neuskutočnili tak, ako to bolo zamýšľané a schválené (buď neboli vôbec nerealizované alebo boli realizované v obmedzenej podobe), vzniká riziko, že očakávaný cieľ a zámer nebudú splnené, alebo že finančné prostriedky boli použité na iné aktivity alebo dokonca zneužitú. Ak aktivity neboli uskutočnené, nebol realizovaný projekt, pričom vážne odchyľky medzi schváleným projektom a skutočne realizovanými aktivitami môžu v krajnom prípade viesť k otázke, či bol schválený projekt vôbec realizovaný (a či realizované aktivity nepredstavujú iný projekt, možno s iným cieľom a zámerom).

Hodnotenie súladu projektu môže byť problematické, ak nie je jednoznačná zhoda na tom, aké majú byť projektové aktivity alebo ako je možné merať obsah projektu. Nevhodne definované aktivity s nejasným obsahom („mobilizácia, vzdelávanie a osвета v komunitách“ – SLO 014 alebo „prispiet' k podpore interkultúrnej spolupráce a porozumenia medzi rómskymi a nerómskymi rodičmi a deťmi v bežných školách“ – SLO 016) znamenajú špeciálne riziko, pretože umožňujú rôzne interpretácie a je zložitú vyhodnotiť, či sa naozaj uskutočnili a priniesli plánované výsledky.

Okrem toho niekedy môže byť zložitú realizovať aktivitu tak, ako bola pôvodne plánovaná. Môže to súvisieť s nepresnou analýzou problému a návrhom projektu (skutočné potreby a problémy, ktoré sa objavia počas implementácie, sa môžu líšiť od predpokladaných) alebo nepredvídateľnými udalosťami a priebehom (zmena priorít a zapojenia partnerov, účastníci nemajú záujem zapojiť sa do aktivít alebo sa ich prestanú zúčastňovať, nedosiahnutie očakávaných výsledkov a iné). Hodnotenie sa malo týkať toho, či mal príjemca grantu záložný plán pre prípad takýchto situácií, či boli po objavení sa problémov vytvorené alternatívy alebo sa nepodnikli žiadne kroky. Dobře navrhnutý systém vnútorného monitoringu a komunikácie s externými aktérmi môže poskytnúť potrebnú spätnú väzbu o výkonnosti projektu a je užitočným nástrojom na hodnotenie kvality a efektívnosti projektu. Pre účely hodnotenia kvality riadenia rizík bolo pri hodnotení potrebné posúdiť, či bol príjemca grantu schopný zistiť možné slabé stránky v návrhu alebo problémy počas

implementácie projektu (a akým spôsobom), aké nápravné opatrenia sa uskutočnili (akým spôsobom a kto) a aký bol ich účinok.

Hodnotilo sa, či boli všetky predpokladané aktivity v projekte schválenom a financovanom zo strany REF naozaj realizované a akým spôsobom. Hodnotilo sa porovnávaním projektu s dôkazmi a dokumentáciou poskytnutou príjemcom grantu a overením s nezávislými osobami.

Zdroje údajov: projektová dokumentácia, rozhovory s príjemcami grantov, rozhovory s predstaviteľmi miestnych škôl alebo inštitúcií, rozhovory s rodičmi rómskych detí.

Efektívnosť (hodnotenie dopadov)

Na zmeranie efektívnosti je potrebné zodpovedať, či projekty skutočne fungovali a aký bol ich dopad. Musí byť preto jasné, čo mal projekt dosiahnuť, a v tomto kroku zmerať dosiahnutú zmenu. Keďže cieľom projektov bolo predchádzať alebo obmedzovať segregáciu rómskych detí v špeciálnych školách/triedach, mali by sme merať, koľko detí nebolo zaradených do špeciálnych škôl/tried alebo koľko detí boli preradených zo špeciálnych škôl/tried do bežných škôl/tried vďaka daným projektom.

V závislosti od konkrétneho cieľa každého projektu je potrebné opísať príslušnú definíciu úspešných účastníkov projektu (čo sa muselo udiť, aby dieťa z cieľovej skupiny projektu bolo považované za úspešného účastníka projektu - nebyť zaradený do špeciálnej školy/triedy, byť preradený do bežnej školy/triedy, mať lepšie školské výsledky, postúpiť do vyššieho ročníka školy, a pod.). Následne majú byť na základe záznamov príjemcov grantov hodnotené kvantitatívne údaje o úspešných účastníkoch projektu spomedzi všetkých účastníkov projektu a porovnané s východiskovými údajmi cieľovej skupiny. Potom môžeme určiť, či sa dosiahol predpokladaný dopad. Nevieme však ešte posúdiť kauzalitu medzi dopadom a realizovanými opatreniami, pretože môže existovať veľa ovplyvňujúcich faktorov, ktoré by mohli spôsobiť zaznamenanú zmenu, resp. by sa samotná zmena (napr. nárast/pokles počtu detí nezapisaných v špeciálnych školách/triedach, preradených do bežných škôl/tried, zlepšenie vzdelávacích výsledkov, úspešný postup do vyššieho ročníka v škole, a pod.) mohla objaviť aj bez realizácie projektu.

Na to, aby bolo možné hodnotiť skutočný dopad projektu, je potrebné dôveryhodne odhadnúť, čo by sa bolo stalo s cieľovou skupinou v prípade neuskutočnenia projektu. Z tohto dôvodu by sa mala merať zmena pri kontrolnej skupine a porovnať so zmenou zaznamenanou pri experimentálnej skupine (detí zúčastňujúcich sa hodnoteného projektu). Porovnaním údajov z projektu s kontrolnými údajmi môžeme zodpovedať otázku, či projekt priniesol zmenu a aká bola jeho efektívnosť. Je potrebné overiť aj štatistickú významnosť údajov.

Tabuľka 2: Schéma kontrolného merania

	experimentálna skupina	kontrolná skupina
východiskové údaje pred projektom	východiskové údaje (B_T)	východiskové údaje (B_C)
opatrenie	projektové náklady (P)	<i>bez opatrenia</i>
údaje po skončení projektu	výstupy (A_T)	kontrolné údaje (A_C)
meranie výsledkov	zmena: A_T/B_T (C_T)	zmena: A_C/B_C (C_C)
meranie efektívnosti	rozdiel: C_T/C_C (D)	
meranie hospodárnosti projektu	P/D	

Hodnotenie efektívnosti projektov nie je možné bez podložených kvantitatívnych údajov.

Napríklad v prípade doučovania poskytovaného rómskym deťom v bežnej triede, u ktorých hrozí riziko preradenia do špeciálnej triedy kvôli nedostatočným vzdelávacím výsledkom, je možné merať počet preradených detí v jednom školskom roku a porovnať ich podiel s podielom preradených detí v podobnej triede, kde sa neposkytuje deťom doučovanie (kontrolná skupina). Alebo v prípade kampane proti preradovaniu rómskych detí do špeciálnych škôl/tried v jednej obci je možné merať podiel zapísaných rómskych detí do špeciálnych škôl/tried v školskom roku pred realizáciou kampane a potom v školskom roku nasledujúcom po realizácii kampane. Zistený rozdiel možno porovnať s rozdielom medzi podielmi zapísaných rómskych detí v inej obci, kde sa kampaň neuskutočnila (kontrolná skupina), ktoré by boli zamerané za tie isté dva roky. Je zrejmé, že validita takýchto porovnaní do veľkej miery závisí od kvality zloženia kontrolnej skupiny; kontrolná skupina by mala mať charakteristiky čo najviac podobné experimentálnej skupine (z pohľadu počtu detí, ich etnickej štruktúry, školských výsledkov pred realizáciou opatrení, sociálneho a kultúrneho prostredia, a pod.).⁵

Kvantitatívne (na dôkazoch založené) východiskové údaje a údaje o výstupoch účastníkov projektu (experimentálna skupina) by mali byť získané od príjemcu grantu, rovnako ako údaje o kontrolnej skupine (je potrebné overiť, či sa kontrolná skupina čo najviac blíži experimentálnej skupine, a teda či ich údaje možno porovnávať).

Zdroje údajov: projektová dokumentácia, rozhovory s príjemcami grantov, rozhovory s predstaviteľmi miestnych škôl alebo inštitúcií.

Udržateľnosť

Projekt možno hodnotiť ako udržateľný, ak niektoré z jeho dopadov pretrvávajú aj po skončení projektu. Tieto dopady môžu mať rôznu podobu a niektoré z nich môžu byť nepredvídané (pozitívne vedľajšie účinky):

Inštitucionálne: vytvorenie partnerstiev, počiatočný kapitál (projekt generujúci dodatočné financie), rozšírenie aktivít príjemcu grantu (tých istých aktivít pre väčšiu alebo inú cieľovú skupinu alebo nových aktivít dopĺňajúcich projekt), posilnenie kapacít (odborných alebo realizačných) príjemcu grantu.

Špecifické: zmena správania, postojov a povedomia rôznych aktérov (učiteľov, vedenia škôl, úradníkov alebo iných), posilnenie povedomia cieľovej skupiny, zlepšenie vzťahov a budovanie dôvery (medzi školou a žiakmi, školou a rodičmi alebo inými).

Systémové: ak niektoré z aktivít boli hodnotené ako úspešné a efektívne aktérmi v škole alebo lokalite, kde sa projekt realizoval, alebo na vyššej úrovni – regionálnej, národnej alebo medzinárodnej – a stal sa súčasťou oficiálnej politiky alebo bol prenesený do iných lokalít.

V tomto kroku sa hodnotilo, či aktivity zamerané na desegregáciu rómskych detí ďalej realizuje niektorý z aktérov v lokalite alebo či sa uskutočnili systémové zmeny s cieľom odstrániť alebo zvrátiť segregáciu rómskych detí do špeciálneho vzdelávania.

Zdroje údajov: rozhovory s príjemcami grantov, rozhovory s predstaviteľmi miestnych škôl alebo inštitúcií, rozhovory s rodičmi rómskych detí.

⁵ Pri projektoch podporených REF je však reálnejší a vhodnejší takýto kvázi-experimentálny postup než skutočný experiment založený na náhodných vzorkách.

Hospodárnosť

V tomto kroku sa z ekonomického pohľadu analyzovali empiricky získané údaje. Náklady príslušných aktivít a efektívne dosiahnuté výsledky (zmena) boli porovnávané s finančnými prostriedkami poskytnutými zo strany REF. Náklady na opatrenia možno porovnávať s nákladmi na iné opatrenia, ktoré prinášajú rovnaký efekt (zmenu). Je však potrebné uvedomiť si, že na to, aby opatrenia boli efektívne, musia zohľadňovať miestne podmienky. Preto rovnaký druh opatrení pravdepodobne nebude rovnako hospodárny v rôznych podmienkach, pretože sa bude líšiť potrebný rozsah opatrení, zodpovedajúci skutočným potrebám, a následne aj ich efektívnosť.

Možnú čistú stratu možno identifikovať v prípade, ak by sa aj bez existencie projektu uskutočnila ktorákoľvek aktivita alebo dosiahol ktorýkoľvek výstup (napríklad aktivity by boli financované z rozpočtu školy alebo iných verejných zdrojov).

Hospodárnosť projektu možno hodnotiť ako vyššiu z dlhodobej perspektívy v prípade, ak je projekt udržateľný.

Je potrebné vypočítať investované finančné prostriedky na jedného úspešného príjemcu projektu.

Zdroje údajov: projektová dokumentácia, rozhovory s príjemcami grantov, rozhovory s predstaviteľmi miestnych škôl alebo inštitúcií.

Spätná väzba

Táto časť predstavuje dodatočnú možnosť pre príjemcov grantu poskytnúť REF *anonymne* spätnú väzbu o spolupráci a podpore v rôznych fázach projektového cyklu počas prípravy a implementácie projektu. (REF pravidelne žiada príjemcov grantov o spätnú väzbu v rámci zavedenej monitorovacej schémy (správy a monitorovacie návštevy), ale hodnotenie projektu je príležitosťou na vyjadrenie prípadnej spätnej väzby, o ktorej by príjemcovia grantov nechceli REF informovať priamo.) Príjemcovia grantov mohli vyjadriť svoje názory na prístup k informáciám o REF a jeho možnostiach financovania. Boli tiež požiadaní, aby vyjadrili odporúčania pre ďalšie pôsobenie REF v oblasti desegregácie rómskych detí a zlepšenia ich vzdelávania na Slovensku.

Zdroje: rozhovory s príjemcami grantov, skupinový rozhovor všetkých príjemcov grantov.

2. Hodnotenie projektov

SLO 005/SLO 020: *Integrácia rómskych detí zo špeciálnych škôl a tried do bežných základných škôl a tried v Trnavskom kraji (etapa I a II)*

Príjemca grantu: Liga aktivistov pre ľudské práva.

Identifikácia problému:

V rámci samospráv Trnava a Zlaté Klasy je tradične mnoho rómskych detí umiestňovaných do špeciálnych škôl. Táto prax je výrazom zámernej segregácie Rómov. V rámci Trnavy sú rómske deti zaraďované do špeciálnej školy a koncentrujú sa na štandardnej základnej škole na ul. Gorkého (pôvodne dve samostatné základné školy – Gorkého a Limbová, zlúčené v roku 2006), ktorá je najbližšie k veľkej rómskej štvrti (getu) Coburgova. Na tejto škole je vytvorených viacero špecializovaných tried⁶ a navštevujú ju viaceré rómske deti. V obci Zlaté Klasy sú rómske deti segregované v špeciálnej škole a v jednej z dvoch bežných základných škôl, pričom druhú základnú školu navštevujú len nerómske deti. Očakávaným prínosom projektov bolo zníženie počtu rómskych detí v špeciálnych školách a špeciálnych triedach a zvýšenie ich počtu v bežných (štandardných školách).

Vzhľadom na to, že príjemca grantu neposkytol ⁷ východiskové údaje pre prvý projekt SLO 005, rozsah problému segregácie v špeciálnom školstve možno odvodiť len z verejne dostupných údajov. Podľa údajov z ÚIPŠ (údaje nie sú etnicky rozčlenené a zahŕňajú rómske aj nerómske deti) bol počet detí v špeciálnom školstve v Trnave a Zlatých Klasoch v školskom roku predchádzajúcom projektu (2005/2006) nasledovný:

Samospráva	Trnava	Zlaté Klasy
Špeciálne školy	282	70
Špeciálne triedy	0	0
Spolu	282	70

⁶ Špecializované triedy nie sú súčasťou systému špeciálneho vzdelávania (ako sú špeciálne triedy). Zriaďujú ich bežné základné školy pre deti so slabými vzdelávacími výsledkami, ktoré nie sú schopné zvládať vzdelávanie v bežných triedach, ale nemajú mentálne postihnutie. Do jednej špecializovanej triedy možno umiestniť štyroch až ôsmich žiakov. Do špecializovanej triedy možno umiestniť až 20 žiakov, ak sú v triede najviac tri deti so vzdelávacími problémami a ostatné deti nemajú vzdelávacie problémy. V špecializovaných triedach sa vyučuje podľa štandardných vyučovacích osnov. Špecializované triedy predstavujú nástroj na podporu detí s vážnymi vzdelávacími problémami a ich účelom je predchádzať stigmatizujúcemu nesprávnemu zaradeniu do systému špeciálneho školstva. Nemožno však vylúčiť, že môžu slúžiť aj ako nástroj na segregáciu rómskych detí.

⁷ Informácie v žiadosti sú do istej miery mátuče a občas sa zdá, že sa zamieňajú informácie o rómskych deťoch v špeciálnych, špecializovaných a bežných (hoci etnicky homogénnych a segregovaných) triedach. Projekt v skutočnosti nepokrýval deti v špeciálnom školstve, ale len rómske deti v štandardnom školstve. Základná škola v Trnave zahŕňala viacero špecializovaných tried. Základná škola v Zlatých Klasoch nezahŕňala špecializované triedy.

Odhadované počty Rómov v týchto obvodoch boli v roku 2004 podľa Atlasu rómskych komunit nasledovné:

Samospráva	Trnava	Zlaté Klasy
Rómski obyvatelia	údaje chýbajú	1,719
Rómovia vo veku 5-14 rokov ⁸	údaje chýbajú	418

Podľa ÚIPŠ boli v Trnave zriadené špecializované triedy od roku 2007 (v Zlatých Klasoch špecializované triedy neboli):

Rok	2005/6	2006/7	2007/8	2008/8	2009/10
Počet tried	0	0	1	3	4
Počet žiakov	0	0	9	24	33

Ciele/aktivity projektov:

Špecifické ciele projektov boli nasledovné:

- presadzovať integráciu rómskych detí zo špeciálnych škôl a tried do bežných škôl a tried,
- podporovať rómske deti pri prístupe ku kvalitnému vzdelávaniu v bežných školách a triedach,
- podporovať interkultúrne interakcie a vzťahy medzi rómskymi a nerómskymi deťmi.

Aktivity možno zoskupiť nasledovne:

- doučovanie rómskych detí,
- mimoškolské aktivity pre rómske deti,
- doplnková materiálna podpora pre rómske deti (strava a doprava),
- presadzovanie vo vzťahu ku školám a iným štátnym inštitúciám.

Ciele a aktivity projektov sa v teoretickej rovine zhodujú, keďže však projekty neboli implementované na špeciálnych školách, ale na bežných základných školách, aktivity nezodpovedajú cieľom projektov. Podpora poskytovaná rómskym deťom v bežných základných školách môže byť tiež potrebná, v takom prípade by však slúžila iným cieľom (a projekty by mali mať odlišný názov): predchádzanie odchodu rómskych detí z bežných základných škôl a ich preradeniu do špeciálneho školstva. V súlade s pôvodným cieľom (a názvom projektu) sa javia byť len aktivity s časťou rómskych detí v špecializovaných triedach (hoci formálne nie sú súčasťou systému špeciálneho školstva) na základnej škole v Trnave. Len pri týchto deťoch je technicky možná reintegrácia do štandardnejšieho vzdelávania – do bežných tried na tej istej škole.

⁸ Podľa sčítania obyvateľov z roku 2001 deti vo veku 5 až 14 rokov predstavovali 24,3 percenta celkovej rómskej populácie na Slovensku. Napriek všetkým obmedzeniam (napr. nízky počet Rómov, ktorí sa pri sčítaní skutočne prihlásili k rómskej národnosti, regionálne a sociálne rozdiely v demografii rôznych rómskych populácií, vzorka, ktorá presne nezodpovedá veku detí na základných školách na Slovensku, t. j. od 6 alebo 7 do 15 alebo 16 rokov), sme tento údaj použili na ilustratívne porovnanie.

V súlade so špecifickými cieľmi projektov môžu byť aj aktivity zamerané na presadzovanie medzi kľúčovým aktérom s cieľom predchádzať nesprávnemu zaradovaniu rómskych detí, pokiaľ budú správne realizované.

Zameranie:

Projekty boli implementované na troch štandardných základných školách (škola v Zlatých Klasoch je etnicky homogénna rómska škola a dve ďalšie školy v Trnave majú vysoký počet rómskych detí. Tieto dve základné školy v Trnave sa na začiatku prvého projektu (SLO 005) zlúčili do jedného právneho subjektu s dvoma školskými budovami. Tieto školy boli vybraté, pretože súhlasili s účasťou na prvom projekte (SLO 005), ďalšie školy, ktoré príjemca grantu oslovil, neprejavili záujem o účasť na projektoch. Škola v Zlatých Klasoch nechcela pokračovať v spolupráci s príjemcom grantu v priebehu druhého projektu (SLO 020), ktorý sa preto realizoval v priestoroch poskytnutých miestnou samosprávou. Príjemca grantu tvrdí, že podpora v rámci druhého projektu (SLO 020) bola poskytovaná rovnakej cieľovej skupine ako pri prvom projekte (SLO 005), toto tvrdenie však konzultant nemohol overiť, pretože príjemca grantu nedokázal predložiť potrebné záznamy a dokumenty o účastníkoch.

Projekty boli zamerané na rómske deti na vyššie uvedených školách. Podmienkou oprávnenosti na účasť v projekte bolo, aby deti boli rómskeho pôvodu a z rodiny v hmotnej núdzi podľa slovenskej legislatívy.⁹ Do projektov boli prijímané len deti s nárokom na štátnu dotáciu na stravu, pretože rozpočet projektu nepočítal s úhradou celej čiastky za školské obedy, ale len s úhradou príspevku rodičov. Podľa tvrdenia príjemcu projektu sa výber detí uskutočnil na základe prieskumu medzi rodinami rómskych detí a učiteľmi prostredníctvom asistentov učiteľa, ktorí spolupracovali v rámci projektov. Návrh zoznamu možných účastníkov predložili aj riaditeľ školy v Trnave a starosta Zlatých Klasov. Oslovení učiteľia z Trnavy sa však sťažovali, že príjemca grantu nezapojil do projektu deti s najväčšími problémami s učením a správaním, ktoré by túto pomoc najviac potrebovali. Na oboch školách boli z projektu vyradené deti v prípade, že oni alebo ich rodiny neboli ochotné spolupracovať s príjemcom grantu a dodržiavať podmienky projektov. Každého vyradeného účastníka nahradilo iné oprávnené rómske dieťa z daných škôl.

Súlad projektu:

Konzultant mohol overiť väčšinu aktivít len prostredníctvom škôl zapojených do projektu a dospelých účastníkov, pretože príjemca grantu nebol schopný poskytnúť konzultantovi usporiadané a úplné záznamy a dokumenty súvisiace s implementáciou a výstupmi aktivít projektov. S väčšinou dospelých účastníkov projektu nebolo možné hovoriť, pretože sa medzičasom odsťahovali alebo sa s nimi prerušil kontakt. Na druhej strane, školy nemožno považovať za úplne nezávislý zdroj informácií v dôsledku podstatného zhoršenia vzťahov medzi nimi a príjemcom grantu, ku ktorému došlo počas implementácie projektov, pričom medzi nimi stále zostávajú nevysporiadané finančné záležitosti. Stanoviská škôl v súvislosti s projektom a dosiahnutými výsledkami, ktoré môžu byť ovplyvnené týmito problematickými vzťahmi, sa podstatne líšili od informácií poskytnutých príjemcom grantu. Tieto dve kontroverzné zhodnotenia projektov možno posúdiť len na základe písomných dôkazov. Zdá sa však, že príjemca grantu ich nemá k dispozícii, konzultant preto nemohol posúdiť, hodnotenie ktorej strany zodpovedá skutočnosti. Konzultant sa domnieva, že projektové záznamy a dokumenty si ponechalo buď slovenské ministerstvo školstva, ktoré vykonalo kontrolu iných projektov príjemcu, alebo školy z týchto projektov podporovaných zo strany

⁹ Deti z rodín v hmotnej núdzi majú zabezpečené školské stravovanie s vyššou štátnou dotáciou (štát prispieva sumou 1 EUR na jeden obed a príspevok rodičov je od 0,03 do 0,17 EUR na jeden obed).

REF. Možno predpokladať, že školy nechcú záznamy vrátiť príjemcovi grantu vzhľadom na nevyrovnané dlhy pri odmenách za účasť učiteľov v projekte. Prijemca grantu tvrdil, že dlh bol spôsobený nevyplatenými platbami zo strany REF na dohodnuté pokračovanie projektov. Keď bola školám položená otázka na túto tému, škola v Trnave sa vyjadrila, že nemá žiadne dokumenty týkajúce sa projektov (až na jednu rukou písanú stranu s menami zúčastnených detí, ktorá bola poskytnutá konzultantovi). Riaditeľka školy v Zlatých Klasoch sa vyjadrila, že po zlých skúsenostiach s príjemcom grantu zlikvidovala všetky materiály týkajúce sa projektov, pretože na ne chcela čo najskôr zabudnúť (škola má zákonnú povinnosť uchovávať takéto dokumenty počas obdobia dvoch rokov).

Prijemca grantu poskytol konzultantovi záznamy a písomné dokumenty týkajúce sa projektov až po viacerých výzvach (a vyhlásil, že tak urobil len ako prejav dobrej vôle, pretože nie je povinný predložiť žiadne dokumenty vzhľadom na to, že mu REF dlhuje peniaze). Konzultantovi v skutočnosti poskytol množstvo neroztriedených dokumentov týkajúcich sa rozličných projektov a vyzval ho, aby si vybral to, čo potrebuje k hodnoteniu. (Z dôvodu objektivity je potrebné zdôrazniť, že stretnutie s príjemcom grantu sa uskutočnilo krátko po jeho presťahovaní do nových priestorov a väčšina dokumentov bola stále uložená v škatuliach.) Konzultantovi sa podarilo vybrať niektoré dokumenty týkajúce sa prvého projektu (SLO 005) implementovaného v Trnave. Nenašli sa žiadne dokumenty ani záznamy týkajúce sa Zlatých Klasov alebo druhého projektu (hoci nemožno vylúčiť, že boli medzi sprístupnenými dokumentmi, úlohou konzultanta však nebolo rekonštruovať záznamy a dokumentáciu k projektom.)

Zo 103 rómskych žiakov zapojených do projektu (podľa projektovej žiadosti a výkazov) sa podarilo identifikovať osobné zložky 80 zúčastnených detí a 12 žiaci boli vedení ako náhradníci pre prípad odstúpenia alebo vyradenia niektorého z účastníkov. Po spárovaní rôznych dokumentov sa konzultantovi podarilo identifikovať príslušnosť 46 účastníkov k rôznym triedam nasledovne:

Ročník	0	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	Σ
Bežná trieda	0	1	1	7	1	8	0	0	0	0	18
Špecializovaná trieda	0	0	17	0	1	6	6	0	0	0	30

Príslušnosť zvyšných účastníkov nebolo možné identifikovať. Najmenej deväti účastníci boli z projektu vyradení z rôznych dôvodov (odhlásenie zo strany rodičov, nevhodné správanie, odsťahovanie rodiny a iné).

Kľúčovou aktivitou projektu bolo doučovanie a popoludňajšie mimoškolské aktivity pre deti zapojené do projektov. Doučovanie zabezpečovali učitelia najatí príjemcom grantu a mimoškolské aktivity asistenti učiteľa zamestnaní v rámci projektov. Podľa príjemcu grantu sa doučovanie uskutočňovalo každý deň v malých skupinách s 15 až 20 deťmi. Učitelia s nimi zopakovali učivo preberané dopoludnia a pomáhali deťom pri domácich úlohách. Projektoví asistenti zodpovedali za popoludňajšie mimoškolské aktivity. Oslovení učitelia z oboch škôl sa kriticky vyjadrovali k práci asistentov učiteľa, ktorým podľa ich názoru chýbali potrebné zručnosti a pedagogické vzdelanie. Podľa ich názoru nevhodne zasahovali do vzdelávacieho procesu v triedach, ktorý viedli učitelia, a často prichádzali na hodiny neskoro, čím narúšali vzdelávací proces. Vyskytlo sa viacero konfliktov medzi učiteľmi a asistentmi, niekedy aj

v prítomnosti žiakov. Asistenti niekedy ukázali rodičom aj osobné údaje a známky iných žiakov, čo sa považovalo za porušenie ochrany osobných údajov.

Podľa tvrdenia učiteľov z Trnavy si asistenti občas zanedbávali svoje povinnosti a namiesto popoludňajších aktivít poslali deti domov, takže sa deti nezúčastnili ani aktivít, ktoré by bežne zabezpečovala škola. Podľa bývalého projektového pracovníka mohlo byť toto nedorozumenie spôsobené tým, že sa aktivity zvyčajne uskutočňovali v inej školskej budove, takže niektorí učitelia nemuseli byť informovaní o aktivitách pre deti v rámci projektu. Učitelia neboli oboznámení s plánovanými projektovými aktivitami pre deti. Učitelia zo Zlatých Klasov vyhlásili, že projekty priniesli do školy iba anarchiu a ešte viac skomplikovali vzťahy medzi učiteľmi a rómskymi žiakmi, pretože žiaci stratili rešpekt voči školským pravidlám a učiteľom.

Konzultant nedokázal overiť implementáciu letných aktivít – letného vyučovania, odmeňovania za dosiahnuté výsledky a overovania výsledkov – plánovaných v rámci prvého projektu (SLO 005) a vyhodnotiť ich rozsah a kvalitu. Prijemca grantu tvrdil, že sa uskutočnili v súlade s projektom, učitelia a ďalšie oslovené osoby v Trnave a Zlatých Klasoch to popreli. Konzultantovi neboli poskytnuté žiadne dokumenty ani záznamy v súvislosti s týmito aktivitami.

Dve jedlá poskytované bezplatne deťom zapojeným do projektu boli obomi oslovenými školami označené ako najlepšia aktivita. Mnohí rodičia by nedokázali deťom zabezpečiť tieto dve jedlá. Selektívny spôsob poskytovania týchto bezplatných jedál však prispel k zhoršeniu vzťahov medzi deťmi navzájom a medzi deťmi, ktoré neboli zapojené do projektu, a školou. V niektorých prípadoch pri starších žiakoch asistenti zapojení do projektu nerešpektovali ich rozvrhy a odvádzali ich z vyučovania, aby s nimi išli na obed. Niektoré deti tak vymeškali niektoré povinné hodiny.

Učitelia kritizovali použitie školského autobusu v Trnave na odvoz rómskych detí. Podľa nich to nebolo príliš efektívne, keďže škola je vzdialená desať minút chôdze od rómskej osady. Prijemca grantu však považoval túto aktivitu za podstatné zjednodušenie pravidelnej školskej dochádzky rómskych detí. Bolo to praktické v zlom počasí a pre asistentov bolo tak jednoduchšie zabezpečiť, že deti sa skutočne dostanú do školy. Podľa osloveného rómskeho asistenta použitie autobusu nahrádzalo povinnosti rodičov. Aj učitelia však pripustili, že aktivity zamerané na školskú dochádzku priniesli pozitívne výsledky. Dochádzka sa zlepšila. Ak dieťa nebolo v škole, asistenti overili, prečo neprišlo do školy, a ak dôvod nebol oprávnený, priviedli ho do školy.

Efektívnosť:

Z projektových žiadostí a implementačných plánov projektov môžeme odvodiť, že úspešným prijímateľom by bolo:

1. dieťa, ktoré bolo priradené do bežnej základnej školy zo špeciálnej školy alebo triedy, alebo
2. dieťa, ktoré by nebolo priradené z bežného vzdelávania do špeciálneho vzdelávania.

Pri zohľadnení skutočnosti, že projekty boli implementované na bežnej škole, sa však prvá definícia nejaví ako zmysluplná.

Vzhľadom na chýbajúcu projektovú dokumentáciu a záznamy konzultant nemohol objektívne overiť kvantitatívne výstupy a výsledky projektov tak, ako boli deklarované v záverečných správach. Hodnotenie dopadu projektov zo strany príjemcu grantu a zástupcov škôl sa výrazne líši.

Pravidelná školská dochádzka: škola v Trnave potvrdila podstatné zlepšenie školskej dochádzky, avšak škola v Zlatých Klasoch poprela takýto dopad projektu. Konzultant nemôže túto skutočnosť posúdiť vzhľadom na chýbajúcu dokumentáciu a záznamy.

Vzdelávacie výsledky: konzultant nemôže posúdiť pozitívnu zmenu vo vzdelávacích výsledkoch vzhľadom na chýbajúce záznamy. V čiastkových záznamoch poskytnutých príjemcom grantu zložky štyroch detí obsahovali „dohody“ podpísané rodičmi a asistentmi zapojenými do projektu o tom, že tieto deti by mali byť preradené zo špecializovanej triedy do bežnej triedy. Nie je známe, či boli tieto deti skutočne preradené. Konzultantovi neboli poskytnuté žiadne záznamy ani dokumenty týkajúce sa zvyšných šiestich detí, ktoré mali byť podľa záverečnej správy preradené do bežných tried. Oslovení učitelia v Trnave tvrdili, že preradené bolo len jedno dieťa (a to nie vďaka tomuto projektu), avšak príprava detí na vyučovanie sa zlepšila a ani jeden rok po skončení druhého projektu (SLO 020) sa školské výsledky detí zapojených do projektu nezhoršili. Podľa učiteľov v Zlatých Klasoch nedošlo u detí zapojených do projektu k žiadnemu pokroku v školských výsledkoch. Hoci toto tvrdenie môže byť predpojaté vzhľadom na veľmi zlé vzťahy medzi riaditeľkou školy a príjemcom grantu, konzultantovi neboli poskytnuté žiadne dôkazy, ktoré by umožňovali posúdiť túto záležitosť.

Integrácia do bežných tried: štvrtročná správa č. 4 k druhému projektu (SLO 020) uvádza, že vďaka obom projektom došlo v Trnave k integrácii spolu 205 detí, desať špeciálnych tried v Zlatých Klasoch sa zmenilo na bežné triedy a 28 detí zo špeciálnych tried v Zlatých Klasoch bolo preradených bežných tried ku koncu druhého projektu (SLO 020). Tieto tvrdenia však neboli podložené žiadnymi údajmi ani dôkazmi (aj keď hovoríme o špecializovaných triedach, ktoré nie sú súčasťou špeciálneho školstva). Podľa ÚIPŠ boli tieto špecializované triedy zriadené až v roku 2007 a odvtedy škola prevádzkovala spolu osem špecializovaných tried so 66 žiakmi. Okrem toho, podľa riaditeľky a údajov ÚIPŠ neboli do projektu zapojené žiadne špecializované triedy zo Zlatých Klasov (a miestna špeciálna škola nebola do projektov zapojená).

Bez záznamov a dokumentácie nie je možné posúdiť výstupy, výsledky a dopady projektov. Okrem toho sú vyhlásenia príjemcu grantu v súvislosti s výsledkami v rozpore so stanoviskami zúčastnených škôl a oficiálnymi údajmi štátnej organizácie špecializovanej na zber údajov o školstve (ÚIPŠ).

Žiadne dieťa zapojené do projektov nebolo preradené zo štandardného vzdelávania do špeciálneho vzdelávania, zatiaľ čo počty žiakov predčasne ukončujúcich školskú dochádzku v samosprávach Trnava a Zlaté Klasy boli podľa záznamov ÚIPŠ nasledovné (údaje nie sú rozčlenené podľa etnicity):

Rok	2004/5	2005/6	2006/7	2007/8	2008/9	2009/10
Trnava	6	19	10	16	8	*
Zlaté Klasy	8	2	7	6	7	*

* Zatiaľ nedostupné (údaje sa vykazujú k 15. septembru za predchádzajúci rok).

Konzultant nemôže interpretovať skutočnosť, že žiadne dieťa zapojené do projektov nebolo preradené do špeciálnej triedy/školy, ako dôsledok projektov, pretože účastníci projektov neboli vybratí náhodne (oslovení učitelia sa sťažovali, že do projektu neboli zaradené deti s najväznejšími problémami so vzdelávaním a správaním, taktiež došlo k výmene pri niektorých deťoch s problémami). Ďalším problémom je to, že vzorky sú príliš malé a nie sú známe podrobnosti o preradených deťoch, takže do celkového obrazu môže vstupovať príliš veľa faktorov (nesúvisiacich s projektmi).

Udržateľnosť:

Oslovení učitelia v Trnave považujú myšlienku projektov za veľmi dobrú, ale nie sú spokojní s jej realizáciou. Predstavitelia školy vyhlásili, že plánujú pokračovať v podobných aktivitách v spolupráci s mestským úradom (a neplánujú pokračovať v niektorých aktivitách, ako bola napríklad doprava detí z/do školy autobusom). Učitelia sú presvedčení, že takéto opatrenia by mali byť nepretržité počas dlhšieho časového obdobia a nemali by byť zamerané len na rómske deti zo znevýhodneného prostredia, ale aj na ich komunitu (vzdelávanie dospelých), ak majú priniesť udržateľnú zmenu. Avšak aj kratšie trvajúce opatrenia, ako boli napríklad hodnotené projekty, priniesli zlepšenie v postojoch a správaní zapojených detí v škole. Nevyhnutné však bude lepšie zameranie (sústrediť sa na tie deti, ktoré najviac potrebujú pomoc).

Základná škola v Zlatých Klasoch hodnotí projekty negatívne. Po skončení projektov sa podľa nich režim v škole znova napravil. Ako uviedla riaditeľka, práve poriadok v škole je základom vzdelávania detí zo znevýhodneného prostredia. Ak by sa škola zapojila do ďalšieho projektu v budúcnosti, nebude to s mimovládnu organizáciou, ale len s „odborníkmi“. Riaditeľka zdôraznila, že každý projekt by mal mať jasný plán aktivít pre deti s dohodnutým obsahom a časovým harmonogramom. Prioritu by mala mať socializácia mladších detí, ktorá je nevyhnutná pre ich ďalší úspech na základných školách, ako aj práca s matkami.

Negatívny postoj oslovených škôl môže súvisieť s tým, že príjemca grantu dlhuje školám a učiteľom platby za dva mesiace práce.

Niektorí rómski asistenti učiteľa, ktorí boli zapojení do projektu, boli podľa príjemcu grantu touto skúsenosťou inšpirovaní a prihlásili sa na vyššie vzdelávanie v oblasti vzdelávania rómskych detí.

Hospodárnosť:

Kvôli chýbajúcim spoľahlivým údajom o skutočnom počte účastníkov projektu, ich výsledkoch (alebo preradení z/do špeciálneho vzdelávania) a výstupoch, výsledkoch a dopadoch projektov nie je možné vyhodnotiť hospodárnosť projektov.

Spätná väzba:

Učiteľia z oboch škôl zapojených do projektu zdôrazňovali negatívnu skúsenosť so spoluprácou projektového tímu a zamestnancov školy. Vzniknuté konflikty medzi projektovými a školskými zamestnancami viedli k zhoršeniu vzťahov medzi školami a príjemcom grantu. Učiteľia tvrdili, že prítomnosť projektových zamestnancov v školách narúšala fungovanie školy a vzťahy medzi učiteľmi a žiakmi, ich disciplínu a rešpekt voči učiteľskej autorite. Učiteľia zdôraznili, že komunikácia a spolupráca zo strany príjemcu grantu bola nedostatočná, že k nim nepristupoval ako k partnerom a ich požiadavky a názory neboli rešpektované. Učiteľia z Trnavy uviedli, že sa uskutočnilo len jedno spoločné stretnutie s príjemcom grantu na začiatku projektu. Keď učiteľia požadovali stretnutie s príjemcom grantu, bolo im povedané, aby prišli do kancelárie príjemcu grantu v Bratislave, ak niečo potrebujú.

Čo sa týka obsahu projektu, učiteľia kritizovali, že asistenti pracujúci v rámci projektu neboli vhodne vyškolení a chýbali im potrebné pedagogické zručnosti a skúsenosti. Dôsledkom toho bolo, že neboli schopní poskytovať vzdelávaciu¹⁰ podporu deťom na potrebnej kvalitatívnej úrovni. Asistenti neboli ochotní akceptovať ich metodické odporúčania týkajúce sa vzdelávania detí (napríklad potrebu aktivít zameraných na psychohygienu detí, diferenciáciu vzdelávacích aktivít a iné).

Učiteľia v Zlatých Klasoch hovorili dokonca o konfliktoch medzi nimi a príjemcom grantu a projektovými pracovníkmi. Uvádzali, že príjemca grantu mal nadmerné a nerealistické požiadavky (ako napríklad požiadavka, aby škola poskytla kanceláriu a počítačové vybavenie), ktoré škola nebola schopná splniť. Zamestnanci školy boli frustrovaní tým, že príjemca grantu nebral do úvahy ich požiadavky a sťažnosti.

Na základe rozhovorov so školami a príjemcom grantu musí konzultant zdôrazniť, že vzťahy medzi oboma stranami sú veľmi problematické a že obe strany vzájomne kritizujú postoj a správanie druhej strany. Obe strany kladú zodpovednosť za problémy v rámci projektu na protistranu. Táto atmosféra komplikovala snahu konzultanta objektívne zhodnotiť rolu každej zo strán v implementácii projektu. Zdá sa, že problémy sa začali hneď po začiatku implementácie projektov. Hlavným dôvodom tohto narušenia vzťahov bola pravdepodobne nedostatočná komunikácia a chýbajúca účasť zástupcov škôl pri implementácii projektov a rozhodovaní o nich.

Objavili sa isté administratívne a finančné problémy. Učiteľia odmietli podpisovať výkazy hodín, ktoré uvádzali viac hodín, než bolo v skutočnosti odučených. Jeden oslovený bývalý projektový pracovník priznal, že takéto situácie nastali, ale nie kvôli zlým úmyslom príjemcu grantu, ale skôr kvôli nezrovnalostiam v administrácii projektu projektovým manažérom. Okrem toho príjemca grantu tvrdí, že dlhuje obom školám prostriedky, pretože mali neformálnu dohodu o pokračovaní projektov s REF. Preto požiadal učiteľov, aby pokračovali v aktivitách. REF však nakoniec neposkytol finančné prostriedky na pokračovanie projektu.

SLO 014: Advokačná kampaň proti zarad'ovaniu rómskych detí do špeciálnych škôl a tried

Príjemca grantu: Zjednotenie Rómov za občiansky rozvoj.

Identifikácia problému:

¹⁰ V slovenčine sú výchova a vzdelávania vnímané ako dve odlišné a doplnujúce sa oblasti. V tomto zmysle hovorili oslovení učiteľia o výchove, ktorej zabezpečovanie sa očakávalo od asistentov, a o vyučovaní, ktoré by mali poskytovať učiteľia.

Zámerom projektu bolo riešiť problém dlhodobej praxe systematického a núteného zaradovania rómskych detí do špeciálnych škôl a tried miestnymi inštitúciami v okresoch Ružomberok, Martin a Liptovský Mikuláš. Podľa východiskových údajov poskytnutých príjemcom grantu až 95 % rómskych detí vo vybraných lokalitách zvyklo byť zaradených do špeciálneho vzdelávania.

Konzultant nedokázal overiť tieto informácie z objektívnych zdrojov, pretože nie sú dostupné údaje o deťoch navštevujúcich špeciálne školy a triedy v daných okresoch v etnickom členení. Podľa údajov poskytnutých zo strany ÚIPŠ počet detí (rómskych aj nerómskych) v daných okresoch v špeciálnych školách a triedach bol v roku pred realizáciou projektu (2005/2006) nasledovný:

Okres	Ružomberok	Martin	Liptovský Mikuláš
Špeciálne školy	86	162	225
Špeciálne triedy	0	0	41
Spolu	86	162	266

Odhadované počty Rómov v týchto okresoch boli v roku 2004 podľa Atlasu rómskych komunít nasledovné:

Okres	Ružomberok	Martin	Liptovský Mikuláš
Rómski obyvatelia	643	1278	3242
Rómovia vo veku 5-14 rokov ¹¹	156	311	788

Podľa rozhovorov s učiteľmi a rodičmi rómskych detí existuje v týchto okresoch nadmerné zastúpenie rómskych detí v špeciálnom vzdelávaní, avšak odhad príjemcu grantu (95 percent rómskych detí v špeciálnych školách/triedach) sa zdá byť nadhodnotený. Všetky bežné základné školy, ktoré boli v rámci hodnotenia navštívené, mali rómskych žiakov a niektoré z nich aj špecializovaných pedagogických zamestnancov, ktorí poskytovali dodatočnú podporu deťom zo znevýhodneného prostredia. Rozličné bežné základné školy v Ružomberku a Martine sa snažia mať rovnaké zastúpenie rómskych detí v každej škole. Táto stratégia slúži na predchádzanie situácii, kedy by jedna škola začala byť vnímaná ako „rómska“, čo by znížilo jej symbolické postavenie a iniciovalo by odchod nerómskych žiakov. Túto prax potvrdili aj Rómovia oslovení v rozhovoroch, ktorí sa niekedy sťažovali, že niektoré deti musia dochádzať do vzdialenejších škôl, zatiaľ čo iné deti z tej istej osady môžu chodiť do blízkej školy.

Zdá sa, že všetci oslovení rodičia mali informácie o probléme nesprávneho zaradovania ich detí do špeciálneho vzdelávania a spontánne uviedli, že dieťa nemožno umiestniť priamo do špeciálnej školy alebo triedy, ak nie je mentálne postihnuté, a môže byť preradené zo štandardného vzdelávania, len ak má slabé výsledky.

¹¹ Podľa sčítania obyvateľov z roku 2001 deti vo veku 5 až 14 rokov predstavovali 24,3 percenta celkovej rómskej populácie na Slovensku. Napriek všetkým obmedzeniam (napr. nízky počet Rómov, ktorí sa pri sčítaní skutočne prihlásili k rómskej národnosti, regionálne a sociálne rozdiely v demografii rôznych rómskych populácií, vzorka, ktorá presne nezodpovedá veku detí na základných školách na Slovensku, t. j. od 6 alebo 7 do 15 alebo 16 rokov), sme tento údaj použili na ilustratívne porovnanie.

Učitelia pri rozhovoroch tiež označili túto skutočnosť za hlavnú príčinu zaradovania rómskych detí do špeciálneho vzdelávania. Niektoré školy poskytujú ohrozeným deťom dodatočné doučovanie, ktoré hradia školy alebo je dobrovoľne poskytované učiteľmi.¹² Hlavnou príčinou tohto problému je, že v slovenskom vzdelávacom systéme dokážu byť deti úspešné v škole len vtedy, ak majú stálu podporu v rodinách, ktoré sa podieľajú na vzdelávaní (domáce úlohy, opakovanie učiva doma, príprava na ďalší deň); rodiny a rodičia v podstate nahrádzajú doučovanie, ktoré v školách zvyčajne nie je poskytované (na Slovensku je zvyčajne len poldenné vyučovanie na základných školách). Podľa učiteľov dokážu mnohí rómski rodičia poskytnúť takúto podporu deťom len v prvom ročníku (alebo v niekoľkých nižších ročníkoch) základnej školy. Neskôr, keď rodičia už nedokážu deťom pomáhať s doučovaním kvôli obsahu vzdelávania vo vyšších ročníkoch, sa výsledky mnohých rómskych žiakov zhoršujú. Oslovení učitelia sú presvedčení, že ak by rómske deti mali potrebnú individuálnu podporu, problém preradovania do špeciálneho vzdelávania by sa výrazne obmedzil.¹³

Učitelia nemajú informácie o rozsiahlom probléme, ktorý by spočíval v tom, že by rómski rodičia zapisovali svoje deti do špeciálnych škôl od prvého ročníka. Ak základná škola vyhodnotí, že školopovinné dieťa ešte nie je zrelé, navrhnú rodičom odklad školskej dochádzky o jeden rok; v prípade nedostatočných výsledkov dieťaťa v škole zase školy uprednostňujú, aby opakovalo ročník. Preradenie do špeciálneho vzdelávania sa zdá byť až posledným riešením na navštívených školách (môže to byť spojené s tým, že pri školách na Slovensku sa uplatňuje financovanie na žiaka, a teda strata žiaka znamená aj stratu financií). Školy dostanú zoznam detí v školopovinnom veku v príslušných obvodoch podľa matrik a kontrolujú, či rodičia deti skutočne zapisujú. Ak to rodičia neurobia, učitelia osobne navštívia a upovedomia rodiny. Oslovení rómski rodičia potvrdili túto prax.

Ciele/aktivity projektu:

Špecifické ciele projektu boli nasledovné:

- poskytnúť ľuďom z rómskych komunít vhodné informácie o dôležitosti vzdelávania ich detí v bežných školách,
- spolupracovať s vedením vybraných jasli/materských škôl s cieľom umožniť rómskym deťom prístup ku kvalitnému vzdelávaniu v bežných školách/triedach,
- pracovať a spolupracovať s cieľovou skupinou rodičov, ktorých detí sú v jasliach/materských školách, s cieľom dosiahnuť, aby tieto deti neboli zaradené do špeciálnych škôl/tried.

Aktivity možno zoskupiť nasledovne:

- identifikácia detí ohrozených rizikom zaradenia do špeciálneho vzdelávania, ktoré potrebujú pomoc,
- zvyšovanie povedomia rómskych rodičov (kampan'),

¹² Nie všetky školy sú schopné zabezpečiť takéto dodatočné služby kvôli nedostatku financií alebo personálu a zdá sa, že školy sa obávajú projektov kvôli nadmernej administratívne.

¹³ Program školských asistentov v súčasnosti realizovaný v niektorých slovenských obciach je podľa nich neefektívny na tento účel, pretože im chýbajú potrebné pedagogické zručnosti. Predošlý pilotný program rómskych asistentov učiteľa, ktorým boli poskytované pedagogické školenia, bol podľa učiteľov omnoho efektívnejší.

- presadzovanie vo vzťahu ku školám a iným inštitúciám,
- poradenstvo ohrozeným rodinám (pomoc pri zápise detí do školy).

Tento projekt zahŕňa aj aktivity, ktoré by mali „prispieť k podpore medzikultúrnych vzťahov [...] v bežných školách“. Ide o nejasný opis, ktorého obsah nemožno vyhodnotiť z projektovej žiadosti. Implementačný plán projektu (ale nie projektová žiadosť) uvádza, že realizovanými výstupmi projektu majú byť len „stretnutia s rodičmi, zoznam rodičov“.

Takéto ciele a aktivity by boli (do určitej miery) konzistentné s definíciou problému príjemcom grantu. Keď však zohľadníme skutočnú situáciu v príslušných lokalitách hodnotených konzultantom, zdá sa, že už samotný problém, ktorý treba riešiť, nebol dobre identifikovaný. Väčšina rómskych detí je zaradovaná do špeciálneho vzdelávania kvôli nedostatočným výsledkom v bežných školách, ktoré sú dôsledkom nedostatočnej podpory, ktorá by pomohla prekonať ich sociálne znevýhodnenie, a v dôsledku nízkeho povedomia ich rodičov alebo zámernej a systematickej segregáčnej politiky zo strany miestnych škôl a inštitúcií.

Zameranie:

Správne zameranie projektu je kľúčové pre jeho úspech, keďže hlavným obsahom projektu je kampaň pre rozptýlenú cieľovú skupinu, a to pre deti v predškolskom veku, ktoré by v ďalšom roku mali byť zapísané do školy. Môžeme predpokladať, že len podskupina rómskych detí v cieľových lokalitách má vyššie riziko priameho zaradenia do špeciálneho vzdelávania v porovnaní s ostatnými rómskymi deťmi v tých istých lokalitách (pretože rómske deti tvoria tiež významnú časť detí zaradených do bežných škôl). Na to, aby bolo opatrenie efektívne, musia projektové aktivity dosiahnuť túto podskupinu rómskych detí a školy alebo aktivity, ktoré rozhodujú o zaradovaní rómskych detí do špeciálneho vzdelávania.

Projektová žiadosť obsahuje málo informácií o tom, ako bude určená cieľová skupina pre osvetové a poradenské aktivity. Projekt sa mal zamerať na rómske deti v materských školách. Takéto zameranie sa však nezdá ako vhodné, pretože rómske deti navštevujúce predškolské vzdelávanie sú zvyčajne menej ohrozené zaradením do špeciálneho vzdelávania alebo preradením z bežných do špeciálnych škôl/tried kvôli slabým výsledkom. Naopak, takto ohrozené sú práve deti bez akejkoľvek predškolskej prípravy a dodatočnej školskej podpory. Počas rozhovoru však príjemca grantu uviedol, že počas návštev projektových zamestnancov v rómskych komunitách vyberali rodiny, ktoré najviac potrebovali pomoc. Takýto výber účastníkov/príjemcov sa zdá byť vhodnejší a efektívnejší.

Súlad projektu:

Konzultant nedokázal nájsť spoľahlivé dôkazy o implementácii väčšiny aktivít. Príjemca grantu poskytol konzultantovi:

- menné zoznamy 188 detí zapísaných do štandardného vzdelávania v rôznych obciach okresov Ružomberok, Martin a Liptovský Mikuláš; žiaden zoznam nebol podpísaný rodičmi alebo predstaviteľmi škôl; v prípade niektorých škôl boli poskytnuté dva zoznamy s odlišnými počtami a menami detí,
- menné zoznamy 208 rodičov, ktorí sa zúčastnili stretnutí zameraných na zvyšovanie povedomia rómskych rodičov v rozličných obciach v okresoch Ružomberok, Martin a Liptovský Mikuláš; žiaden zoznam nebol podpísaný účastníkmi a pri niektorých chýbal dátum,

- menný zoznam 23 účastníkov (traja z nich boli projektoví zamestnanci) stretnutia (konferencie) konanej 24. februára 2007 v hoteli Kultúra v Ružomberku; účastníci neboli podpísaní,
- záznamy z dvoch stretnutí (jeden s predstaviteľom školy, druhý bez uvedenia účastníkov); nepodpísané.

Oslovení rómski rodičia, náhodne vybratí zo zoznamov poskytnutých príjemcom grantu, poznali mená projektových zamestnancov, ktorí mali realizovať návštevy v rodinách a pomáhať pri zápise detí do škôl. Projektových zamestnancov poznali však len v spojení s inými aktivitami (voľnočasové aktivity pre rómske deti, organizácia kultúrnych akcií), a nie vo vzťahu k aktivitám hodnoteného projektu.

Príjemca grantu poskytol konzultantovi kópiu letáku vypracovaného a vytlačeného v rámci projektu. Oslovení rodičia v rómskych osadách povedali, že poznajú leták, ale nevedeli o žiadnych iných osvetových aktivitách zameraných na predchádzanie zaraďovaniu rómskych detí do špeciálneho vzdelávania. Niektorí rodičia uviedli, že nepotrebujú osvetu v tejto oblasti, pretože vedia, že dieťa nemôže byť zaradené do špeciálneho vzdelávania bez súhlasu rodičov, ale problémom je, že niektoré rómske deti dosahujú v škole len slabé výsledky, ktoré v konečnom dôsledku vedú k ich preradeniu z bežného do špeciálneho vzdelávania.

Šesť škôl, ktoré boli oslovené v rámci hodnotenia (dve v každom z miest: Ružomberok, Martin, Liptovský Mikuláš), nevedeli o projekte, ktorý by pomáhal rómskym rodičom zapísať svoje deti do škôl. Riaditeľ školy, ktorého meno bolo uvedené na zázname zo stretnutia, poprel, že by sa také stretnutie uskutočnilo. Všetky školy uviedli, že ak by mali informáciu o tom, že dieťa v školopovinnom veku nebolo zapísané na školu, učiteľ by navštívil rodinu a dohodol by zápis (túto skutočnosť potvrdili aj rómski rodičia). Uviedli, že žiaden zástupca mimovládnej organizácie nebol prítomný na zápise detí v škole. Predstavitelia škôl poznali projektových zamestnancov príjemcu grantu, ale nie vo vzťahu k tomuto projektu podporenému zo strany REF, ale v inej súvislosti (iné aktivity, bývalý asistent učiteľa, deti projektových zamestnancov navštevujú školu). Oslovené školy boli požiadané, aby so školskými výkazmi porovnali zoznamy detí od príjemcu grantu, ktorým mala byť poskytnutá pomoc pri zápise. Zistilo sa, že zoznamy obsahovali významný počet detí, ktoré buď nikdy nenavštevovali školu, alebo majú iný dátum narodenia, než uvádza zoznam od príjemcu grantu (deti boli mladšie, takže v čase implementácie projektu ešte nemohli byť zapísané do základnej školy). Podobne dátumy zápisu detí do školy nesúhlasili so skutočnými dátumami, kedy školy organizovali zápis.

Spomedzi troch konferencií plánovaných v rámci projektu bola len jedna príjemcom grantu zdokumentovaná. Jeden Róm, ktorého meno bolo na zozname účastníkov konferencie, poprel, že by sa na nej zúčastnil, a o takejto konferencii vôbec nevedel. Jedna učiteľka potvrdila, že sa zúčastnila konferencie, pričom uviedla, že išlo o malú poldňovú konferenciu s niekoľkými príspevkami o dôležitosti predškolského vzdelávania a riadneho zápisu rómskych detí do škôl. Podľa nej sa na nej zúčastnilo len veľmi málo ľudí, vrátane niekoľkých veľmi mladých ľudí (spoznala jedného svojho bývalého študenta vo veku 16 rokov). Príjemca grantu neposkytol program konferencie. Čo sa týka druhých dvoch konferencií, ktoré neboli zdokumentované, príjemca grantu uviedol, že sa na nich zúčastnili len rómski rodičia a že zmyslom akcie bolo, aby sa rómski rodičia z rôznych lokalít spoznali a zistili, ako žijú Rómovia inde.

Príjemca grantu neposkytol žiaden výstup z aktivity „Hodnotenie“ so zdôvodnením, že v nej išlo o uskutočnenie ďalšieho stretnutia s rodičmi.

Príjemca grantu pripustil, že na rozdiel od projektového plánu sa skutočne realizované aktivity nezameriavali na rómske deti v materských školách, ale skôr na rómske deti v nultých

ročníkoch bežných základných škôl (v špeciálnom vzdelávaní sa nazývajú „prípravné ročníky“).

Príjemca grantu nedokázal vysvetliť rozdiely medzi schváleným a realizovaným projektom, pričom uvádzal, že všetky aktivity boli skutočne realizované. Na otázky o konkrétnych rozdieloch príjemca grantu uviedol, že nevie odpovedať.

Efektívnosť:

Úspešný účastník projektu bol definovaný ako dieťa, ktoré bolo zapísané do bežnej základnej školy namiesto špeciálnej školy alebo triedy.

Príjemca grantu neposkytol žiadne spoľahlivé východiskové údaje, voči ktorým by bolo možné porovnať výstupy projektu a akúkoľvek dosiahnutú zmenu. Znamená to, že nie je možné merať, ako sa zvýšil počet a podiel rómskych detí zapísaných do prvého ročníka bežných základných škôl a ako sa znížil počet a podiel rómskych detí zapísaných do prvých ročníkov špeciálnych škôl/tried po realizácii projektu. Dostupné nie sú ani žiadne údaje o kontrolnej skupine, na základe ktorých by sa dalo určiť, či nárast/pokles počtu rómskych detí v bežnom/špeciálnom vzdelávaní mohol byť spôsobený projektom, a zmerať tak pridanú hodnotu opatrení podporených zo strany REF.

Údaje o počtoch detí navštevujúcich bežné a špeciálne vzdelávanie poskytnuté ÚIPŠ nie sú členené podľa etnicity detí. Ukazujú určité zmeny v počte zapísaných do prvých alebo nultých (prípravných) ročníkov oboch typov škôl v obciach, kde bol projekt realizovaný, medzi rokom pred začiatkom implementácie projektu a rokom, kedy bol projekt realizovaný (a kedy by sa dopad prejavil):

Ružomberok	2005/2006	2006/2007	zmena
Základné školy	648	643	-5
Špeciálne triedy	0	0	0
Špeciálne školy	6	10	4
Σ Špeciálne vzdelávanie	6	10	4
Podiel v špeciálnom vzdelávaní	0,92 %	1,53 %	0,61 %
Martin	2005/2006	2006/2007	zmena
Základné školy	933	964	31
Špeciálne triedy	0	0	0
Špeciálne školy	1	4	3
Σ Špeciálne vzdelávanie	1	4	3
Podiel v špeciálnom vzdelávaní	0,11 %	0,41 %	0,31 %

Liptovský Mikuláš	2005/2006	2006/2007	zmena
Základné školy	685	679	-6
Špeciálne triedy	17	10	-7
Špeciálne školy	40	30	-10
Σ Špeciálne vzdelávanie	57	40	-17
Podiel v špeciálnom vzdelávaní	7,68 %	5,56 %	-2,12 %

Malé zníženie počtu detí (rómskych aj nerómskych) v špeciálnom vzdelávaní bolo zaznamenané len v meste Liptovský Mikuláš (v druhých dvoch obciach, kde bol projekt realizovaný, sa počet detí v špeciálnom vzdelávaní mierne zvýšil). Nedokážeme však vyhodnotiť, či táto zmena bola dôsledkom projektu, pretože nepoznáme podiel rómskych detí medzi deťmi v špeciálnom vzdelávaní a nepoznáme skutočnú zmenu v experimentálnej skupine (teda medzi deťmi, ktorých rodičia boli cieľovou skupinou projektu).

Ak berieme do úvahy kontext, v ktorom bol projekt realizovaný – zistenia o skutočných dôvodoch (možného) nadmerného zastúpenia rómskych detí v špeciálnom vzdelávaní – a zistenia o tom, ako bol projekt realizovaný, je pravdepodobné, že dopad projektu bol veľmi obmedzený, ak vôbec nejaký.

Udržateľnosť:

Príjemca grantu nepokračuje v aktivitách začatých v projekte, ale niektorí z projektových pracovníkov pokračujú podľa oslovených Rómov v komunitnom aktivizme. Oslovené školy majú vlastné pokračujúce aktivity zamerané na rómske deti, ktoré však nemajú žiadnu súvislosť s projektom podporeným zo strany REF.

Hospodárnosť:

Kvôli chýbajúcim dôveryhodným údajom a vážnym pochybnostiam o aktivitách skutočne realizovaných v rámci projektu nie je možné vyhodnotiť hospodárnosť projektu. Je však možné uviesť viaceré aktivity, ktoré boli vysoko nadhodnotené v rozpočte, ak vezmeme do úvahy ich potenciálny efekt na dosiahnutie cieľov projektu a reálnu cenovú úroveň na Slovensku, a to aj v prípade, ak by boli správne realizované.

Spätná väzba:

Príjemca grantu pripustil, že na dosiahnutie výraznejšej zmeny v zlepšení vzdelávania rómskych detí a riešení problému ich nadmerného zastúpenia v špeciálnych školách by bola potrebná dlhodobá pomoc. Pomoc by mala byť poskytovaná nielen deťom v predškolskom veku, ale aj deťom na školách, aby sa zlepšili ich výsledky. Oslovení učitelia podporili myšlienku doučovania znevýhodnených rómskych detí; takáto individuálna pomoc poskytovaná kvalifikovanými pracovníkmi (učiteľmi alebo asistentmi s pedagogickým vzdelaním) by výrazne znížila predčasné ukončovanie štúdia a preradenie do špeciálneho vzdelávania. Ideálny model by podľa nich zahŕňal celodenný výchovný a vzdelávací systém (vyučovanie, doučovanie, voľnočasové aktivity) s použitím metód prístupných deťom a ponukou kurzov pre rodičov.

SLO 016: Rómska komunita proti segregácii v školách

Príjemca grantu: Občianska alternatívna iniciatíva.

Identifikácia problému:

Projektová žiadosť neobsahuje dostatočné odôvodnenie, ktoré by vysvetľovalo príčiny vysokého podielu rómskych detí v regióne, kde mal byť projekt realizovaný (uvádza vysoký podiel v šiestich lokalitách, ale skutočný rozsah projektu bol omnoho širší). Počas rozhovorov s konzultantom definoval príjemca grantu ako hlavný problém vzdelávania rómskych detí v regióne Rimavskej Soboty nízke zastúpenie Rómov v miestnych politických štruktúrach a následne nízky vplyv na tvorbu verejnej politiky. Toto má priamy vplyv na kvalitu vzdelávania. Kvôli odlišnej demografickej dynamike rómskej a nerómskej populácie sa počet školopovinných nerómskych detí znižuje a počet rómskych školopovinných detí dramaticky zvyšuje; preto väčšina žiakov v miestnych školách (väčšinou bežných základných školách) na dedinách sú preto Rómovia, zatiaľ čo niekoľko nerómskych detí z tých istých dedín rodičia denne vozia do základných škôl v mestách, ktoré navštevujú najmä nerómske deti. Základné školy na Slovensku zriaďujú a riadia samosprávy. A pretože rozhodovanie o veciach verejných je v rukách nerómskych občanov (aj v obciach, kde už netvorí väčšinu), ktorých detí nenavštevujú miestne školy, politické elity v týchto obciach nie sú motivované zabezpečiť vysokú kvalitu vzdelávania v miestnych školách, ktoré navštevujú výlučne rómske deti. Kvôli nízkej kvalite vzdelávania a následných neuspokojivých školských výsledkoch sú mnohé rómske deti vo vyšších ročníkoch preraďované do špeciálneho vzdelávania. Tlak na samosprávy, aby zlepšili nízku kvalitu vzdelávania v školách s rómskymi deťmi, by mohol prichádzať z vyšších úrovní od štátu (ktorý v tejto úlohe zlyháva) alebo zdola od Rómov. Rómovia sú však držaní v podradnej pozícii, ku ktorej prispieva aj vzdelávací systém. Príjemca grantu verí, že je potrebné zvýšiť rómske národnostné povedomie a občiansku a politickú angažovanosť na to, aby ich záujmy boli lepšie reprezentované.

Podľa východiskových údajov poskytnutých príjemcom grantu až 99 % rómskych detí vo vybraných lokalitách zvyklo byť zaradených do špeciálneho vzdelávania. A zníženie v dôsledku projektu by bolo 25 %.

Konzultant nedokázal overiť tieto informácie z objektívneho zdroja, pretože nie sú dostupné údaje o deťoch navštevujúcich špeciálne školy a triedy v daných okresoch v etnickom členení. Podľa údajov poskytnutých zo strany ÚIPŠ počet detí (rómskych aj nerómskych) v príslušnom okrese v špeciálnych školách a triedach bol v roku pred realizáciou projektu (2005/2006) nasledovný:

Okres	Rimavská Sobota
Špeciálne školy	400
Špeciálne triedy	114
Spolu	514

Odhadované počty Rómov v týchto okresoch boli v roku 2004 podľa Atlasu rómskych komunít nasledovné:

Okres	Rimavská Sobota
Rómski obyvatelia	16 415
Rómovia vo veku 5-14 rokov ¹⁴	3 988

Aj napriek tomu, že vysoký počet rómskych detí v špeciálnom vzdelávaní sa dá v niektorých obciach predpokladať, východiskové údaje poskytnuté príjemcom grantu sa zdajú byť výrazne nadhodnotené. Väčšina miestnych základných škôl, na ktorých sa uskutočnili rozhovory, boli v skutočnosti bežné školy a nemali špeciálne triedy (mnohé zo škôl boli málotriedne školy s jednou alebo malým počtom tried). Deti s poruchami učenia (oficiálne označené ako mentálne postihnuté, ktoré by preto smerovali do špeciálnych škôl alebo tried) sú individuálne integrované v bežných triedach. Je však potrebné zdôrazniť, že aj tieto bežné triedy boli etnicky homogénne a navštevované takmer výlučne rómskymi deťmi.¹⁵ Ak by boli deti preradené do špeciálnych škôl (zväčša v mestách alebo vo väčších obciach), mnohé miestne základné školy by boli zatvorené kvôli nízkemu počtu žiakov. Na druhej strane, tam, kde sú špeciálne školy zriadené, majú podľa príjemcu grantu len rómskych žiakov.

Ciele/aktivity projektu:

Špecifické ciele projektu boli nasledovné:

- mobilizovať členov rómskych komunít v regióne proti zaraďovaniu/zápisu ich detí do špeciálnych škôl/tried,
- argumentovať u predstaviteľov miestnych samospráv proti zaraďovaniu rómskych detí do špeciálneho vzdelávania a za prístup rómskych detí ku kvalitnému vzdelaniu.

Aktivity možno zoskupiť nasledovne:

- identifikácia detí ohrozených rizikom zaradenia do špeciálneho vzdelávania, ktoré potrebujú pomoc,
- zvyšovanie povedomia rómskych rodičov (kampan),
- presadzovanie vo vzťahu ku školám a iným štátnym inštitúciám.

Aktivity boli realizované formou stretnutí s príslušnými cieľovými skupinami – rómskymi komunitami, predstaviteľmi bežných a špeciálnych škôl, starostami a inými aktérmi (vrátane psychologov zodpovedných za diagnostiku rómskych detí). Aktivity s rómskymi komunitami zahŕňali rozsiahly dotazníkový prieskum (2 454 rozhovorov) o ich povedomí o témach, ako je napríklad rasová diskriminácia, rasovo motivované útoky a segregácia do špeciálneho vzdelávania. Prieskum priniesol dôležité zistenia, ale nemožno ho použiť na meranie dopadu

¹⁴ Podľa sčítania obyvateľov z roku 2001 deti vo veku 5 až 14 rokov predstavovali 24,3 percenta celkovej rómskej populácie na Slovensku. Napriek všetkým obmedzeniam (napr. nízky počet Rómov, ktorí sa pri sčítaní skutočne prihlásili k rómskej národnosti, regionálne a sociálne rozdiely v demografii rôznych rómskych populácií, vzorka, ktorá presne nezodpovedá veku detí na základných školách na Slovensku, t. j. od 6 alebo 7 do 15 alebo 16 rokov), sme tento údaj použili na ilustratívne porovnanie.

¹⁵ Preto špeciálne vzdelávanie nepôsobí ako nástroj majoritnej populácie a dominantnej etnickej skupiny na udržanie etnickej segregácie vo vzdelávacích inštitúciách.

projektu, pretože údaje boli zberané len jedenkrát (takže nemôžeme zmerať rozdiel medzi stavom pred a po kampani).

Špecifický cieľ projektu je čiastočne konzistentný s problémom v danom regióne tak, ako ho definoval príjemca grantu. Má potenciál riešiť problém nesprávneho zaraďovania rómskych detí do špeciálneho vzdelávania tam, kde k nemu dochádza. Nie je však isté, či projekt skutočne dokáže riešiť problém nízkeho zastúpenia záujmov Rómov v rozhodovaní na miestnej úrovni, ktoré je podľa príjemcu grantu hlavnou príčinou nízkej kvality vzdelávania poskytovanej rómskym deťom (aj v bežných školách).

Aktivity zamerané na posilnenie a zvyšovanie povedomia Rómov a na presadzovanie u aktérov možno v prípade ich správnej implementácie považovať za aktivity v súlade so špecifickým cieľom projektu.

Zameranie:

Projektová žiadosť uvádza, že projekt bude zameraný na 25 000 Rómov, čo môže predstavovať celú rómsku populáciu v regióne Rimavskej Soboty (Atlas rómskych komunít uvádza počet Rómov 16 415 v roku 2004, ale keďže údaje sú neúplné a neaktuálne, skutočný počet môže byť odlišný). Projektová žiadosť zároveň uvádza šesť vybraných obcí s veľkými marginalizovanými rómskymi komunitami, kde majú byť realizované aktivity:

Samospráva	Počet Rómov*	Podiel Rómov z počtu obyvateľov*	Počet detí zapísaných/preradených do špeciálneho vzdelávania v roku 2005/2006**
Tisovec	210	5 %	22/0
Hnúšťa	údaje chýbajú	údaje chýbajú	107/0
Hrachovo	údaje chýbajú	údaje chýbajú	23/0
Klenovec	675	21 %	41/3
Rimavská Píla***	údaje chýbajú	údaje chýbajú	****
Rimavská Sobota – Dužavská cesta	900	100 %	180/10****

* Podľa Atlasu rómskych komunít.

** V školách v obci.

*** Rimavská Píla je časťou mesta Tisovec a nemá vlastné školy.

**** Údaje za celé mesto Rimavská Sobotica.

Implementačný plán projektu zahŕňa ešte jednu dodatočnú komunitu – Ožďany:

Ožďany	údaje chýbajú	údaje chýbajú	15/0
--------	---------------	---------------	------

Príjemca grantu vysvetlil, že lokality boli zvolené na základe jeho vlastnej znalosti regiónu, ktoré získal počas dlhodobej angažovanosti pre rómske veci v regióne, pričom sa snažil zamerať na tie komunity, pre ktoré bolo v obci dostupné vzdelávanie nízkej kvality, pričom v susedných obciach sa nachádzali lepšie školy, kam by rómski rodičia mohli posielat' svoje deti. Väčšina komunít je podľa konzultanta známa tým, že je silne zasiahnutá sociálnym vylúčením. Príjemca grantu však neposkytol východiskové údaje založené na dôkazoch a dostupné údaje sa zdajú byť do veľkej miery neúplné alebo potenciálne zavádzajúce (pretože rómske deti z týchto komunít môžu navštevovať aj školy v iných obciach).

Projekt bol navrhnutý a realizovaný ako kampaň; jej cieľovými skupinami boli celé rómske komunity alebo ich členovia, ktorí sa zúčastnili stretnutí. Príjemca grantu uviedol, že

projektoví pracovníci a dobrovolníci sa usilovali, aby sa stretnutí zúčastnili práve rodičia ohrozených rómskych detí. Projektoví pracovníci ich motivovali občerstvením a niektorých z nich darčekom pre deti (hračky alebo školské pomôcky).

Je veľmi zložitá vyhodnotiť kvalitu zamerania projektu, pretože jeho skutočný špecifický cieľ je nejasný – nie je jasné, či malo ísť o kampaň, aby rómski rodičia nezapisovali svoje deti do špeciálnych škôl alebo aby požadovali vyššiu kvalitu vzdelávania pre svoje deti (posilnenie rómskeho občianstva a participácie).

Súlad projektu:

Konzultant nedokázal nájsť spoľahlivé dôkazy o realizácii viacerých aktivít a kvôli protichodným informáciám poskytnutým príjemcom grantu nebol schopný plne vyhodnotiť, ktoré aktivity sa naozaj realizovali a akým spôsobom. Príjemca grantu poskytol konzultantovi:

- dotazník distribuovaný a vyplňaný rodičmi počas stretnutí a zhrnutie jeho výsledkov (2 454 rozhovorov),
- prezenčné listiny zo stretnutí v 18 komunitách obsahujúce 924 mien účastníkov (podpísané s dátumom),
- menný zoznam 11 detí z komunity Abovce, ktoré dostali školské tašky a školské pomôcky (podpísaný a s dátumom),
- menný zoznam 13 detí zo šiestich komunít, ktoré navštevovali Základnú školu M. Tompu v Rimavskej Sobote (bežná škola); zoznam nebol podpísaný rodičmi ani predstaviteľmi školy a nebol na ňom uvedený dátum,
- menný zoznam 11 detí z dvoch komunít, ktoré navštevovali základnú školu v Súťore (bežná škola; 89 % Rómov v obci); zoznam bol podpísaný predstaviteľom školy a s dátumom (24. jún 2008).

Konzultantovi nebol prezentovaný žiadny výstup z aktivity 1.1.1 zameranej na identifikáciu konkrétnych rómskych komunít, ktoré mali byť priamymi prijímateľmi pomoci projektu, a aktérov, ktorí mali na projekte spolupracovať. Podľa príjemcu grantu sa výber realizoval na základe osobných skúseností vedúceho pracovníka príjemcu grantu (ktorý je známy dlhoročný rómsky aktivista v regióne).

Stretnutia s členmi rómskych komunít a aktérmi boli kľúčovými aktivitami projektu. Zatiaľ čo projektová žiadosť a implementačný plán projektu predpokladali stretnutia len v šiestich (alebo siedmich) komunitách, podľa dokumentov poskytnutých konzultantovi príjemcom grantu sa stretnutia uskutočnili v 13 komunitách. Spomedzi komunít zahrnutých v pôvodnom pláne bolo dokumentované len stretnutie s komunitou v Ožďanoch, dôkazy o stretnutiach vo zvyšných šiestich komunitách z projektovej žiadosti chýbali. Predstavitelia viacerých obcí, škôl alebo komunít vedeli o aktivitách príjemcu grantu, ale nevedeli o danom projekte; uviedli, že stretnutia, prednášky alebo prieskumy sa uskutočnili, ale považovali ich za všeobecné zvyšovanie povedomia o rómskych právach a identite, hoci boli zamerané aj na témy vzdelávania (vrátane problému nesprávneho zaradenia rómskych detí do špeciálneho vzdelávania), o ktorých sa na nich diskutovalo, keďže ide o problém dôležitý pre Rómov.

Počas stretnutí príjemca grantu realizoval prieskum úrovne povedomia Rómov o témach ako rasová diskriminácia, rasovo motivované útoky a segregácia do špeciálneho vzdelávania. Zozbierané boli odpovede 2 454 účastníkov. Toto môže naznačovať, že príjemca grantu zorganizoval ešte viac ako 13 stretnutí, z ktorých boli konzultantovi poskytnuté prezenčné listiny (na dostupných zoznamoch bolo len 924 mien). Podľa príjemcu grantu sa prieskum realizoval v rámci stretnutí zameraných na zvyšovanie povedomia účastníkov. Z tohto dôvodu nebol obsah stretnutí založený na úrovni povedomia účastníkov, ktorú zisťoval prieskum.

Nebolo možné merať ani dopady stretnutí, pretože samotný prieskum sa nerealizoval opakovane – pred a po stretnutiach. Komunity boli v rámci projektu navštívené len raz.

Počas trvania projektu distribuoval príjemca grantu brožúru „Špeciálne školy nie sú pre rómske deti, aj rómske deti patria do bežných škôl“. Brožúra bola vytlačená v troch jazykoch (rómsky, slovenský a maďarský) a poskytnutá aj konzultantovi. Forma a obsah brožúry sa nezdá byť celkom vhodná vzhľadom na účel a cieľovú skupinu projektu. Obsahuje rozsiahlu časť o histórii Rómov a o ich ceste z Indie do Európy (toto je dôležitá téma, ale nesúvisí s cieľom projektu), ako aj mnohé odborné a legislatívne pojmy a koncepty (segregácia, diskriminácia a iné bez konkrétnych ilustračných príkladov, ktoré by lepšie informovali o rizikách a negatívnych dopadoch, a bez praktických pokynov o tom, ako môžu rómski rodičia identifikovať segregáciu a diskrimináciu a ako sa môžu pred nimi brániť). Brožúra je vytlačená malým písmom, ktoré sa ťažko číta.

Príjemca grantu uvádza, že absolvoval niekoľko stretnutí na bežných základných školách s cieľom rokovať o prijímaní rómskych detí. Konzultantovi však neposkytol zoznam takýchto stretnutí ani žiadne dôkazy dokumentujúce to, ako prebehli, čo bolo ich obsahom a výsledkom. Konzultant úspešne overil, že sa uskutočnilo jedno stretnutie v pedagogicko-psychologickej poradni v Rimavskej Sobotě. Riaditeľka poradne potvrdila, že projektoví pracovníci sa s ňou stretli a diskutovali o probléme nesprávneho zaradovania rómskych detí do špeciálneho vzdelávania a o možných riešeniach. Dohodli sa na ďalšej spolupráci, ku ktorej však nedošlo. Psychológovia ani pedagógovia sa nezúčastnili stretnutí s rómskymi komunitami.

Projektová žiadosť predpokladala seminár pre členov rómskych komunít za účasti psychológov, učiteľov zo špeciálnych aj bežných škôl, predstaviteľov samospráv a ministerstva školstva. Konzultant nezískal žiadne informácie o konaní takéhoto seminára. Zdá sa, že bol zlúčený so stretnutiami v rámci komunít.

Príjemca grantu uviedol, že dobrovoľníci mali v projekte významnú úlohu (aj keď v projekte to nebolo uvedené), pretože sa podieľali na komunikácii s cieľovými rómskymi komunitami. Dobrovoľníkov bolo potrebné vyškoliť. Konzultantovi však neboli poskytnuté žiadne dôkazy o ich účasti na projekte alebo školeniach (napríklad v podobe zoznamu dobrovoľníkov, prezenčnej listiny alebo obsahu stretnutí, prípadne informácií o ich úlohách).

Príjemca grantu neposkytol žiaden výstup z aktivity „Zber štatistických údajov o počtoch rómskych detí zapísaných do bežných základných škôl a predškolského ročníka“, okrem dvoch zoznamov 24 detí zapísaných do bežných základných škôl v Rimavskej Sobotě a Sútore.

Efektívnosť:

Úspešný účastník projektu bol definovaný ako dieťa, ktoré bolo zapísané do bežnej základnej školy namiesto špeciálnej školy alebo triedy.

Príjemca grantu dosiahol a prekročil niektoré očakávané ukazovatele týkajúce sa kampaní (komunitné stretnutia) – namiesto 500 rodín v piatich obciach projekt zahŕňal 924 Rómov v 13 obciach (okrem toho dokonca 2 454 ľudí, ktorí sa zúčastnili prieskumu). Avšak dopad týchto aktivít na povedomie Rómov, ktorého zvýšenie bolo jedným zo špecifických cieľov projektu, ostáva neznámy, pretože úroveň povedomia sa nemerala pred a po kampani (merala sa len raz počas komunitných stretnutí).

Príjemca grantu nebol schopný poskytnúť kompletný zoznam rómskych detí zapísaných do bežných základných škôl ani údaje o znížení počtu rómskych detí zapísaných do špeciálnych škôl vďaka kampani, ako bolo predpokladané v projekte.

Dostupné nie sú ani žiadne údaje o kontrolnej skupine, na základe ktorých by sa dalo určiť, či nárast/pokles počtu rómskych detí v bežnom/špeciálnom vzdelávaní mohol byť spôsobený projektom, a zmerať tak pridanú hodnotu opatrení podporených zo strany REF.

Údaje o počtoch detí navštevujúcich bežné a špeciálne vzdelávanie poskytnuté zo strany ÚIPŠ nie sú členené podľa etnicity detí. Údaje nevykazujú žiadnu významnú pozitívnu zmenu v počtoch zapísaných detí do prvých a nultých (prípravných) ročníkov oboch typov vzdelávania v regióne, kde bol projekt realizovaný medzi rokom pred začiatkom implementácie projektu a rokom 2007/2008, za ktorý príjemca grantu poskytol očakávané ukazovatele dopadu:

Rok	2005/2006	2007/2008	rozdiel
Základné školy	1138	1028	-110
Špeciálne triedy	7	11	4
Špeciálne školy	46	46	0
Σ Špeciálne vzdelávanie	53	57	4
Podiel v špeciálnom vzdelávaní	4,45 %	5,25 %	0,80 %
Preradení do špeciálneho vzdelávania	19	25	6

Tieto údaje pokrývajú celý región Rimavskej Soboty. Nie je možné vylúčiť, že pozitívny dopad by bol zaznamenaný na úrovni komunit. Riaditeľka pedagogicko-psychologickej poradne v Rimavskej Sobote sa domnieva, že vďaka aktivitám príjemcu grantu (pravdepodobne aj mimo rámca projektu) sa miestni aktéri stali „omnoho opatrnejší“ pri nesprávnom zaraďovaní rómskych detí do špeciálneho vzdelávania. Konzultant však nedokázal empiricky overiť toto tvrdenie počas hodnotenia. Nie je tiež isté, aký bol dopad projektu na hlavný problém vzdelávania rómskych detí v regióne, ktorým je podľa príjemcu grantu nízka kvalita vzdelávania poskytovaného v bežných základných školách navštevovaných len rómskymi deťmi. V jej dôsledku rómske deti nepokračujú v stredoškolskom štúdiu a sú následne vylúčené z trhu práce.

Udržateľnosť:

Príjemca grantu pokračuje v aktivitách začatých v rámci projektu, väčšina z nich je realizovaná na dobrovoľníckej báze v kancelárii vybavenej vďaka podpore zo strany REF. Medzi aktivity patrí politická mobilizácia Rómov, zvyšovanie ich povedomia v oblastiach práv a etnickej identity, ako aj sociálne poradenstvo. Riaditeľka pedagogicko-psychologickej poradne v Rimavskej soboty uviedla, že aktivity príjemcu grantu v skutočnosti pomáhajú zvýšiť povedomie Rómov o problémoch spojených so vzdelávaním ich detí, čo má za dôsledok vyššiu citlivosť inštitúcií na tieto otázky. Konzultant musí poznamenať, že aktivity príjemcu grantu v užšom slova zmysle nemajú úplne vzdelávací charakter, ale majú skôr povahu aktivizmu pre rómsku emancipáciu a rómsku občiansku a politickú angažovanosť.

Hospodárnosť:

Kvôli chýbajúcim dôveryhodným údajom o aktivitách skutočne realizovaných v rámci projektu a ich výstupoch, výsledkoch a dopadoch nie je možné vyhodnotiť hospodárnosť projektu.

Pretože projekt sa sústredil najmä na stretnutia (a tieto aktivity boli skutočne zdokumentované), môžeme len vypočítať projektové náklady na jedného účastníka stretnutia vo výške 87,50 € (alebo 32,95 €, ak počet účastníkov dosiahol naozaj počet respondentov prieskumu).

Spätná väzba:

Príjemca grantu sa domnieva, že zlepšenie vzdelávania rómskych detí je úzko spojené s ich občianskou participáciou a angažovanosťou. Vzdelávanie rómskych detí musí zvyšovať ich povedomie o ich právach a etnickej identite. Z tohto dôvodu príjemca grantu oceňoval spoluprácu s REF, ktorý podľa neho zdieľa podobné hodnoty. REF by mal zvýšiť podporu etnickej emancipácie Rómov, a to aj prostredníctvom ich vzdelávania. Je potrebné zvýšiť aj povedomie rómskych rodičov, aby politickou cestou požadovali lepšie vzdelávacie podmienky pre svoje deti aj v bežných školách navštevovaných výlučne rómskymi deťmi. V budúcnosti by príjemca grantu vylúčil nerómske inštitúcie z projektu, pretože požiadavka lepšieho vzdelávania pre rómske deti pre nich predstavuje politické ohrozenie. Vysoká priorita by sa mala priradiť vzdelávaniu a odborným školeniam učiteľov a asistentov učiteľa (ideálne samotným Rómom), ktorí by mali učiť rómske deti, pretože by mali zohľadňovať špecifické potreby a záujmy rómskych detí, vrátane ich identity. Z tohto dôvodu by mal byť podporený nárast počtu učiteľov rómskej etnicity a rómska kultúra a identita by mala byť súčasťou kurikula základných škôl. Podpora REF by sa teda nemala sústreďovať len na priame vzdelávanie rómskych detí, ale mala by podporovať aj systémovú zmenu vo vzdelávaní na Slovensku. Advokačné aktivity by mali byť posilnené, aby pritiahli verejnú a medzinárodnú pozornosť na problémy vzdelávania rómskych detí, čím by dosiahol tlak na slovenské verejné inštitúcie, aby zmenili systém a zlepšili podmienky a šance rómskych detí vo vzdelávaní.

SLO 018/SLO 023: „Čo sú špeciálne školy?“ / Podpora a doučovanie rómskych prvákov na základných školách

Prijemca grantu: Krajská asociácia rómskych iniciatív/KARI.

Identifikácia problému:

V Banskobystrickom kraji tvoria Rómovia asi deväť percent celkového obyvateľstva (657 119 obyvateľov v roku 2005). Projektová žiadosť prvého projektu (SLO 018) uvádza v čase pred začatím projektu 25 špeciálnych základných škôl v regióne s 2 492 žiakmi (štatistiky ÚIPŠ uvádzajú 27 špeciálnych škôl pre deti s mentálnym postihnutím k 15. septembru 2006). Podľa prijemcu grantu tvorili 90 percent detí v týchto školách rómske deti, polovica z nich zo sociálne vylúčených rodín (dlhodobo nezamestnaní rodičia). Väčšina z nich je priradená do špeciálneho vzdelávania kvôli slabým výsledkom v prvom ročníku bežnej školy. Medzi hlavné príčiny nízkej úspešnosti rómskych detí v štandardnom vzdelávaní a ich následnom nadmernom zastúpení v špeciálnom vzdelávaní pre mentálne postihnuté deti prijemca grantu radí sociálnu depriváciu, nesprávnu diagnostiku (dôsledky sociálneho znevýhodnenia alebo odlišného kultúrneho prostredia detí sú vysvetľované ako prejavy mentálneho postihnutia), chýbajúcu predškolskú prípravu a podporu zo strany rodiny. Deťom chýbajú zručnosti a vedomosti potrebné pre úspech v štandardnom základnom vzdelávaní, ktoré nezohľadňuje ich špecifické potreby. Ako mentálne postihnuté sú klasifikované aj mnohé deti s poruchami správania (napríklad hyperaktivita, problémy so sústredením a iné).

Podľa údajov poskytnutých ÚIPŠ bolo v Banskobystrickom kraji v roku 2006 27 špeciálnych škôl s 3 201 žiakmi v 311 triedach a 2 155 žiakov v 213 špeciálnych triedach v rámci 30 bežných základných škôl. Údaje ÚIPŠ nie sú v etnickom členení a zahŕňajú rómske aj nerómske deti, ako aj deti s vážnejšími mentálnymi postihnutiami (tzv. variant B a C, pričom rómske deti sú chybné zaradované len do variantu A). Východiskové údaje poskytnuté prijemcom grantu preto možno považovať za správne.

Keďže druhý projekt (SLO 023) bol doplnením a pokračovaním prvého projektu (SLO 018), údaje o výstupoch prvého projektu boli považované za východiskové údaje druhého projektu: v školskom roku 2007/2008 bolo celkom 300 detí zúčastňujúcich sa projektu SLO 018 zapísaných do bežných základných škôl, zatiaľ čo 61 bolo zapísaných do špeciálneho vzdelávania v siedmich obciach.

Ciele/aktivity projektov:

Špecifické ciele prvého projektu (SLO 018) boli nasledovné:

- znížiť podiel rómskych detí v špeciálnych školách v Banskobystrickom kraji,
- zvýšiť povedomie rómskych rodín o negatívnych dôsledkoch zaradenia ich detí do špeciálneho vzdelávania.

Špecifické ciele druhého projektu (SLO 023) boli nasledovné:

- znížiť podiel rómskych detí v špeciálnych školách v Banskobystrickom kraji,
- zlepšiť výkony rómskych detí v bežných základných školách, aby sa znížil ich odlev do špeciálneho vzdelávania.

Aktivity prvého projektu (SLO 018) možno zoskupiť nasledovne:

- identifikácia detí ohrozených rizikom zaradenia do špeciálnych škôl, ktoré potrebujú pomoc,
- zvyšovanie povedomia rómskych rodičov (kampaň),

- predškolská príprava rómskych detí.

Aktivity druhého projektu (SLO 023) možno zoskupiť nasledovne:

- zvyšovanie povedomia rómskych rodičov (kampaň),
- predškolská príprava rómskych detí.
- doučovanie rómskych detí na základných školách.

Ciele a aktivity projektu sú konzistentné s identifikovaným problémom chybného zaradovania rómskych detí do špeciálneho vzdelávania a príčinami tohto problému. Zdá sa, že projektové aktivity tak, ako boli naplánované, boli zamerané na viaceré aspekty komplexného problému neprávneho zaradovania rómskych detí do špeciálneho vzdelávania, vrátane nízkeho povedomia rodín o právach ich detí na kvalitné vzdelávanie, nesprávneho zaradovania rómskych detí do špeciálnych škôl inštitúciami (vrátane diagnostiky), ako aj predškolskej prípravy (vyrovnávanie šancí pre deti zo znevýhodneného prostredia) a doučovania (prevencia predčasného ukončenia vzdelávania).

Projekty však explicitne nie sú zamerané na problém špeciálnych tried v bežných základných školách. Takéto triedy sú (deklarované) ako nástroj integrácie mentálne postihnutých detí (alebo detí s inými znevýhodneniami) v bežných školách, ale v praxi slúžia ako nástroj na inštitucionálnu segregáciu niektorých skupín detí, vrátane rómskych detí (pretože sú v segregovaných triedach často umiestnených v oddelených častiach školských budov alebo dokonca v oddelených samostatných budovách). Boli dokonca zaznamenané prípady zneužitia deklarovanej individuálnej integrácie (dieťa s diagnostikovanými špeciálnymi výchovno-vzdelávacími potrebami bolo preradené zo špeciálneho do štandardného vzdelávania, kde mu má byť poskytovaná individuálna podpora), keď boli založené triedy so 100 percentami „individuálne integrovaných“ žiakov. Na jednej strane bola inštitucionálna diskriminácia týchto detí odstránená (formálne dostávali štandardné vzdelanie, ktoré im umožňovalo postup na bežnú strednú školu), ale na druhej strane zostala ich (etnická) segregácia.

Zameranie:

Prvý projekt (SLO 018) bol realizovaný v siedmich obciach v spolupráci s miestnymi rómskymi a prorómskymi mimovládnyimi organizáciami. Podľa príjemcu grantu sa pri výbere obcí pri projekte museli riadiť tým, kde fungovali zabehnuté miestne partnerské mimovládne organizácie (niektoré z nich konzultant dobre pozná). Zdá sa, že zapojenie mimovládnych organizácií s dobrou znalosťou miestnych rómskych komunít výrazne zvýšilo efektívnosť zamerania projektu. Partneri príjemcu grantu, ktorí poznali situáciu rodín vo svojich lokalitách, vedeli nájsť deti, ktoré najakútnejšie potrebovali pomoc. Okrem toho boli ich pracovníci v rámci projektov školení, aby vedeli realizovať príslušné úlohy. Niektorí z nich zároveň pracovali ako asistenti učiteľa na príslušných školách, čo mohlo mať pozitívny efekt na vhodné zameranie a efektívnosť opatrení a spoluprácu so školami.

Spomedzi rómskych rodín, ktoré boli oslovené v rámci prvej informačnej kampane projektu (ktorá mala podobu komunitných stretnutí s cieľovou skupinou asi 800 rodín), bolo vybratých pre priamu účasť na prvom projekte asi 300 rodín. Druhý projekt (SLO 023) pokračoval v práci s deťmi, na ktoré sa zameriaval prvý projekt a ktoré navštevovali bežné základné školy, kde mali podľa príjemcu grantu určité problémy s učením. Niektorí oslovení učelia zapojených základných škôl v Banskej Bystrici však povedali, že nepovažovali za úplne efektívne pracovať so všetkými rómskymi deťmi v škole, pretože nie všetky z nich skutočne potrebovali pomoc. V jednej z navštívených škôl sa niekoľkí rodičia rómskych detí

zapojených do projektu sťažovali, že ich deti nepotrebujú takúto pomoc a jedno dieťa bolo na žiadosť rodičov z projektu vyradené.

Súlad projektu:

Konzultant dokázal overiť väčšinu aktivít z prvého projektu (SLO 018) len prostredníctvom záznamov a materiálov poskytnutých príjemcom grantu, pretože tento projekt bol realizovaný ako kampaň s priamymi návštevami v domácnostiach. Oslovené rómske rodiny si zrejme mýlili aktivity tohto projektu s inými aktivitami príjemcu grantu (čo je pochopiteľné, pretože príjemcovia nemusia vedieť zaradenie projektu v pestrom portfóliu aktivít realizovaných dlhodobými mimovládnyimi organizáciami). Pracovníci miestnych partnerských mimovládnych organizácií neboli oslovení v rámci tohto hodnotenia a učitelia, s ktorými sa realizovali rozhovory, sa nezúčastňovali na väčšine aktivít prvého projektu.

V rámci prvého projektu vypracoval projektový tím v spolupráci s miestnymi terénnymi sociálnymi pracovníkmi (zamestnávanými samosprávami) databázu rómskych detí v predškolskom veku v zapojených obciach a realizoval sa prieskum v 300 rodinách. Projektoví pracovníci navštívili aj školy a pedagogicko-psychologické poradne zodpovedné za diagnostiku detí. Zistili, že všetky školy a poradne používali bežné diagnostické nástroje, ktoré sú niektorými odborníkmi považované za nevhodné na diagnostiku detí zo sociálne znevýhodnených rómskych komunit, pričom žiadna z inštitúcií nepoužívala nové nástroje zohľadňujúce špecifiká týchto detí (napríklad psychodiagnostické nástroje vytvorené v roku 2004 v rámci projektu „PHARE 2001 – Reintegrácia sociálne znevýhodnených detí zo špeciálnych základných škôl do bežných základných škôl“).¹⁶

Projektoví pracovníci z miestnych partnerských mimovládnych organizácií monitorovali podmienky zápisu nových detí na základných školách a to, či rodičia riadne zapísali všetky deti zúčastňujúce sa projektu. Táto úloha bola jednoduchšia v prípadoch, kde pracovníci pracovali aj ako asistenti učiteľa na konkrétnych školách. Ak bol zistený nejaký problém pri zápise detí, projektoví pracovníci navštívili príslušnú rodinu a pomohli im dodatočne zapísať ich dieťa.

Príjemca grantu poskytoval konzultantovi prístup k dokumentom a záznamom o školení projektových pracovníkov a učiteľov zapojených do projektu. Pre tento účel bola v rámci projektu vypracovaná metodická príručka. Príručku dostal aj konzultant, spolu s rozličnými materiálmi pre rómskych rodičov (vrátane dvojazyčnej príručky, ktorá pôsobí formou i obsahom vhodne pre daný účel použitia a cieľovú skupinu – pojmy ako diskriminácia, segregácia, špeciálne vzdelávanie boli vysvetlené jednoduchým a jasným spôsobom s praktickými príkladmi a vysvetlením, prečo sú tieto praktiky nebezpečné pre ich deti, ako aj s informáciami pre rodičov o dostupných spôsoboch riešenia).

Kľúčovou aktivitou druhého projektu (SLO 023) bolo doučovanie rómskych detí, ktorým sa poskytovala podpora v rámci prvého projektu. Doučovanie bolo poskytované učiteľmi zo škôl dvakrát týždenne. Doučujúci učitelia boli vybraní v spolupráci s vedením školy; všetci z nich boli učitelia z integrovaných tried s dlhoročnými odbornými skúsenosťami (zapojenie do tejto aktivity bolo pre učiteľov dobrovoľné). Na základe požiadavky zo strany REF nemohol ten istý učiteľ učiť deti doobeda a potom ich poobede doučovať. Táto požiadavka bola väčšinou oslovených aktérov vnímaná kontroverzne. Podľa učiteľov aj podľa príjemcu grantu si deti v prvých rokoch školskej dochádzky potrebujú vybudovať osobný vzťah a dôveru k jednej

¹⁶ Napríklad: Salner, A. (ed.). (2005). *Rómske deti v slovenskom školstve*. Bratislava: SGI.

Dostupné na:

<http://www.osi.hu/esp/rei/Documents/SGIRomaChildrenintheSlovakRepublic.pdf>

osobe, ktorá im tiež pomáha adaptovať sa na nové prostredie školy (v slovenskom vzdelávacom systéme jeden učiteľ vyučuje deti všetky predmety v školskom roku až po štvrtý ročník). Na druhej strane príjemca grantu pripustil, že ak bol do poobedňajšieho doučovania zapojený iný učiteľ, niekedy priniesol alternatívne názory alebo pozorovania o dieťati, čo bolo prínosom a pomáhalo zabezpečiť lepšiu kontrolu a objektivitu. Učitelia však počas rozhovorov zdôrazňovali, že osobné poznanie žiaka a jeho potrieb je pri tomto type dodatočnej pomoci nenahraditeľné (dopoludňajší učiteľ najlepšie vie, v ktorej oblasti dieťa potrebuje dodatočnú pomoc v rámci popoludňajšieho doučovania). Podľa príjemcu grantu väčšina učiteľov privítala možnosť poskytnúť deťom intenzívnejšiu pomoc a považovali ju za efektívny nástroj na zlepšenie školskej úspešnosti dieťaťa a jeho vzťahu ku škole (čo následne zvyšuje aj jeho šance zvládnuť vzdelávanie bez toho, aby došlo k preradeniu do špeciálneho vzdelávania).

Príjemca grantu priznal, že po dohode s učiteľmi a vedením škôl na popoludňajšie doučovanie zvykli chodiť aj niektoré deti z ohrozených skupín, ktoré sa nezúčastňovali na aktivitách projektov. Niekoľko detí z prvého projektu bez porúch učenia a s dobrými školskými výsledkami neboli doučované v rámci druhého projektu.

Prvý projektu (SLO 018) zahŕňal aj advokačné aktivity na vyššej úrovni, vrátane konferencie v Bratislave s účasťou zástupcov slovenského ministerstva školstva. Podľa príjemcu grantu však nezískali od týchto aktérov žiadnu spätnú väzbu.

Efektívnosť:

Z projektových žiadostí a implementačných plánov projektov môžeme odvodiť, že úspešným prijímateľom by bolo:

1. dieťa, ktoré bolo zaradené do bežnej základnej školy namiesto do špeciálnej školy alebo triedy, alebo
2. dieťa, ktoré nebolo preradené z bežného do špeciálneho vzdelávania kvôli zlým školským výsledkom alebo problémom pri učení.

Príjemca grantu poskytol konzultantovi databázu účastníkov projektu vo formáte programu Excel, ktorá obsahovala 299 mien detí, ktorý bola poskytnutá pomoc v rámci prvého projektu, a bolo v nej zvýraznených 261 mien detí, ktorým bola poskytnutá pomoc v rámci druhého projektu. Databáza obsahovala aj informácie o školskej úspešnosti detí. Jedno dieťa bola označené ako preradené do špeciálneho vzdelávania. Táto skutočnosť súhlasí s informáciami poskytnutými príjemcom grantu počas rozhovoru a v správach pre REF, že len dve deti zúčastňujúce sa prvého projektu boli preradené do špeciálneho vzdelávania (jedno dieťa, ktoré chýbalo v zozname 299 detí v porovnaní s uvedeným počtom účastníkov, bolo pravdepodobne priamo zaradené do špeciálneho vzdelávania a druhé dieťa bolo preradené z bežného do špeciálneho vzdelávania počas projektu).

Podľa informácií, ktoré príjemca grantu poskytol v rozhovore a projektových správach poskytnutých zo strany REF, spomedzi 261 detí, ktorým bola poskytnutá pomoc v rámci druhého projektu, dokončilo úspešne prvý ročník bežnej základnej školy 230 detí. Zvyšných 29 detí opakovalo ročník, pretože mali slabé školské výsledky, a ďalšie dve deti sa presťahovali a príjemca grantu nemá ďalšie informácie o ich školskej úspešnosti. Počas druhého projektu nebolo žiadne dieťa preradené do špeciálneho vzdelávania.

Napriek tomu, že nie je možné presne merať skutočný dopad projektov v prevencii zaradovania rómskych detí do špeciálnych škôl, pretože chýbajú údaje o kontrolnej skupine, je možné porovnať údaje poskytnuté ÚIPŠ (zahŕňajúce rómske aj nerómske deti) týkajúce sa zaradovania detí do nultých ročníkov (alebo prípravných ročníkov v špeciálnom vzdelávaní)

a do prvých ročníkov bežných a špeciálnych škôl v príslušných lokalitách, na základe ktorých možno hypoteticky predpokladať pozitívny efekt opatrení projektu. Údaje poskytnuté zo strany ÚIPŠ zahŕňajú celú populáciu a nepoznáme jej charakteristiky (štatistické atribúty), ktoré sa môžu výrazne líšiť od vzorky zahrnutej do projektu. Z tohto dôvodu nie je možné kvantitatívne vyjadriť rozdiel (pridanú hodnotu) dosiahnutú vďaka projektu.

Trieda (ročník)	Školský rok				
	2005/6	2006/7	2007/8*	2008/9*	2009/10
Bežná škola (0)	59	66	59	58	79
Bežná škola (1)	2364	2151	2219	1982	2070
Špeciálne triedy (0)	0	0	0	0	0
Špeciálne triedy (1)	1	3	4	9	7
Špeciálne školy (0)	13	18	16	17	39
Špeciálne školy (1)	110	91	69	56	59
Podiel v špeciálnom vzdelávaní	4,87 %	4,81 %	3,76 %	3,86 %	4,66 %
Zmena počtu v špeciálnom vzdelávaní	**	-11,38 %	-22,02 %	-14,12 %	34,25 %
Preradení	75	51	64	76	**

* Implementácia projektu.

** Údaje nie sú dostupné.

Môžeme konštatovať, že výsledky detí zúčastňujúcich sa projektov boli lepšie ako priemerné výsledky danej populácie: Z 300 účastníkov prvého projektu (SLO 018) boli len dvaja zaradení alebo preradení do špeciálneho vzdelávania, čo predstavuje podiel 0,67 %, zatiaľ čo podiel v rámci celej populácie v príslušných obciach bol asi 3,8 % v období implementácie projektu. Počas priebehu druhého projektu (SLO 023) nebolo žiadne dieťa z projektu preradené do špeciálneho vzdelávania kvôli slabým školským výsledkom.

Príjemca grantu si určil cieľ znížiť podiel rómskych detí zaradených do špeciálneho vzdelávania o 30 percent. Podľa správ pre REF uskutočnil príjemca grantu prieskum medzi rómskymi deťmi v obciach, kde bol projekt realizovaný. V roku 2007/2008 bolo v siedmich týchto lokalitách zaradených do špeciálnych škôl 61 detí, zatiaľ čo v nasledujúcom roku bolo do špeciálneho vzdelávania zaradených len 18 rómskych detí. Príjemca grantu neposkytol žiaden nezávislý zdroj, ktorý by umožnil overenie týchto informácií konzultantom (v každom prípade by takéto overenie bolo komplikované, pretože etnicita detí je citlivá otázka a školy zvyčajne nie sú ochotné zverejniť takéto údaje). Na základe údajov poskytnutých príjemcom grantu sa stanovený cieľ javí ako splnený, pretože došlo k zníženiu až o viac ako 70 percent.

Podľa informácií poskytnutých príjemcom grantu v žiadosti a správach bolo v regióne, kde boli projekty implementované, celkovo 25 špeciálnych škôl. Tento počet by umožňoval vytvorenie zodpovedajúcej kontrolnej skupiny, s ktorou by bolo možné porovnávať dosiahnuté výsledky a rozdiel vďaka projektom.

Príjemca grantu uviedol vo svojich správach, že vďaka projektom bola zrušená špeciálna škola v Telgárte. Podľa údajov ÚIPS neboli do špeciálnej školy v Telgárte zaradené žiadne nové deti po skončení implementácie projektov:

Trieda (ročník)	Školský rok				
	2005/6	2006/7	2007/8*	2008/9*	2009/10
Bežná škola (0)	0	0	0	0	10
Bežná škola (1)	28	22	19	22	15
Špeciálne triedy (0)	0	0	0	0	0
Špeciálne triedy (1)	0	0	0	0	0
Špeciálne školy (0)	0	0	0	0	0
Špeciálne školy (1)	4	10	1	0	0
Podiel v špeciálnom vzdelávaní	12,50 %	31,25 %	5,00 %	0,00 %	0,00 %
Preradení	0	1	2	8	**

* Implementácia projektu.

** Údaje nie sú dostupné.

Údaje ÚIPS však uvádzajú viacero detí preradených zo základnej školy v Telgárte do špeciálneho vzdelávania v roku 2008/2009. Tieto deti mohli byť buď z vyšších ročníkov alebo z prvého ročníka, ale nezúčastňujúce sa projektov.

Udržateľnosť:

Podľa príjemcu grantu nie je udržateľnosť služieb poskytovaných v rámci projektu možná bez externej podpory (napríklad zo strany REF), pretože školy nemajú dostatok finančných prostriedkov na to, aby poskytovali podobné dodatočné služby ohrozeným deťom. Príjemca grantu dokázal získať prostriedky od Úradu vlády SR na pokračovanie projektu v období medzi dvoma grantmi od REF. Mesto Banská Bystrica si okrem toho po dvoch úspešných projektoch financovaných REF od príjemcu grantu objednalo poskytovanie služieb doučovania pre deti zo zariadenia sociálneho bývania prevádzkovaného mestom. Príjemca grantu však nepovažuje tieto možnosti financovania za udržateľné a systémové.

Predstavitelia škôl považovali v rozhovoroch (druhý) projekt za mimoriadne užitočný a sú pripravení na spoluprácu a účasť na ďalších aktivitách. (O prvom projekte nemali dostatok informácií a zdá sa, že si oba projekty zamieňali.) Zdôraznili, že pre udržateľný pozitívny efekt na deti zúčastňujúce sa oboch hodnotených projektov je nevyhnutné pokračovať v ich podpore aj v nasledujúcich rokoch. Ďalším rizikovým obdobím pre vzdelávanie detí z ohrozených skupín, kedy mnohé z nich prechádzajú do špeciálneho vzdelávania, je piaty ročník základnej školy (kedy sa začína druhý stupeň základného vzdelávania a mení sa spôsob výučby) a posledné ročníky základnej školy (začiatok dospievania).

Hospodárnosť:

Rozpočet prvého projektu (SLO 018) bol 119 000 EUR, takže jednotkové náklady na kampaň pokrývajúcu 800 rodín boli 148,75 EUR a náklady na dieťa, ktorému bola poskytnutá pomoc pri zápise do prvého ročníka bežnej základnej školy (298 detí), boli 399,33 EUR.

V rámci druhého projektu (SLO 023) dostalo podporu vo forme doučovania celkom 261 detí. Rozpočet projektu bol 16 740 EUR, takže náklady na dieťa boli 64,14 EUR.

Vzhľadom na chýbajúce údaje o kontrolnej skupine nie je možné vyhodnotiť skutočnú hospodárnosť opatrení realizovaných v rámci projektov.

Spätná väzba:

Všetci oslovení predstavitelia škôl a rómski rodičia hodnotili doučovanie ako veľmi prínosné a potrebné. Podľa učiteľov prváci na bežných základných školách, ktorí sa zúčastňovali projektov, veľmi rýchlo prekonalí svoje znevýhodnenia a získali zručnosti a návyky potrebné pre úspešné zvládnutie školy. Učitelia sú presvedčení, že to zvýšilo aj ich motiváciu a pozitívny vzťah ku škole, čo môže viesť aj k lepším školským výsledkom vo vyšších ročníkoch.

Učitelia v rozhovoroch ocenili spoluprácu s príjemcom grantu a miestnymi spolupracujúcimi mimovládnyimi organizáciami a hodnotili ju ako „nadštandardnú“. Všetky problémy, ktoré sa vyskytli na školách (napríklad problémy s deťmi alebo nedorozumenia s ich rodičmi), boli vyriešené s pomocou projektových pracovníkov a o záležitostiach týkajúcich sa implementácie projektu sa diskutovalo na partnerskej báze. Školy sú presvedčené, že doučovanie musí pokračovať aj v nasledujúcich ročníkoch a nemalo by skončiť po prvom ročníku. Len dlhodobá podpora ohrozených detí môže podľa nich priniesť hmatateľný efekt (deti úspešne na základnej škole musia byť motivované a podporované, aby pokračovali ďalej v stredoškolskom vzdelávaní, čo je jedinou cestou k úspechu na trhu práce). Podpora by nemala byť obmedzená len na samotné doučovanie. Pre tieto deti musí byť dostupný v školách obed, v opačnom prípade sa pôjdu zo školy domov naobedovať a nevrátia sa na poobedňajšie doučovanie. Okrem doučovania musia mať deti zaujímavú ponuku prínosných voľnočasových aktivít. Veľmi dôležitá je komunikácia a spolupráca medzi školou a rodinami detí. Toto by podľa učiteľov malo byť ešte viac podporované v budúcich projektoch.

Pri rodičoch rómskych detí zapojených do projektu sa zdá, že si uvedomujú dôležitosť doučovania pre svoje deti. Jedna matka počas rozhovorov povedala, že nedokáže pomôcť svojmu dieťaťu s domácimi úlohami a prípravou do školy, pretože má viacero mladších detí a nemá ani potrebné vedomosti. Povedala tiež, že videla, ako sa výsledky jej dieťaťa v škole zlepšovali počas podpory v rámci projektu. Pre ňu sú veľmi prospešné aj popoludňajšie aktivity pre deti, pretože sa môže lepšie venovať starostlivosti o mladšie deti a o domácnosť.

Príjemca grantu vníma ako problém striktné uplatňovanie princípu REF neposkytovať pomoc školám, kde je väčšina rómskych detí, čo bol aj prípad základnej školy vo Fiľakove, ktorú museli z druhého projektu vylúčiť. Vysoký podiel rómskych detí nemusí byť dôsledkom zámernej segregácie zo strany školy alebo miestnych orgánov, ale môže byť spôsobený aj prorómskejším prístupom konkrétnej školy alebo odlišným demografickým vývojom rómskej a nerómskej populácie. Ale aj v prípade, ak sú rómske deti zámerne sústredené na jednej škole, tieto deti môžu najakútnejšie potrebovať pomoc. V takýchto prípadoch môže byť príliš striktné uplatňovanie vyššie uvedeného princípu na úkor rómskych detí.

Príjemca grantu je presvedčený, že veľmi efektívnym opatrením na zlepšenie úspešnosti rómskych detí v základnom vzdelávaní by bolo zriaďovanie materských škôl (vo význame akreditovaných predškolských zariadení) základnými školami (táto možnosť je v slovenskej legislatíve reálna).

3. Výpočet nákladov na dieťa

Náklady na dieťa pre jednotlivé projekty je možné vypočítať na rôznych úrovniach: ako poskytnuté prostriedky v prepočte na plánovaných účastníkov projektu (návrh projektu), vynaložené prostriedky na skutočných účastníkov (výstupy), vynaložené prostriedky na úspešného účastníka projektu (výsledky) a vynaložené prostriedky v porovnaní s pridanou hodnotnou projektu (dopad).

Základom pre výpočet nákladov na dieťa by nemal byť celkový rozpočet projektu, ktorý zahŕňa aj náklady na riadenie projektu a iné nepriame náklady, ale len náklady priamo spojené s realizáciou aktivít, ktoré sú zamerané na riešenie identifikovaného problému.

Rozpočty hodnotených projektov boli preskúvané a rozpočtové položky rozčlenené na nepriame náklady (vrátane plátov riadiacich pracovníkov projektov, vybavenia pre účely projektového manažmentu, administratívnych nákladov, kancelárskych potrieb, prenájmu kancelárií, nákladov na stretnutia projektového tímu a pracovné cesty, monitorovanie, hodnotenie a audit) a priame náklady (vrátane plátov pracovníkov pracujúcich priamo s cieľovou skupinou projektu¹⁷, vybavenia pre účely projektových aktivít s účastníkmi projektu, prenájmu miestností pre aktivity, stretnutí s cieľovou skupinou a pracovných ciest, materiálov a stravy pre účastníkov). Podrobne rozčlenené rozpočty projektov a podiel nepriamych nákladov sú uvedené v tabuľke 3. Bežný podiel nepriamych nákladov pri projektoch orientovaných na sociálne služby je 20 percent.¹⁸ Ak nepriame náklady preyšujú tento limit, projekt musí byť považovaný za podporu budovania inštitúcie; REF môže mať v takom prípade vyššie očakávania ohľadom udržateľnosti projektu a pokračovania aktivít príjmom grantu.

Tabuľka 3: Priame a nepriame náklady projektov

Kód projektu	Príjemca grantu	Rozpočet	Priame náklady	Nepriame náklady	Podiel nepriamych nákladov
SLO 005	LHRA	€ 179 740	€ 131 740	€ 48 000	27 %
SLO 020	LHRA	€ 155 060	€ 125 060	€ 30 000	19 %
SLO 014	RUCD	€ 71 800	€ 45 100	€ 26 700	37 %
SLO 016	CAI	€ 80 850	€ 45 150	€ 35 700	44 %
SLO 018	KARI	€ 119 000	€ 70 700	€ 48 300	41 %
SLO 023	KARI	€ 16 740	€ 14 820	€ 1 920	11 %

Náklady na dieťa boli vypočítané na mesačnej báze preto, aby bola zohľadnená rôzna dĺžka trvania projektov a aby bolo možné ich porovnať (pozri tabuľku 4: Náklady na dieťa na mesiac). Tieto údaje však nepredstavujú porovnanie hospodárnosti príslušných projektov a ich prístupov. Je možné, že projekt, ktorý má vyššie náklady na dieťa v skutočnosti priniesol výraznejšie zlepšenie alebo naopak, že drahý projekt bol menej efektívny ako lacnejší projekt.

¹⁷ V prípade, že tí istí pracovníci zabezpečovali riadenie projektu aj prácu s cieľovou skupinou, rozpočtová položka bola zahrnutá do priamych nákladov.

¹⁸ Pravidlá Európskeho sociálneho fondu (ESF) o oprávnenosti výdavkov.

Tabuľka 4: Náklady na dieťa na mesiac

Kód projektu	Príjemca grantu	Trvanie (mesiace)	Rozpočet	Očakávaný počet detí	Náklady projektu na dieťa na mesiac (EUR)	Priame náklady projektu na dieťa na mesiac
SLO 005	LHRA	12	€ 179 740	195	€ 77	€ 56
SLO 020	LHRA	16	€ 155 060	60	€ 162	€ 130
SLO 014	RUCD	11	€ 71 800	200	€ 33	€ 21
SLO 016	CAI	12	€ 80 850	100	€ 67	€ 38
SLO 018	KARI	24	€ 119 000	675	€ 7	€ 4
SLO 023	KARI	7	€ 16 740	260	€ 9	€ 8

Vzhľadom na chýbajúce dôveryhodné údaje v niektorých projektoch nie je možné vypočítať náklady na dieťa na úrovni výsledkov (pri niektorých projektoch nevieme, koľkým účastníkom projektu boli služby skutočne poskytnuté). Okrem toho je výpočet na úrovni výsledkov nemožný aj pre chýbajúce východiskové údaje. Na dôvažok nie je skutočný výpočet dopadov možný bez porovnávacích údajov o kontrolnej skupine.

Okrem toho niektoré projekty zahŕňali rozličné aktivity s rôznymi cieľovými skupinami a odlišnými očakávanými výsledkami (kampaň, doučovanie, poradenstvo). V takýchto prípadoch je dôležité, aby boli náklady dôsledne rozdelené do jednotlivých častí rozpočtu pre každú skupinu cieľ – aktivita – náklady – ukazovatele. Do úvahy treba vziať aj odlišné definície úspešných účastníkov jednotlivých projektov (dieťa zapísané do štandardného vzdelávania, dieťa reintegrované do štandardného vzdelávania, dieťa, ktoré nebolo preradené z bežnej školy a podobne).

Náklady na dieťa na úrovni vstupov jednotlivých projektov financovaných zo strany REF a zahrnutých do tohto hodnotenia môžu byť porovnané s vyššími nákladmi na vzdelávanie detí v špeciálnom školstve na Slovensku. Financovanie škôl na Slovensku je založené na financovaní na žiaka, pričom príspevok štátu je stanovený nariadením vlády a závisí od viacerých faktorov vrátane regiónu, počtu žiakov v škole a typu školy. V roku 2010 bol normatívny príspevok na žiaka v bežnej škole vo výške 1 069,24 až 1 113,92 EUR ročne a normatívny príspevok na dieťa v špeciálnej škole bol 1 612,75 až 1 657,43 EUR ročne.¹⁹ Výdavky na vzdelávanie dieťaťa v špeciálnej škole sú teda vyššie o 543,51 EUR ročne (alebo 54,35 EUR mesačne). Opatrenie, ktoré účinne predchádza zaradeniu dieťaťa do špeciálneho vzdelávania, preto znižuje verejné výdavky o vyššie uvedenú sumu na každé dieťa.

Okrem toho sa školám poskytuje príspevok na dieťa zo sociálne znevýhodneného prostredia (tento pojem sa zvyčajne používa ako náhrada za pojem „Róm“) vo výške 90 EUR ročne na žiaka (alebo 9 EUR mesačne). Tento príspevok sa poskytuje rovnako špeciálnym aj bežným školám na každé dieťa, ktoré je zaradené ako „sociálne znevýhodnené“. Konzultant nemá informáciu, či všetky deti zapojené do projektov podporených zo strany REF patrili medzi „sociálne znevýhodnené“ a či školy na ne dostávali dodatočný príspevok. Konzultant takisto nemá informáciu (pretože táto téma sa v súlade so zadaním počas hodnotenia neskúmala) o tom, ako školy použili dodatočný príspevok a či deti zapojené do projektov podporených zo

19

http://www.minedu.sk/data/USERDATA/RegionalneSkolstvo/FinRS/NFIN/Normativy_2010.pdf

strany REF aj v skutočnosti mali prospech z tohto dodatočného príspevku, alebo či podpora štátu bola doplnená alebo skôr substituovaná podporou zo strany REF.

4. Závery

Hlavný problém zistený počas procesu hodnotenia projektov bola extrémne nízke množstvo a kvalita zhromaždených údajov a záznamov príjemcami grantov. Táto skutočnosť vedie k vážnym obavám o kvalitu implementácie projektov a ich riadenia, pretože funkčný projekt je podmienený existenciou projektovej dokumentácie s využitelnými údajmi.

V prípade väčšiny projektov neboli príjemcovia grantov schopní poskytnúť konzultantovi kompletne, usporiadané a dôveryhodné údaje o výstupoch projektu (napríklad zoznam detí alebo ich rodičov, ako konečných prijímateľov projektu, ktorí sa zúčastnili na aktivitách) ani o výsledkoch projektu (úspešní účastníci projektu v súlade s cieľom projektu, ako napríklad deti reintegrované zo špeciálneho do štandardného vzdelávania). Poskytnuté údaje boli nekompletné alebo čiastočne chýbajúce (LHRA – SLO 005/020, CAI – SLO 016) alebo mali otáznu spoľahlivosť, pretože nesúhlasili s oficiálnymi školskými výkazmi, alebo údajní účastníci projektu o ňom nevedeli alebo popreli, že by sa ho boli zúčastnili (RUCD – SLO 014). V prípade dvoch projektov (SLO 005/020) príjemca grantu LHRA tvrdil, že školy, ktoré sa zúčastňovali na projekte, si ponechali dokumentáciu a odmietajú ju vydať späť príjemcovi grantu. Riaditeľka jednej zo škôl (Zlaté Klasy) konzultantovi povedal, že zlikvidovala všetky materiály týkajúce sa projektov, pretože na ne chcela čo najskôr zabudnúť (údaje mal uchovávať príjemca grantu, škola nemá právny záväzok archivovať dokumenty k projektom, ktoré boli realizované inými subjektmi). V prípade jedného projektu (CAI, SLO 016) sa zdá, že údaje o výsledkoch (deťoch zapísaných do bežných škôl) vôbec neboli systematicky zberané. Jediný príjemca grantu, ktorý bol schopný poskytnúť jasné a úplné záznamy týkajúce sa konečných prijímateľov projektov, bol KARI (projekty SLO 018 a SLO 023).

Chýbajúce záznamy nemusia nevyhnutne znamenať, že by projekty neboli realizované a že prostriedky boli zneužitú (hoci v niektorých prípadoch to nemožno vylúčiť). Názor konzultanta je, že kvalita záznamov odráža celkovú kvalitu riadenia projektov. Zdá sa, že niektorí príjemcovia grantu (najmä RUCD a CAI) nemali kapacity a zručnosti potrebné na úspešnú implementáciu väčšieho projektu alebo nepoznali postupy správneho riadenia projektov. Nedokonalosti možno v rôznej miere pozorovať v celom projektovom cykle hodnotených projektov.

Vo fáze návrhu projektu konzultant identifikoval niekoľko problémov. Prvým z nich bola nízka odborná kapacita niektorých príjemcov grantov (hlavne RUCD a CAI) na prípravu dobre navrhnutého projektu v súlade s požiadavkami REF, vrátane prístupu k informáciám o možnostiach poskytovaných zo strany REF a znalosti anglického jazyka (alebo štandardnej rómčiny) na úrovni nevyhnutnej na vyplnenie projektovej žiadosti. Dvaja príjemcovia grantov (RUCD a CAI) uviedli, že o možnosti uchádzať sa o podporu zo strany REF sa dozvedeli od ďalšieho príjemcu grantu podporovaného zo strany REF (LHRA), ktorý im aj pomohol pri získaní prostriedkov. Zahŕňalo to prípravu projektovej žiadosti a inej dokumentácie požadovanej zo strany REF. Jeden príjemca grantu (ktorý požadoval, aby bol citovaný anonymne), keď mu bola položená otázka, či táto pomoc bola poskytnutá zadarmo alebo ako platená služba, odmietol na túto otázku odpovedať a diskutovať o tejto téme. Tiež uviedol, že „mimovládne organizácie v Bratislave majú lepšie možnosti a kontakty ako mimovládne organizácie v regiónoch“, ktoré sú následne závislé od spolupráce s nimi. Schopnosť pripraviť projekt často naznačuje schopnosť riadiť projekt (neznamená to však nevyhnutne kvalitnú realizáciu aktivít alebo služieb; organizácia s nízkou odbornou kapacitou, ktorá jej neumožňuje spracovať a riadiť komplexný projekt, môže mať vysoké expertné kapacity a poskytovať vysoko efektívne služby, a naopak).

Problém nízkej odbornej kapacity organizácie a externá príprava projektu s nedostatočným zapojením uchádzača o podporu môžu viesť k nepresnej definícii problému. Ak externý dodávateľ nepozná podmienky v mieste, kde má byť projekt realizovaný, nemusí presne určiť skutočné príčiny problému a navrhnúť špecifický cieľ projektu a aktivity, ktoré by mali potenciál ich riešiť. Dobrým indikátorom tohto rizika je nepresný alebo príliš všeobecný opis situácie v lokalite, kde má byť projekt implementovaný, ako aj východiskové údaje založené na všeobecných informáciách alebo kliše o problémoch, ktoré sa môžu vyskytovať v iných lokalitách (napríklad 95 percent rómskych detí zaradených do špeciálneho vzdelávania).

Navyše to, že projekt je napísaný treťou stranou v jazyku, ktorému príjemca grantu nerozumie, môže spôsobiť problémy s celkovou implementáciou projektu. Môže sa stať, že príjemca grantu presne nevie, čo sa od neho očakáva, akými prostriedkami to má dosiahnuť a s akými výsledkami. V dôsledku toho môže príjemca grantu uskutočniť aktivity považované za užitočné (alebo ktoré sa ukázali ako prínosné v minulosti), ktoré však nebudú v súlade s projektom schváleným a podporeným zo strany REF.

Niektoré náznaky neefektívneho alebo netransparentného použitia prostriedkov poskytnutých REF boli počas hodnotenia zaznamenané, pričom išlo o prípady, kedy aktivity neboli zdokumentované, ale bolo vykázané použitie prostriedkov. Náklady naplánované na niektoré aktivity sa zdajú byť nadmerné, ak vezmeme do úvahy cenovú úroveň na Slovensku a v lokalitách, kde boli projekty implementované, a tiež neprimerané voči skutočným výstupom týchto aktivít. Finančné posúdenie projektov však nebolo cieľom tohto hodnotenia. V tejto súvislosti treba zdôrazniť, že napriek vysokým objemom prostriedkov poskytnutých zo strany REF len jeden príjemca grantu, a to KARI (projekty SLO 018 a SLO 023), zahrnul do svojich projektov externý finančný audit.

V prípade niektorých projektov konzultant zistil, že relevantní aktéri, u ktorých sa očakáva, že budú poznať projekt alebo aspoň niektoré jeho aktivity (školy a miestne inštitúcie), v skutočnosti vôbec nevedeli o tom, že by projekt bol realizovaný. Môže to naznačovať nedostatočnú koordináciu a spoluprácu príjemcu grantu s inými subjektmi aktívnymi v oblasti vzdelávania rómskych detí, čo by znamenalo, že nebola využitá možná synergia. Alebo závažnejšie vysvetlenie tejto skutočnosti môže byť také, že aktivity vykázané príjemcom grantu neboli v skutočnosti realizované. Podobne niektorí rómski rodičia, ktorí sami alebo ktorých deti mali byť súčasťou cieľovej skupiny alebo dokonca samotnými účastníkmi, nevedeli o projekte alebo o jeho aktivitách. Do istej miery by sme to mohli interpretovať aj ako možný dôsledok dlhého časového obdobia medzi implementáciou projektu a uskutočnením jeho externého hodnotenia alebo ako dôsledok nedorozumení medzi konzultantom a respondentmi, avšak väčšina rómskych rodičov oslovených v rámci hodnotenia sa zdala byť spoľahlivými informátormi.

Podľa projektovej žiadosti REF mal každý projekt obsahovať interné monitorovanie a hodnotenie projektu. Vo väčšine projektov bol vyčlenený osobitný rozpočet na hodnotenie alebo mali interné hodnotenie vykonať projektoví pracovníci, táto úloha bola plánovaná na konci projektov aj v samotných implementačných plánoch projektov (a boli na ňu vyčlenené odôvodnené výdavky na administratívu, platy a cestovné na dodatočné obdobie):

- SLO 005: Aktivita 3.1.1 „Hodnotenie“ (výstupy: Hodnotenie efektívnosti projektu, trvanie: jeden mesiac, náklady: 5 682 EUR),
- SLO 014: Aktivita 2.1.2 „Monitorovanie a hodnotenie projektu“ (výstup: Hodnotiaca správa, trvanie: jeden mesiac, náklady: 5 000 EUR),

- SLO 016: Aktivita 1.4.3 „Zber štatistických údajov o počtoch rómskych detí zapísaných do bežnej základnej školy“ (výstup: Zozbierané štatistické údaje, trvanie: jeden mesiac, náklady: 3 200 EUR),
- SLO 018: Aktivita 3.2.3 „Hodnotenie projektu s konkrétnymi údajmi a ukazovateľmi výsledkov, záverečné zhodnotenie, finančná a záverečná správa na základe monitorovania a hodnotenia aktivít“ (výstup: Záverečné zhodnotenie, finančná a záverečná správa, trvanie: jeden mesiac, náklady: 5 600 EUR),
- SLO 023: neočíslovaná aktivita „Hodnotenie projektu, finančná a záverečná správa“ (výstup: Finančná a záverečná správa, náklady: 0 EUR).

Ako bolo uvedené vyššie, pri väčšine projektov chýbali údaje o výstupoch aktivít (napríklad zoznam účastníkov) alebo výsledkov (deti zapísané alebo reintegrované do bežných škôl), ktoré by bolo možné poskytnúť na požiadanie (LHRA – SLO 005/020, CAI – SLO 016) alebo tieto údaje neboli spoľahlivé (RUCD – SLO 014). Z toho vyplýva, že príjemcovia grantov nemohli vhodne interne monitorovať a hodnotiť svoje projekty, aj napriek tomu, že interné monitorovanie a hodnotenie bolo pôvodne plánované. Len dvaja príjemcovia grantov poskytli očakávané výstupy z interného hodnotenia (hodnotiace správy): LHRA (projekty SLO 005 a SLO 020)²⁰ a KARI (projekty SLO 018 a SLO 023). Prvý z nich však nemal úplné údaje o výstupoch a výsledkoch, preto je otáznne, ako bolo hodnotenie realizované²¹. Žiaden z projektov nebol hodnotený v porovnaní s kontrolnou vzorkou, ktorá by umožňovala merať rozdiel (pridanú hodnotu) dosiahnutý vďaka projektu a investícii zo strany REF. Môže to súvisieť so skutočnosťou, že REF si nevyjasnil s príjemcami grantov, čo sa od nich očakáva pri internom hodnotení projektov, ktoré údaje je potrebné zberať, ako ich treba analyzovať a čo je očakávaným výsledkom hodnotenia. Pri príjemcoch grantov sa zdalo, že neboli oboznámení s procesom hodnotenia, ani s jeho cieľmi a technikami.

Aj napriek vysokým očakávaniam REF od súčasného hodnotenia nebolo možné merať efektívny dopad projektov, porovnať rozličné prístupy použité v jednotlivých projektoch a ich efektívnosť pri dosahovaní všeobecného cieľa opatrenia REF – odstránenia a obmedzenia segregácie rómskych detí v špeciálnom vzdelávaní – ani merať ich hospodárnosť z finančného hľadiska. Bolo to z dôvodu vyššie opísaného nedostatku dostupných údajov, ktoré neboli poskytnuté príjemcami grantov (zozbierať potrebné údaje nebolo v zadaní ani kapacitách konzultanta). Prípadné dodatočné hodnotenie by vyžadovalo náročnejší výskum (z pohľadu času a prostriedkov), ktorý by zahŕňal aj zber údajov o kontrolnej skupine. Ak však zohľadníme zistené problémy v slabom zameraní a súlade realizovaných projektov SLO 014 a SLO 018, ani takýto prípadný výskum sa pri týchto projektoch nezdá veľmi prínosný. Situácia

²⁰ Správa naznačuje, že to bolo požadované zo strany REF a nie príjemcom grantu, preto nie je jasné, či to bolo financované z prostriedkov poskytnutých príjemcovi grantu alebo priamo zo strany REF a preto to nemožno považovať za výstup z projektovej aktivity.

²¹ V hodnotení sa napríklad uvádza: „Zatiaľ čo riaditeľka základnej školy v Zlatých Klasoch pani Getrúda Farkasová informovala konzultanta, že pred začiatkom projektu na škole bolo 105 rómskych detí v špeciálnych triedach, na konci školského roka 2006/07 asi 68 % z nich (neposkytla však žiadne podklady, ktoré by to dokazovali) dosiahlo dobré školské výsledky, ktoré viedli k ich integrácii do bežných tried.“ Avšak na základe zistení konzultanta projekt nebol realizovaný na špeciálnej základnej škole, ale na bežnej základnej škole (t. j. základnej škole), kde podľa oficiálnych údajov ÚIPŠ bola jedna špeciálna trieda založená až v roku 2007/2008 a navštevovalo ju 9 žiakov. V špeciálnej škole, ktorá nebola zahrnutá do projektu, bolo v školskom roku 2006/2007 len 71 žiakov a v roku 2005/2006 len 70 žiakov podľa údajov ÚIPŠ.

je odlišná v prípade projektov SLO 005/020 a SLO 018/023, ktoré boli zjavne realizované a priniesli určité výsledky, ktoré možno merať a porovnávať s kontrolnou vzorkou a vyhodnotiť ich skutočný dopad (pri projektoch SLO 005/020 by bolo najskôr potrebné skompletizovať dokumentáciu a údaje).

5. Odporúčania

Odporúčania v tejto časti sú založené na skúsenostiach konzultanta z hodnotených projektov vrátane spätnej väzby od príjemcov grantov. Nehodnotia kvalitu vnútorných procesov, mechanizmov ani postupov v rámci REF (procesný audit nebol súčasťou zadania pre toto hodnotenie). Ak sa v tejto časti venujeme určitému problému alebo odporúčaniu k určitej otázke, neznamená to, že REF v skutočnosti nemá príslušný vnútorný proces, postup alebo mechanizmus, ktorý by umožňoval riešenie tohto problému alebo otázky. Zmyslom je skôr venovať viac pozornosti týmto aspektom riadenia projektov alebo podpory pre príjemcov grantov. Existujúci mechanizmus alebo postup (napríklad technická pomoc alebo núdzový postup v prípade zistenia problémov pri implementácii projektov) môže byť neefektívny, ak odborné kapacity príjemcu grantu sú príliš nízke, a preto ich nedokážu plne zužitkovať, alebo ak príjemcovia grantu zámerne neposkytujú REF presné a aktuálne informácie.

REF by mal posilniť **publicitu** svojich aktivít a možností grantovej podpory medzi relevantnými uchádzačmi na Slovensku. Pomohlo by to získať vyšší počet kvalitných projektových návrhov predložených uchádzačmi s dostatočnými odbornými kapacitami, ako aj podporiť konkurenciu medzi potenciálnymi príjemcami grantov. Ak bude mať REF možnosť podporiť mimovládne organizácie s dostatočnou vecnou a odbornou kapacitou a ich kvalitné projekty, obmedzia sa tak možné problémy spôsobené nedostatočným riadením projektov, finančným riadením, výkazníctvom a povedie to k efektívnejšiemu použitiu prostriedkov REF v zmysle dosiahnutia očakávaných výsledkov a pozitívnej zmeny v súlade s poslaním REF.

REF by mal potenciálnym uchádzačom, ktorých aktivity alebo projektové návrhy by mal záujem podporiť, poskytnúť intenzívnejšiu **technickú pomoc** pri príprave projektov. Technická pomoc by mala byť poskytovaná v slovenskom jazyku, pretože mnohí potenciálni príjemcovia grantov neovládajú angličtinu na požadovanej úrovni a komunikácia výlučne v nej môže ísť na úkor efektívnosti. Zmyslom technickej pomoci je pomôcť potenciálnym príjemcom grantov vytvoriť dobrý projekt s jasným a merateľným špecifickým cieľom a vhodnými aktivitami. Konkrétny obsah projektu a spôsob realizácie aktivít musia byť medzi REF a potenciálnym príjemcom grantu presne dohodnuté a uvedené v projekte.

Technická pomoc by nemala byť poskytovaná inými príjemcami grantov zo strany REF (či už na bezplatnom alebo komerčnom základe), ktorí majú sami niekedy problém vhodne riadiť a realizovať vlastné projekty a správne ich REF vykazovať. Takáto pomoc môže tiež vyvolať pochybnosti o **transparentnosti** (niektoré mimovládne organizácie sú presvedčené, ako konzultantovi uviedli, že istý príjemca grantu od REF má dobré kontakty, čo môže pomôcť získať podporu pre projekt aj v prípade, ak nie je najkvalitnejší).

Pomoc vo fáze tvorby projektov môže nasmerovať potenciálnych príjemcov grantov aj v oblasti analýzy problému a zaručiť tak **lepšie zameranie**. Počas hodnotenia sa zistilo, že najvýznamnejším dôvodom nadmerného zastúpenia rómskych detí v špeciálnom vzdelávaní v tých lokalitách, kde boli realizované hodnotené projekty, nebolo v prvom rade zámerné zaradovanie rómskych detí priamo do špeciálnych škôl/tried (takáto prax je na Slovensku nezákonná a tam, kde by sa zistila, je potrebné riešiť ju advokačnými a právnymi nástrojmi, prípadne aj v kombinácii s podporou detí pri vzdelávaní – aby sa predišlo situácii, že slabé školské výsledky budú prezentované ako dôvod pre zaradenie dieťaťa do špeciálneho

vzdelávania),²² ale skôr neskoršie preradenie do špeciálneho vzdelávania kvôli slabým výsledkom. Aby bol efekt investície REF čo najväčší, navrhované riešenia by mali byť v súlade s najvýznamnejšími príčinami problému, ktoré sa líšia v jednotlivých lokalitách a regiónoch Slovenska. Projekty založené na kampaniach, zvyšovaní povedomia a presadzovaní záujmov by mali byť podporené a realizované v regiónoch, kde je zistená prax systematickej a zámernej segregácie rómskych detí v školách. V regiónoch, kde nadmerné zastúpenie rómskych detí v špeciálnom vzdelávaní súvisí s inými príčinami (napríklad slabé školské výsledky alebo chýbajúca podpora rodičov), by sa mali projekty podporené REF orientovať na tieto príčiny, a tomu by mali zodpovedať aj projektové aktivity (ako napríklad doučovanie a poradenstvo pre rodičov). Je zrejmé, že v regiónoch a lokalitách, kde je segregácia Rómov zámerná a systematická, bude potrebný výraznejší zásah, pretože len zvyšovanie povedomia a presadzovanie desegregácie nebude stačiť, ak sú deti ohrozené spätným preradením do špeciálneho vzdelávania kvôli slabým výsledkom v bežnom vzdelávaní.

REF by mal realizovať **striktnejšie hodnotenie** predkladaných projektov a zamerať sa najmä na konzistentnosť problémov, ktoré majú projekty riešiť, na ich špecifické ciele, aktivity a ukazovatele. Pri hodnotených projektoch boli zistené určité nezrovnalosti, ktoré zahŕňali ciele, ktoré neboli v súlade s problémom (SLO 014 a SLO 016 boli kampaňové projekty, zatiaľ čo skutočný problém bol skôr odliv detí zo štandardného do špeciálneho vzdelávania alebo nízka kvalita vzdelávania v etnicky homogénnych bežných školách), alebo názov projekt nezhodujúci sa s jeho zameraním (SLO 005/020 bol realizovaný aj na bežnej škole bez špeciálnych tried, pritom cieľom bola reintegrácia detí zo špeciálneho do štandardného vzdelávania). Informácie o identifikovaných problémoch a údaje, ktoré poskytnú uchádzači, by sa preto mali v rámci hodnotiaceho procesu overiť v teréne. Každá aktivita by mala mať pridelený konkrétny rozpočet v rámci samostatných rozpočtových položiek (rozpočet na riadenie projektu a nepriame náklady by mal byť v samostatnej časti rozpočtu a nie rozptýlený medzi rôznymi aktivitami, ako to bolo v prípade väčšiny implementačných plánov hodnotených projektov) a očakávané ukazovatele výstupov, ktoré musia byť zaznamenávané, merané a objektívne overované na konci implementácie projektu. Toto vyžaduje určité znalosti alebo overovanie situácie a identifikovaných problémov priamo v lokalitách, kde sa očakáva realizácia projektu. Mali by byť zapojení miestni hodnotitelia, ktorí dokážu posúdiť kvalitu zamerania, ale aj primeranosť rozpočtu a nákladov požadovaných na jednotlivé aktivity (pretože poznajú cenovú úroveň na Slovensku).

Zistené potreby v oblasti publicity, technickej pomoci a dohľadu nad projektmi pravdepodobne presahujú kapacity jedného koordinátora pre krajinu. REF by mal preto zvážiť vytvorenie širšej **podpornej štruktúry v rámci krajiny**, čo by pomohlo zabezpečiť intenzívnejšiu komunikáciu a spoluprácu s potenciálnymi príjemcami grantov a podporu príjemcov grantov vo fáze implementácie projektov. Tieto úlohy môžu byť tiež zabezpečené subdodávateľsky a poskytované miestnou externou organizáciou, ktorá je oboznámená s

²² Dieťa by malo byť normálne zapísané do prvého (alebo nultého) ročníka bežnej školy a len v prípade, že je diagnosticky stanovené, že nedokáže zvládnuť osnovy takejto triedy (zvyčajne kvôli slabým výsledkom), môže byť preradené do špeciálneho vzdelávania. V niektorých regiónoch Slovenska sú však deti diagnostikované na priame požiadanie rodičov pred zápisom na bežnú školu a sú zapísané priamo do špeciálneho vzdelávania so súhlasom rodičov. Takáto prax je dôsledkom manipulácie rodičov alebo spoločenského tlaku okolia vedúceho k zachovaniu inštitucionálnej segregácie Rómov.

podmienkami a problémami vzdelávania rómskych detí na Slovensku, mimovládnyimi organizáciami aktívnymi v oblasti vzdelávania rómskych detí a riadením projektov.²³

REF by mal vyžadovať, aby boli očakávané výsledky presne merateľné. Znamená to, že príliš abstraktné ciele (napríklad „zlepšenie vzťahov medzi etnikami“ alebo „vyššie zapojenie Rómov do lokálnych procesov rozhodovania v oblasti vzdelávania“ alebo „zlepšenie povedomia rómskych komunit“) by mali byť prevedené do podoby vhodne merateľných aktivít a výsledkov s cieľovými ukazovateľmi a mali by byť dohodnuté **metódy merania**. Zrejme je aj dôležité vysvetliť potenciálnym prijímateľom grantov, že prípadné nedosiahnutie ukazovateľov v očakávanom rozsahu je menej vážnym problémom ako nespoľahlivé alebo chýbajúce údaje, pretože aj neúspech rozširuje poznanie a skúsenosti o možnostiach zlepšenia podmienok vzdelávania rómskych detí. Pretože väčšina potenciálnych prijímateľov grantov pravdepodobne nepozná ciele a nástroje hodnotenia projektov, REF by im mal pomôcť identifikovať relevantné ukazovatele pre každý projekt (čo bude merané – zaradenie rómskych detí do špeciálnych škôl/tried, preradenie zo špeciálnych do bežných škôl/tried, predčasné ukončenie štúdia, školské výsledky, dochádzka, vlastné hodnotenie rómskych detí alebo rodičov, prípadne učiteľov, vzájomná dôvera medzi rómskymi a nerómskymi komunitami alebo medzi Rómami a zamestnancami škôl, postoj/dôvera rómskych detí alebo ich rodičov voči škole alebo iné) a metódy ich merania (štatistiky, projektové záznamy, prieskum alebo inak).

Je dôležité potenciálnych príjemcov grantov učiť tomu, že samotné údaje o výsledkoch projektu nepostačujú pre účely hodnotenia projektu, ak ich nemožno porovnať so spoľahlivými východiskovými údajmi a vyhodnotiť dosiahnutú zmenu. Na to, aby sme mohli interpretovať dosiahnutú zmenu ako dôsledok projektu, je nevyhnutné porovnávacie meranie s kontrolnou vzorkou, ktoré umožní vyhodnotiť, či by sa zmena nebola dosiahla aj bez projektu (pozri tabuľku 2: Schéma kontrolného merania).

Zatiaľ čo presná definícia problému a analýza založená na znalosti miestnych podmienok je predpokladom pre tvorbu návrhu projektu, zber východiskových údajov je náročnejšou úlohou (zväčša preto, lebo údaje v etnickom členení o žiakoch špeciálnych a bežných škôl nie sú verejne dostupnou informáciou a musia sa získavať ad hoc). Nebolo by vhodné požadovať od každého potenciálneho príjemcu grantu, aby realizoval prieskum pre účely zberu východiskových údajov vo fáze zostavovania žiadosti o podporu zo strany REF, pretože je riziko, že investícia vynaložená na tento prieskum by bola zbytočná, ak by projekt nebol podporený. Ale keďže tieto údaje sú nevyhnutné, ak sa má projekt realizovať, zber východiskových údajov by sa mal stať povinnou súčasťou projektov, ktoré budú úspešné a získajú podporu zo strany REF. REF by mohol zvážiť zavedenie povinnej „**Aktivity 0**“, ktorú by úspešný uchádzač bol povinný realizovať predtým, ako skutočne dostane prostriedky na realizáciu ďalších aktivít projektu. V rámci tejto aktivity by príjemca grantu musel zozbierať presné a na dôkazoch založené údaje v lokalite a cieľovej skupine, kde má byť projekt realizovaný, ktoré by boli relevantné vzhľadom na špecifické ciele projektu (napríklad v prípade projektu zameraného na integráciu rómskych detí zo špeciálnych do bežných škôl by takéto údaje zahŕňali počet alebo podiel rómskych detí zapísaných v miestnych špeciálnych školách, špeciálnych triedach a v bežných školách, v prípade kampaňových projektov by tieto údaje mohli zahŕňať prieskum medzi rodičmi o miere ich povedomia, v prípade projektu

²³ Podobné národné podporné štruktúry sú vytvorené aj v rámci programu EQUAL Európskej únie (a iných). V niektorých krajinách bola táto úloha vykonávaná štátnymi organizáciami, v iných krajinách súkromnými inštitúciami (neziskovými alebo komerčnými konzultantskými firmami). Pozri: http://ec.europa.eu/employment_social/equal/tools/contacts_en.cfm

zameraného na doučovanie by išlo o informácie o školských výsledkoch rómskych detí a podobne). Aj napriek tomu, že takéto údaje v etnickom členení nie sú oficiálne zberané a zverejňované pri vzdelávacích aktivitách, je možné získať ich individuálne na jednotlivých školách alebo od rodičov v rómskej komunite. Schopnosť získať tieto údaje je dobrým indikátorom toho, či je príjemca grantu oboznámený s miestnymi podmienkami a či má vytvorené kontakty s miestnymi vzdelávacími inštitúciami a rómskou komunitou. Presné a spoľahlivé východiskové údaje získané v rámci „Aktivity 0“ by sa porovnávali so situáciou po skončení projektu, ktorá by sa zisťovala v rámci poslednej aktivity – hodnotenia. Ak má REF záujem získať spoľahlivé údaje o skutočnom dopade a pridanej hodnote jednotlivých podporených projektov, identifikácia kontrolnej skupiny a zber porovnávacích údajov z nej by mohli byť tiež súčasťou „Aktivity 0“ a hodnotiacej aktivity. Čo sa týka zberu údajov po skončení projektu, mal by byť vopred dohodnutý so školami, na ktorých sa projekt má realizovať. REF by mal príjemcom grantu poskytnúť metodické vedenie pri zbere východiskových údajov, identifikácii vhodnej kontrolnej skupiny a zbere údajov po skončení projektu. Ak má REF záujem, aby zozbierané údaje boli príjemcami grantu analyzované, metodická podpora by mala byť poskytnutá aj pri analýze údajov. Zavedenie povinného zberu a spracovania údajov a uskutočnenie kvantitatívneho hodnotenia založeného na dôkazoch by nielen poskytlo REF užitočné informácie o efektívnosti a hospodárnosti jeho investícií do rôznych typov projektov, ale vďaka dohľadu a metodickému usmerňovaniu zo strany REF by podporilo kapacity príjemcov navrhovať a realizovať projekty efektívnejším spôsobom a zamýšľať sa nad ich efektívnosťou v kvantitatívnom vyjadrení. Približne päť až desať percent celkových nákladov projektu by malo byť vyčlenených na hodnotenie (vrátane „Aktivity 0“).

REF by mal byť nekompromisnejší v oblasti **monitorovania projektov a finančného výkazníctva**. Ak REF pri monitorovaní alebo finančnom výkazníctve zistí akékoľvek problémy, nápravné opatrenia by mali byť s príjemcom grantu dohodnuté okamžite. Existujúca technická pomoc, ktorú poskytuje REF, pravdepodobne nebude efektívna, ak sú odborné kapacity príjemcu grantu od začiatku projektu nedostatočné. Preto by sa mali zhodnotiť technické kapacity príjemcu grantu a mali by sa zohľadňovať pri posudzovaní návrhov projektov uchádzajúcich sa o financovanie. V prípade zistenia problémov by REF mal zastaviť financovanie a obnoviť ho, len ak dôjde k náprave zistených problémov a ak príjemca grantu zavedie v stanovenom časovom rámci dohodnuté opatrenia na predchádzanie podobným problémom v budúcnosti. Ak príjemca grantu nevykoná dohodnuté opatrenia, projekt by mal byť zrušený. Zmluva s príjemcom grantu by mala obsahovať ustanovenie, ktoré uvádza, že príjemca grantu bude musieť vrátiť REF všetky poskytnuté prostriedky v prípade, ak by projekt bol zrušený zo strany REF (pretože by príjemca grantu neprijal príslušné nápravné opatrenia). V každom projekte prevyšujúcom určitú sumu (napríklad 30 000 EUR) by mal byť realizovaný **externý audit**. Audit by sa mal realizovať počas fázy implementácie projektu (napríklad po 6 mesiacoch implementácie), nielen po skončení projektu. Audit by zaručil nielen efektívne a transparentné použitie finančných prostriedkov REF a správne výkazníctvo voči REF, ale výrazne by aj zvýšil odborné kapacity príjemcov grantov. Nezrovnalosti v riadení projektov a vo výkazníctve často nie sú spôsobené zlými úmyslami alebo podvodným konaním príjemcov grantov, ale nedostatočnými odbornými kapacitami a neznalosťou vhodných postupov. Správa z auditu umožní príjemcom grantov zaviesť a uplatňovať lepšie postupy riadenia. Ak vezmeme do úvahy podiel nepriamych nákladov na rozpočtoch hodnotených projektov, niektoré z nich mali charakter podpory budovania inštitúcií. Navrhovaná realizácia auditov by bola v súlade s touto formou podpory inštitúcií.

REF by mal podporovať spoluprácu medzi príjemcami grantov a medzi školami navštevovanými rómskymi deťmi zapojenými do projektov podporených zo strany REF

prostredníctvom **budovania partnerstiev**. Takáto spolupráca a partnerstvo musí zahŕňať rozdelenie zodpovednosti, a takto možno princíp partnerstva prezentovať už vo fáze zverejňovania možností podpory zo strany REF a pri hodnotení projektových návrhov. Zapojenie škôl môže znížiť riziko, že škola odstúpi od podpory projektu, čo by mohlo ohroziť jeho úspešnú realizáciu (ako sa to stalo v prípade projektov SLO 005/020 a odstúpenia školy v Zlatých Klasoch). Školy a mimovládne organizácie majú zvyčajne navzájom sa doplňujúce zručnosti (školy sa obávajú alebo nemajú kapacitu vytvoriť projekt, ale majú kvalifikovaných učiteľov) a realizujú doplňujúce sa aktivity. V prípade zapojenia škôl do projektu by sa aktivity oboch partnerov navzájom nenahrádzali ani neboli vo vzájomnom rozpore, ale mohli by namiesto toho priniesť synergický efekt. Pretože učitelia sú s deťmi v každodennom kontakte, dokážu zhodnotiť, ktoré deti potrebujú aký druh pomoci. Kvalitná implementácia projektu je v najlepšom záujme učiteľov, pretože vďaka podpore projektu budú mať deti lepšie výsledky. Zapojenie školy môže tiež výrazne zvýšiť udržateľnosť výsledkov projektu a transparentnosť a kontrolu použitia prostriedkov. Na druhej strane tradičný autoritatívny prístup učiteľov a škôl môže byť zdrojom konfliktov s pracovníkmi mimovládnych organizácií.

Možné modely pre opakované využitie:

REF by mal pokračovať v podpore iniciatív zameraných na predškolské vzdelávanie rómskych detí, ktoré môžu zlepšiť ich šance uspieť v základnom vzdelávaní. Takéto iniciatívy môžu zapájať aj rodičov rómskych detí.

Kampaňové projekty medzi rómskymi rodičmi zamerané na zvyšovanie povedomia o nebezpečenstve zaradenia rómskych detí do špeciálneho vzdelávania by mali byť podporované len v lokalitách, kde boli takéto nezákonné a manipulatívne praktiky zaznamenané. V lokalitách, kde je nadmerné zastúpenie rómskych detí dôsledkom iných problémov (napríklad slabých výsledkov v škole), je investícia do kampane na zvýšenie povedomia málo efektívna. Aktivity by sa nemali obmedzovať len na samotnú kampaň, pretože ak nebude deťom poskytnutá dodatočná podpora, vzniká vysoké riziko, že budú aj tak preradené do špeciálneho vzdelávania z iných dôvodov (napríklad z dôvodu slabých školských výsledkov).

Spomedzi jednotlivých skúmaných aktivít vykazuje doučovanie výrazný pozitívny efekt nielen v zlepšení školských výsledkov rómskych detí, čo znižuje ich odliv do špeciálneho vzdelávania, ale aj pozitívne prispieva k sebadôvere detí a budovaniu pozitívneho vzťahu ku škole. V ideálnom prípade by doučovanie malo byť sprevádzané voľnočasovými aktivitami pre rómske deti v motivujúcom prostredí, ktoré pomôže rozvíjať ich zručnosti (najmä motorické zručnosti, ktoré sú stimulujúcim faktorom kognitívneho vývoja a sociálnych zručností).

Osobný prístup učiteľov a asistentov učiteľa s výraznou empatiou voči rómskym deťom môže zlepšiť ich výsledky v škole a vzťah ku škole. REF by preto mohol zvážiť investície do odbornej prípravy Rómov ako pedagogických pracovníkov v školstve.

REF by sa mal prioritne zameriavať na dlhodobú podporu rómskych detí počas ich celej školskej dochádzky (napríklad v rámci modelu Krok za krokom, ktorý zapája do raného vzdelávania detí aj rodičov a komunitu a poskytuje deťom podporu počas ich celého školského vzdelávania – od predškolského po vysokoškolské vzdelávanie²⁴), čo môže výrazne zvýšiť udržateľnosť dopadu opatrení a investícií. Počas vzdelávania detí zo znevýhodneného prostredia nastáva niekoľko kritických momentov po ich nástupe do štandardného vzdelávania – prechod zo štvrtej do piatej triedy a začiatok dospievania.

²⁴ Pozri: International Step by Step Association (ISSA), webová stránka <http://www.issa.nl/>.

REF by mal opätovne zvážiť neoprávnenosť zapojenia pre prevažne rómske bežné základné školy, pretože vysoký podiel rómskych detí môže byť dôsledkom ich prorómskej politiky alebo demografického vývoja (nízky počet nerómskych detí). Takéto školy môžu byť rôznymi aktérmi znevýhodnené, takže ich žiaci môžu potrebovať dodatočnú pomoc.

Prílohy

Príloha 1: Podmienky zadania

EXTERNÉ HODNOTENIE

PROJEKTY PODPOROVANÉ ZO STRANY RÓMSKEHO VZDELÁVACIEHO FONDU NA SLOVENSKU SO ZAMERANÍM NA PREDCHÁDZANIE A ODSTRANOVANIE SEGREGÁCIE RÓMSKÝCH DETÍ V ŠPECIÁLKOM VZDELÁVANÍ

Kontext

K novembru 2009 poskytol REF celkom 622 790 EUR na projekty priamo zamerané na predchádzanie alebo nápravu zaradovania rómskych detí do špeciálneho vzdelávania na Slovensku. Medzi tieto projekty patrili:

- *Integrácia rómskych detí zo špeciálnych škôl a tried do bežných základných škôl a tried v Trnavskom kraji (etapy I a II) – SLO 005/SLO 020 (realizované od augusta 2006 do augusta 2007 a od decembra 2007 do marca 2009 v meste Trnava a v obci Zlaté Klasy);*
- *Advokačná kampaň proti zaradovaniu rómskych detí do špeciálnych škôl a tried – SLO 014 (realizované od septembra 2006 do decembra 2007 v mestách Liptovský Mikuláš, Martin a Ružomberok);*
- *Rómska komunita proti segregácii v školách – SLO 016 (realizované od marca 2007 do júla 2008 v šiestich lokalitách v okrese Rimavská Sobota);*
- *Osveta v rómskych rodinách: „Čo sú špeciálne školy?“/Poradenstvo a doučovanie prvákov na základných školách – SLO 018/SLO 023 (realizované od augusta 2007 do júna 2009 v siedmich lokalitách Banskobystrického kraja).*

Existujú tri hlavné dôvody, prečo porovnávať efektívnosť rozličných prístupov predchádzania/odstraňovania segregácie rómskych detí do špeciálneho vzdelávania na Slovensku, ktoré dodnes podporil REF. Po prvé, môžeme predpokladať, že predchádzanie/odstraňovanie segregácie rómskych detí do špeciálneho vzdelávania zostane v dohľadnej budúcnosti prioritou aktivít REF na Slovensku. Po druhé, jediné dodnes realizované externé hodnotenie projektov zameraných na predchádzanie/odstraňovanie segregácie na Slovensku poskytlo málo kvantitatívnych údajov a neobsahovalo odporúčania, ako by bolo možné hodnotené projekty zlepšiť v prípade ich pokračovania. Po tretie, slovenské ministerstvo školstva vyjadrilo záujem o výsledky projektu SLO 020, čo naznačuje, že by malo záujem získať informácie o podobne zameraných projektoch podporených zo strany REF na Slovensku. Zistenia komparatívneho hodnotenia všetkých takýchto projektov by pritom mohli slúžiť ako odrazový mostík pre vytvorenie modelu spolupráce so slovenskou vládou.

Časový rámec hodnotenia: Apríl – jún 2010, 30 pracovných dní (približne 20 dní terénneho výskumu a 10 dní písomného spracovania)

Podmienky zadania

Konzultant vykoná hodnotenie projektov SLO 005/SLO 020, SLO 014, SLO 016 a SLO 018/SLO 023. Externé hodnotenie by malo predovšetkým porovnať efektívnosť štyroch projektových modelov a predložiť odporúčania, ako by bolo možné prvky jedného alebo

viacerých modelov zaviesť na Slovensku na národnej úrovni.

Úlohy

Pre tento účel konzultant splní nasledovné úlohy:

1. Preskúma relevantnú projektovú dokumentáciu, okrem iného vrátane vyplnenej projektovej žiadosti, implementačných plánov projektov 1 a 2, štvrťročných správ a záverečných správ.
2. Spracuje metodiku hodnotenia a návrh výskumných nástrojov, ktoré predloží na schválenie REF.
3. Realizuje rozhovory s príjemcami grantov, vrátane jednej spoločnej diskusie, ktorej sa zúčastnia všetci štyria príjemcovia grantov.
4. Realizuje rozhovory alebo skupinové rozhovory s aktérmi projektov a dospelými predstaviteľmi cieľových skupín projektov s cieľom vyhodnotiť kvalitu implementácie a dopady aktivít projektu v zmysle cieľov, ktoré si projekty stanovili. Pri rozhovoroch s aktérmi projektov bude osobitnú pozornosť venovať počtu detí, pri ktorých sa predišlo zaradeniu do špeciálneho vzdelávania alebo došlo k preradeniu zo špeciálneho vzdelávania. Predpokladá sa, že konzultant využije metódy čiastočne riadených rozhovorov. Počet a výber oslovených aktérov bude dohodnutý s REF.
5. Analyzuje výsledky projektov vrátane hodnotenia dosiahnutých výsledkov projektov v porovnaní s projektovými ukazovateľmi v implementačných plánoch projektov a udržateľnosti dopadov každého z projektov na zaraďovanie rómskych detí do špeciálneho vzdelávania v príslušných lokalitách.
6. Vyhodnotí náklady na dieťa pre každý projekt. Metodika výpočtu týchto nákladov bude dohodnutá s REF.
7. Identifikuje prvky projektových návrhov/metodiky, ktoré by mohli byť opätovne uplatnené na Slovensku na národnej úrovni s cieľom predchádzať alebo odstraňovať zaraďovanie rómskych detí do špeciálneho vzdelávania.
8. Predloží zistenia vyššie opísaného hodnotenia vo forme návrhu hodnotiacej správy v rozsahu asi 25 – 30 strán okrem príloh v anglickom jazyku (Times New Roman, veľkosť písma 12, jednoduché riadkovanie) najneskôr do 31. mája 2010 REF.
9. Prediskutuje návrh hodnotiacej správy s pracovníkmi REF, upraví ho podľa ich pripomienok do 10 dní od ich prijatia.

Výstupy

- Metodika hodnotenia
- Výskumné nástroje (scenáre rozhovorov a skupinových rozhovorov)
- Metodika výpočtu nákladov na dieťa
- Návrh hodnotiacej správy
- Záverečná hodnotiacia správa

Koordinácia úlohy

Koordinátor tohto zadania za REF bude Eben Friedman, podporu v rámci krajiny zabezpečí Lýdia Bariová.

Realizácia

Návštevy a pozvania na stretnutia s aktérmi bude organizovať REF po dohovore s konzultantom.

Všetky oprávnené cestovné náklady v rámci Slovenska budú preplatené na základe predchádzajúceho schválenia každej návštevy koordinátorom zadania za REF a predloženia účtovných dokladov na všetky výdavky. Oprávnené výdavky na telefón a internet počas ciest budú tiež preplatené.

Konzultant použije vlastné kancelárske vybavenie a potreby, vrátane počítača a telefónu.

Kvalifikačné predpoklady

Konzultant spĺňa:

- ovládanie slovenského jazyka na profesionálnej úrovni;
- vynikajúca schopnosť písať v anglickom jazyku;
- najmenej 5 rokov skúsenosti s prácou v oblasti sociálnej inklúzie alebo v oblasti vzdelávania, skúsenosti s prácou s Rómami sú výhodou;
- znalosť koncepčného a inštitucionálneho rámca vzdelávania Rómov na Slovensku;
- preukázaná skúsenosť pri hodnotení výsledkov a dopadov projektov, s dôrazom na kvantitatívne hodnotenie.

Kvalifikovaní uchádzači spĺňajúci vyššie uvedené kritériá môžu zaslať svoj životopis a motivačný list v anglickom jazyku s uvedením požadovanej odmeny za uvedené zadanie do piatka 2. apríla 2010 na adresu efriedman@romaeducationfund.org.

Príloha 2: Zoznam dokumentov poskytnutých konzultantovi zo strany REF

SLO 005:

1. Žiadosť
2. Implementačný plán projektu 1
3. Implementačný plán projektu 2
4. Záverečná monitorovacia správa (spracovaná REF, z 18. septembra 2007)
5. Monitorovacia správa (spracovaná REF, z 18. decembra 2006)
6. Záverečná hodnotiacia správa projektu (spracovaná príjemcom grantu, z 1. augusta 2007)
7. Správy (od príjemcu grantu):
 - 7.1. Externá hodnotiacia správa
 - 7.2. Prvá (opisná, finančná, predbežná finančná, implementačný plán projektu bez príloh)
 - 7.3. Druhá (opisná, finančná, implementačný plán projektu bez príloh)
 - 7.4. Tretia (opisná, finančná, implementačný plán projektu bez príloh)

SLO 014:

1. Žiadosť
2. Implementačný plán projektu 1
3. Implementačný plán projektu 2
4. Záverečná monitorovacia správa (spracovaná REF, z 11. marca 2008)
5. Správy (od príjemcu grantu):
 - 5.1. Prvá (opisná, finančná, implementačný plán projektu bez príloh)
 - 5.2. Druhá (opisná, implementačný plán projektu)
 - 5.3. Tretia (opisná, implementačný plán projektu)
 - 5.4. Záverečná (finančná správa, záverečná hodnotiacia správa projektu bez príloh)

SLO 016:

1. Žiadosť
2. Implementačný plán projektu 1
3. Implementačný plán projektu 2
4. Záverečná monitorovacia správa (spracovaná REF, z 13. marca 2008)
5. Správy (od príjemcu grantu):
 - 5.1. Prvá (opisná, finančná, rozpočet, implementačný plán projektu bez príloh, predkladané výstupy zo správ)
 - 5.2. Druhá (opisná, finančná, implementačná tabuľka)
 - 5.3. Záverečná (záverečná hodnotiacia správa projektu bez príloh, finančná správa, opisná správa 2, finančná správa, otázky príjemcom grantov)

SLO 018:

1. Žiadosť

2. Implementačný plán projektu 1
3. Implementačný plán projektu 2
4. Monitorovacia správa (spracovaná REF, z 12. – 13. marca 2008)
5. Monitorovacia správa (spracovaná REF, z 25. – 27. novembra 2008)
6. Monitorovacia správa (spracovaná REF, z 18. – 20. mája 2009)
7. Databáza účastníkov (spracovaná príjemcom grantu)
8. Správa z prieskumu (spracovaná príjemcom grantu)
9. Správy (od príjemcu grantu):
 - 9.1. Prvá (opisná, finančná, implementačný plán projektu)
 - 9.2. Druhá (opisná, finančná, implementačný plán projektu, list riaditeľovi REF)
 - 9.3. Tretia (opisná, finančná, implementačný plán projektu)
 - 9.4. Štvrtá (opisná, finančná, implementačný plán projektu)
 - 9.5. Piata (opisná, finančná, implementačný plán projektu)
 - 9.6. Štvrtročná správa 6 (opisná, finančná, implementačný plán projektu, tabuľka zmien zaradenia)
 - 9.7. Štvrtročná správa 7 (opisná, finančná, implementačný plán projektu)
 - 9.8. Štvrtročná správa 8 (opisná, implementačný plán projektu)
 - 9.9. Záverečná (opisná, finančná, implementačný plán projektu 1, implementačný plán projektu 2)

SLO 020

1. Žiadosť
2. Implementačný plán projektu 1
3. Implementačný plán projektu 2
4. Monitorovacia správa (spracovaná REF, z 3. júla 2008)
5. Monitorovacia správa (spracovaná REF, z 24. – 25. februára 2009)
6. Správy (od príjemcu grantu):
 - 6.1. Prvá (opisná, finančná, implementačný plán projektu)
 - 6.2. Druhá (opisná, finančná, implementačný plán projektu)
 - 6.3. Štvrtročná správa 3 (opisná, finančná, implementačný plán projektu)
 - 6.4. Štvrtročná správa 4 (opisná, implementačný plán projektu)
 - 6.5. Záverečná (záverečná hodnotiaci správa projektu, finančná správa, tabuľka očakávaných výsledkov a skutočných výsledkov za projekty SLO 005 a SLO 020)

SLO 023:

1. Žiadosť
2. Implementačný plán projektu 1
3. Implementačný plán projektu 2

4. Monitorovacia správa (spracovaná REF, z 18. – 20. mája 2009)
5. Databáza účastníkov (spracovaná príjemcom grantu)
6. Databáza detí, ktoré neboli doučované (spracovaná príjemcom grantu)
7. Tabuľka indikátorov dopadov (spracovaná príjemcom grantu, bez vyplnených údajov)
8. Správy (od príjemcu grantu):
 - 8.1. Štvrtročná správa 1 (opisná, finančná, implementačný plán projektu)
 - 8.2. Štvrtročná správa 2 (opisná, finančná, implementačný plán projektu)
 - 8.3. Záverečné správy (opisná, finančná, implementačný plán projektu 1, implementačný plán projektu 2)

Príloha 3: Zoznam rozhovorov

SLO 005 a SLO 020:

Pán Columbus Igboanusi, vedúci Ligy aktivistov pre ľudské práva.

Pani Marta Šmidáková, riaditeľka Základnej školy Gorkého (ako nástupníckej školy pre Základnú školu Limbová – obe školy boli zlúčené) a traja učiteľia/ky²⁵.

Pani Mária Sandorová, projektová pracovníčka – koordinátorka asistentov.

Pani Etela Farkašová, riaditeľka základnej školy v Zlatých Klasoch, a jeden učiteľ/ka.

Pani Marta Kunyiiová, riaditeľka materskej školy v Zlatých Klasoch (telefonát).

Rodičia rómskych detí v Zlatých Klasoch.

SLO 014:

Pani Anna Pušková, vedúca Zjednotenia Rómov za občiansky rozvoj.

Pani Anna Chrenková, zástupkyňa riaditeľa Základnej školy Zarevúca v Ružomberku, a jeden učiteľ/ka.

Pani Marta Kral'ovenská, riaditeľka Základnej školy Dončová v Ružomberku, a jeden učiteľ/ka.

Jeden učiteľ/ka, Základná škola Jahodnícka v Martine.

Pani Viera Poliačková, zástupkyňa riaditeľa Základnej školy A. Dubčeka v Martine (telefonát).

Pani Dana Gajdošová, riaditeľka Základnej školy Aurela Stodolu v Liptovskom Mikuláši (telefonát).

Pani Alena Ridzoňová, riaditeľka Základnej školy Márie Marákovej v Liptovskom Mikuláši (telefonát).

Rodičia rómskych detí v Martine a Ružomberku.

SLO 016:

Pán Béla Kökeny, vedúci Občianskej alternatívnej iniciatívy.

Pani Mária Hudcová, riaditeľka Pedagogicko-psychologickej poradne v Rimavskej Sobote.

Predstavitelia obcí (telefonicky):

- Abovce,
- Blhovce,
- Čerenčany,
- Číž,
- Gortva,

²⁵ Pretože niektorí z učiteľov požadovali anonymitu, neuvádzame žiadne mená oslovených učiteľov.

- Hodejov,
- Hostišovce,
- Jesenské,
- Teplý Vrch.

SLO 018 a SLO 023:

Pani Nataša Slobodníková, vedúca Krajskej asociácie rómskych iniciatív/KARI.

Pani Martina Slobodníková, Krajská asociácia rómskych iniciatív/KARI.

Pani Jarmila Buková, riaditeľka Základnej školy Trieda SNP v Banskej Bystrici a dvaja učitelia/ky.

Pán Peter Zlevský, riaditeľ Základnej školy Golianova v Banskej Bystrici a jeden učiteľ/ka.

Pani Mária Filipová, vedúca odboru sociálnych vecí v meste Banská Bystrica.

Rodičia rómskych detí v Banskej Bystrici.

Príloha 4: Výskumné nástroje

Dotazník pre príjemcov grantovej podpory REF

Úvodná fáza:

1. Ako by ste v stručnosti opísali cieľ projektu?
2. Ako by ste opísali úspech projektu?
3. Ako by ste definovali úspešného účastníka projektu?
 - i. *Čo sa musí stať s dieťaťom, aby sa dalo považovať za úspešného účastníka projektu alebo za dieťa skutočne profitujúce z projektu?*
 - ii. *Akú mieru úspešnosti ste očakávali, aby sa splnili vaše očakávania?*
4. Prečo ste sa rozhodli realizovať projekt v tejto škole (školách)/lokalite?
 - i. *Vybrali ste školu (školy)/lokalitu preto, lebo ste ich poznali alebo ste v nich pracovali pred začiatkom projektu?*
 - ii. *Vybrali ste školu (školy) preto, lebo ju navštevujú deti z komunity, ktorú poznáte alebo s ktorou ste pracovali?*
5. Ako by ste opísali situáciu v segregácii rómskych detí z danej lokality/komunity alebo ich zaradovanie do špeciálnych škôl?
 - i. *Viete porovnať túto situáciu so zvyškom Slovenska?*
6. Ako ste vyberali účastníkov projektu?
 - a. Ako ste vyberali deti?
 - i. *Boli všetky zúčastňujúce sa deti rómske alebo sa zúčastňovali aj nerómske deti zo sociálne znevýhodnených rodín?*
 - ii. *Boli vybrané na základe príslušnosti k jednej konkrétnej rómskej komunite? Aký bol rozdiel v školskej dochádzke detí z tejto komunity v porovnaní s inými komunitami? Aké boli zvláštnosti tejto komunity v porovnaní s prostredím, z ktorého pochádzajú iné deti?*
 - iii. *Boli vyberaní na základe ich školských výsledkov alebo školskej dochádzky? S akými východiskovými údajmi o školských výsledkoch alebo dochádzke ste porovnávali výsledky detí, aby mohli byť zaradené do projektu?*
 - iv. *Boli vyberaní na základe odporúčaní riaditeľa školy alebo učiteľov? Prečo vybrali tieto deti?*
 - b. Ako ste vyberali učiteľov zúčastňujúcich sa projektu?
 - i. *Aké požiadavky museli splniť?*
 - ii. *Boli to učitelia základných škôl alebo učitelia špeciálnych škôl (špeciálnych tried)?*
 - iii. *Vyučovali v segregovaných rómskych triedach alebo v integrovaných triedach?*
 - iv. *Uchádzali sa o účasť na projekte sami alebo riaditeľ školy rozhodol, že budú do projektu zapojení?*

- v. *Zúčastnili sa nejakého školenia?*
- c. Ako ste vyberali asistentov učiteľa?
 - i. *Museli byť Rómovia? Bola etnicita dôležitá a prečo?*
 - ii. *Aké kvalifikačné kritériá museli splniť a prečo?*
 - iii. *Zúčastnili sa nejakého školenia?*
 - iv. *Patrili do rovnakej komunity ako rómske deti a prečo?*

Implementácia aktivít:

7. Otázky položené vo vzťahu ku každej aktivite:
 - a. Prečo ste považovali za dôležité zahrnúť túto aktivitu do projektu?
 - b. Ako bola aktivita realizovaná?
 - c. Kto sa na aktivite zúčastňoval?
 - i. *Počet a charakteristiky účastníkov.*
 - ii. *Boli s účastníkmi nejaké problémy? (Napríklad či ste mali problém získať účastníkov alebo či sa neskôr prestali zúčastňovať.)*
 - d. Máte prezenčnú listinu alebo inú dokumentáciu k aktivite? Môžete nám ich poskytnúť?
 - e. Aký bol dopad aktivity vzhľadom na plnenie cieľa projektu?
 - f. Ako je možné dopad merať?
 - i. *Máte nejaké štatistické údaje o zmene, ktorá sa dosiahla? Môžete nám ich poskytnúť?*
8. Mohli by byť aktivity alebo služby poskytované v rámci projektu financované z iných zdrojov? (Napríklad: rozpočet školy, úrady práce, sociálnych vecí a rodiny, štátne sociálne dávky pre deti z rodín v hmotnej núdzi a podobne.)
 - i. *Ak áno, prečo bolo potrebné využiť financovanie REF?*
 - ii. *Ak áno, boli tieto alternatívne zdroje využité? Ako boli skombinované s financovaním REF?*

Monitorovanie a hodnotenie:

9. Ako by ste opísali monitorovanie a hodnotenie projektu v prípade, ak bolo realizované?
 - a. Aká bola metodika monitorovania a hodnotenia?
 - b. Mali projektoví pracovníci presné (kvantitatívne) údaje o východiskovej situácii vo vzdelávaní rómskych detí (pred začiatkom projektu)? Môžete nám ich poskytnúť?
 - c. Bola vytvorená aj kontrolná skupina (aby bolo možné porovnať výsledky cieľovej skupiny projektu s kontrolnou skupinou)? Môžete nám poskytnúť údaje o kontrolnej skupine?
 - d. Ako bolo realizované monitorovanie implementácie projektu?
 - i. *Kto realizoval monitorovanie a akým spôsobom?*

- ii. *Aké boli výsledky monitorovania?*
 - iii. *Môžete nám poskytnúť výsledky monitorovania?*
 - e. Ako bolo realizované interné hodnotenie projektu?
 - i. *Ako často boli údaje zberané a analyzované a akým spôsobom?*
 - ii. *Bolo realizované záverečné hodnotenie?*
 - iii. *Kto realizoval interné hodnotenie?*
 - iv. *Aké boli výsledky záverečného hodnotenia?*
 - v. *Môžete nám poskytnúť výsledky interného hodnotenia?*
 - f. Boli pri monitorovaní zistené nejaké problémy alebo slabé miesta v implementácii projektu alebo pri dosahovaní očakávaných výsledkov?
 - i. *Kto poukazoval na problémy? Škola, účastníci projektu, rodičia, projektoví pracovníci, iní?*
 - ii. *Aké opatrenia boli prijaté na riešenie problémov?*
 - iii. *Kto sa podieľal na vytvorení návrhu nápravných opatrení? Škola, účastníci projektu, rodičia, projektoví pracovníci, iní?*
 - iv. *Kto realizoval nápravné opatrenia?*
 - v. *Vyžadovali nápravné opatrenia dodatočné finančné zdroje? Z akých zdrojov boli tieto náklady financované?*
 - vi. *Zistili sa počas implementácie projektu nejaké neočakávané možnosti, ktoré by umožnili rozšírenie rozsahu projektu alebo jeho kvality? Ako boli tieto možnosti využité?*
10. Aké aktivity, prvky alebo princípy projektu boli podľa vás v retrospektívnom pohľade najdôležitejšie pri dosahovaní cieľov projektu?
11. Ak by ste mali dnešné skúsenosti z implementácie projektu, čo by ste naplánovali alebo realizovali inak?
- a. Ako inak alebo ako efektívnejšie by ste použili prostriedky poskytnuté zo strany REF?
 - b. Ak boli rozdiely medzi pôvodným plánom a skutočnou implementáciou projektu a dosiahnutými výsledkami, ako by ste ich vysvetlili?
12. Sú výsledky a dopady projektu udržateľné?
- a. Ktoré aktivity projektu pokračovali aj po ukončení projektu?
 - i. *Z akého zdroja boli financované?*
 - ii. *Kto zabezpečoval ich pokračovanie?*
 - b. Ako skúsenosti s projektom zmenili systém a prax vzdelávania rómskych detí v lokalite/škole/komunite, kde bol projekt implementovaný?
 - i. *Kto realizoval tieto zmeny?*
 - ii. *Ako je možné overiť, či tieto zmeny naozaj nastali?*
 - c. Ako projekt zmenil životy detí a životy iných účastníkov projektu? Ako je to možné overiť?

13. Posilnila implementácia projektu kapacity vašej organizácie?
- a. Plánuje vaša organizácia pokračovať v podobných aktivitách? V akých lokalitách a prečo?
 - b. Viedla implementácia projektu k rozšíreniu záberu aktivít vašej organizácie?
 - c. Fungovalo financovanie zo strany REF ako „počiatočný kapitál“? Získali ste nejaké dodatočné zdroje vďaka implementácii projektu?
14. Aké sú vaše poučenia z projektu? Čo možno podľa vášho názoru vo vašom projekte označiť ako dobrú prax a čo ako zlú prax?

Dotazník pre dospelých účastníkov projektu (školy)

Úvodná fáza:

1. Ako by ste stručne opísali situáciu vo vzdelávaní rómskych detí vo vašej lokalite/škole?
 - i. *Viete porovnať túto situáciu so zvyškom Slovenska?*
2. Ako bol nadviazaný kontakt medzi školou a realizátorom projektu (príjemcom grantu od REF)?
3. Čo bolo cieľom projektu?
 - a. Ako by ste definovali úspešného účastníka projektu (rómske dieťa)?
 - b. Akú mieru úspešnosti ste očakávali, aby sa splnili vaše očakávania?
 - c. Bola vytvorená aj kontrolná skupina, voči ktorej by sa porovnávali výsledky účastníkov projektu? Môžete ju opísať a poskytnúť nám jej výsledky?
4. Ako boli vyberaní účastníci projektu?
 - i. *Boli všetky zúčastňujúce sa deti rómske alebo sa zúčastňovali aj nerómske deti zo sociálne znevýhodnených rodín?*
 - ii. *Boli vybrané na základe príslušnosti k jednej konkrétnej rómskej komunite? Aký bol rozdiel v školskej dochádzke detí z tejto komunity v porovnaní s inými komunitami? Aké boli zvláštnosti tejto komunity v porovnaní s prostredím, z ktorého pochádzajú iné deti?*
 - iii. *Boli vyberaní na základe ich školských výsledkov a školskej dochádzky? S akými východiskovými údajmi o školských výsledkoch alebo dochádzke ste porovnávali výsledky detí, aby mohli byť zaradené do projektu?*
5. Ako boli vyberaní učitelia zúčastňujúci sa na projekte?
 - i. *Aké požiadavky museli splniť?*
 - ii. *Boli všetci učitelia z vašej školy?*
 - iii. *Vyučovali v segregovaných rómskych triedach alebo v integrovaných triedach?*
 - iv. *Uchádzali sa o účasť na projekte sami alebo riaditeľ školy rozhodol, že budú do projektu zapojení?*
 - v. *Zúčastnili sa nejakého školenia?*
6. Ako ste vyberali asistentov učiteľa?
 - i. *Museli byť Rómovia? Bola etnicita dôležitá a prečo?*
 - ii. *Aké kvalifikačné kritériá museli splniť a prečo?*
 - iii. *Zúčastnili sa nejakého školenia?*
 - iv. *Patrili do rovnakej komunity ako rómske deti a prečo?*

Implementácia aktivít:

7. Otázky položené vo vzťahu ku každej aktivite:

- a. Vie škola o tom, že daná aktivita bola v rámci projektu realizovaná?
 - b. Považuje škola túto aktivitu za dôležitú? Prečo?
 - c. Ako bola aktivita realizovaná?
 - d. Ako škola realizovanú aktivitu hodnotí?
 - e. Kto sa podľa informácií školy na aktivite zúčastňoval?
 - i. *Počet a charakteristiky účastníkov.*
 - ii. *Boli s účastníkmi nejaké problémy? (Napríklad či mal realizátor projektu problém získať účastníkov alebo či sa neskôr prestali zúčastňovať.)*
 - f. Ako boli aktivity dokumentované? Mala škola prístup k dokumentácii (prezenčné listiny alebo iné dokumenty)? Môžete nám ich poskytnúť?
 - g. Aký bol dopad aktivity vzhľadom na plnenie cieľa projektu?
 - h. Ako je možné dopad merať?
 - i. *Máte nejaké štatistické údaje o zmene, ktorá sa dosiahla? Môžete nám ich poskytnúť?*
8. Mohli by byť aktivity alebo služby poskytované v rámci projektu financované z iných zdrojov? (Napríklad: rozpočet školy, úrady práce, sociálnych vecí a rodiny, štátne sociálne dávky pre deti z rodín v hmotnej núdzi a podobne.)
- ii. *Ak áno, prečo bolo potrebné využiť financovanie REF?*
 - iii. *Ak áno, boli tieto alternatívne zdroje využité? Ako boli skombinované s financovaním REF?*
9. Mala škola možnosť zmeniť spôsob implementácie niektorej aktivity, aby sa dosiahol cieľ projektu?
- a. Ako škola reagovala, ak boli zaznamenané nejaké problémy alebo nedostatočné výsledky projektových aktivít? (Ak táto situácia nastala, aký druh problémov sa objavil?)
 - b. Ako reagoval realizátor projektu, keď ste poukazovali na problémy s implementáciou projektu?
 - i. *Zohľadnil realizátor projektu vaše námietky?*
 - ii. *Upravil realizátor projekt alebo implementáciu jeho aktivít?*
 - c. Zistili sa počas implementácie projektu nejaké neočakávané možnosti, ktoré by umožnili zlepšenie alebo rozšírenie služieb poskytovaných vašou školou? Ako boli tieto možnosti využité?

Hodnotenie:

10. Aké aktivity, prvky alebo princípy projektu boli podľa vás v retrospektívnom pohľade najdôležitejšie pri dosahovaní cieľov projektu?
11. Ak by ste mali naplánovať a realizovať podobný projekt, čo by ste naplánovali alebo urobili inak, ak vezmete do úvahy vaše skúsenosti s týmto hodnoteným projektom?
- a. Ako inak alebo ako efektívnejšie by ste použili prostriedky poskytnuté zo strany REF?

12. Ktoré aktivity projektu by ste označili ako dobrú prax, ktorú by mali zaviesť aj iné školy?
13. Aké argumenty by ste použili, aby ste presvedčili svojich kolegov z iných škôl, aby sa zúčastnili na podobných projektoch na odstránenie segregácie?
14. Zavedie vaša škola niektorý z postupov, ktoré priniesol projekt? Prečo?
 - i. *Pokračuje desegregácia rómskych žiakov na vašej škole po skončení projektu?*
15. Zúčastnila by sa vaša škola podobného projektu znova? Prečo?

Otázky pre kampaňové projekty:

16. Ako bola realizovaná diagnostika rómskych detí pred realizáciou projektu?
17. Ako bola realizovaná diagnostika rómskych detí počas alebo po skončení projektu?
18. Zaznamenali ste nárast počtu detí zapísaných do bežných škôl počas alebo po skončení projektu?
 - a. Ako by ste vysvetlili túto zmenu?
19. Koľko detí bolo zapísaných do bežných škôl a koľko do špeciálnych škôl:
 - a. v roku pred začatím projektu?
 - b. v roku, kedy bol projekt realizovaný?
 - c. v roku nasledujúcom po skončení projektu?

Dotazník pre dospelých účastníkov projektu (rodičia)

Účasť v projekte:

20. Pamätáte sa na projekt <Názov projektu> realizovaný <Názov príjemcu grantu>, ktorý bol zameraný na vzdelávanie rómskych detí?
21. Zúčastnilo sa niektoré z vašich detí nejakou formou na aktivitách tohto projektu?
22. Ako ste sa dozvedeli o projekte a o možnosti zúčastniť sa ho?
23. Kto vám povedal o projekte? (Napríklad pracovníci mimovládnej organizácie, učitelia, komunitní pracovníci, sociálni pracovníci, priatelia/rodina.)
24. Prečo vás projekt zaujal?
25. Aké výhody alebo aktivity boli ponúknuté deťom, ktoré sa zúčastnia projektu?
26. Čo ste od projektu očakávali?
27. Čo ste museli splniť alebo spraviť, aby sa dieťa mohlo zapojiť do projektu?

Implementácia projektu:

28. Čo sa v rámci projektu uskutočnilo? Na ktorých aktivitách ste sa zúčastnili vy alebo vaše dieťa?
29. Pamätáte si, že <každá z aktivít týkajúcich sa účastníkov projektu bude spomenutá samostatne> bola realizovaná v rámci projektu?
 - a. Čo presne sa robilo v rámci tejto aktivity?
 - b. Myslíte si, že takáto aktivita má zmysel a prínos pre rómske deti?

Spätná väzba:

30. Čo priniesol projekt vám alebo vašim deťom?
 - a. Aké výhody ste získali?
 - b. Čo ste sa naučili?
 - c. Čo projekt zmenil vo fungovaní školy (správanie učiteľov, pravidlá, nové možnosti) alebo v možnostiach vzdelávania vašich detí?
31. Myslíte, že malo zmysel projekt realizovať? Prečo?
32. V porovnaní s minulosťou, všimli ste si počas projektu nejaký rozdiel:
 - a. v školskej dochádzke vašich detí?
 - b. v správaní vašich detí?
 - c. v školských výsledkoch vašich detí?
 - d. vo vzťahu vašich detí k škole a učiteľom?
 - e. Je niektorá z aktivít začatých v rámci projektu stále realizovaná aj po jeho skončení?
 - f. Kto pokračuje v tejto aktivite – škola, mimovládna organizácia, niekto iný?
33. Boli niektoré z vašich detí zaradené do špeciálnej školy/triedy? Prečo?
34. Chodia niektoré z vašich detí do špeciálnej školy/triedy v súčasnosti? Prečo?

35. Čo znamená (znamenalo) pre vaše deti navštevovať špeciálnu školu/triedu? Je to pre dieťa lepšie alebo horšie než chodiť do bežnej školy/triedy? Prečo?
36. Chodili niektoré z vašich detí do školy/triedy len s rómskymi deťmi alebo do triedy, kde boli aj nerómske deti?
37. Chodia niektoré z vašich detí do školy/triedy len s rómskymi deťmi alebo do triedy, kde boli aj nerómske deti?
 - a. Čo to znamená pre dieťa chodiť do školy/triedy len s rómskymi deťmi alebo do triedy aj s nerómskymi deťmi? Čo je lepšie pre rómske deti? Prečo?
 - b. Myslíte si, že rómske deti dostávajú vzdelávanie rovnakej kvality ako nerómske deti?
 - c. Myslíte si, že učitelia sa správajú k rómskym deťom rovnako ako k nerómskym deťom?
38. Ako sa zmenili vzťahy a komunikácia medzi rómskymi a nerómskymi rodičmi, odkedy ich deti navštevujú tie isté triedy?
39. Ako projekt zmenil vaše vzťahy a komunikáciu s učiteľmi vašich detí?
40. Ako sa vašim deťom teraz darí v škole?

Dotazník pre skupinový rozhovor (s príjemcami grantov od REF)

Úvodná fáza:

1. Aká bola situácia so zaraďovaním rómskych detí do škôl v lokalite/komunite a s ich zaraďovaním do špeciálnych alebo segregovaných škôl? Viete porovnať túto situáciu so zvyškom Slovenska?
2. Ako by ste v stručnosti opísali cieľ projektu?
3. Ako by ste definovali úspešného účastníka projektu?
 - i. *Čo sa musí stať s dieťaťom, aby sa dalo považovať za úspešného účastníka projektu alebo za dieťa skutočne profitujúce z projektu?*
4. Ako úspešný bol projekt? Pokúste sa vyjadriť číslami alebo percentami, koľko detí bolo úspešných podľa vami definovaných očakávaní.
5. Ktoré aktivity pomohli dosiahnuť cieľ projektu?
6. Ak by ste mali dnešné skúsenosti z implementácie projektu, čo by ste naplánovali alebo realizovali inak?
 - a. Ako inak alebo ako efektívnejšie by ste použili prostriedky poskytnuté zo strany REF?
7. Sú výsledky a dopady projektu udržateľné?
 - a. Ktoré aktivity projektu pokračovali aj po ukončení projektu?
 - i. *Z akého zdroja boli financované?*
 - ii. *Kto zabezpečoval ich pokračovanie?*
 - b. Ako skúsenosti s projektom zmenili systém a prax vzdelávania rómskych detí v lokalite/škole/komunite, kde bol projekt implementovaný?
 - i. *Kto realizoval tieto systémové zmeny?*
 - ii. *Ako je možné overiť, či tieto zmeny naozaj nastali?*
 - c. Ako projekt zmenil životy detí a životy iných účastníkov projektu?
8. Aké sú vaše hlavné poučenia z projektu? Čo možno podľa vášho názoru vo vašom projekte označiť ako dobrú prax a čo ako zlú prax?
9. Čo by mal zahŕňať ideálny projekt zameraný na desegregáciu rómskych detí?
 - a. Aké aktivity?
 - b. Ako by bolo najlepšie merať úspešnosť projektu?
 - c. Kto (ktoré inštitúcie) by sa zúčastňovali projektu?

Spolupráca s REF:

10. Ako ste boli spokojní so spoluprácou a podporou poskytnutou zo strany REF?
 - a. Ako ste sa dozvedeli o možnosti získať zdroje pre projekt zo strany REF?
 - b. Ako hodnotíte podporu poskytovanú zo strany REF počas fázy prípravy projektu?
 - i. *Mali ste možnosť konzultovať projekt s REF počas prípravnej fázy?*

- ii. *Privítali by ste väčšiu technickú pomoc a odbornú podporu počas fázy prípravy projektu?*
 - iii. *Pomohol vám REF s navrhovaním indikátorov alebo metodiky zberu údajov a hodnotenia indikátorov?*
 - iv. *Boli podľa vás požiadavky a pokyny zo strany REF počas fázy prípravy projektu primerané a realistické?*
- c. Ako hodnotíte podporu poskytovanú zo strany REF počas fázy implementácie projektu?
- i. *Mali ste možnosť konzultovať priebeh implementácie a možné problémy s REF a hľadať spoločne riešenia problémov?*
 - ii. *Mali ste dostatočné informácie/zručnosti na to, aby ste spracovali monitorovacie a finančné správy podľa požiadaviek REF? Poskytol vám niekto pokyny alebo návod na splnenie týchto povinností?*
 - iii. *Ako boli realizované monitorovacie návštevy REF? Boli dostatočné na to, aby im umožnili pochopiť vývoj a možné problémy, s ktorými ste sa stretávali počas implementácie projektu?*
 - iv. *Boli podľa vás požiadavky a pokyny zo strany REF počas fázy implementácie projektu vhodné a realistické?*
 - v. *Bol REF nápomocný počas fázy implementácie projektu?*

11. Čo by ste REF odporučili pri podpore projektov v budúcnosti?

- a. Na aké projekty by sa mali zamerať? (Aké ciele, aktivity by mali byť podporované zo strany REF?)
- b. Ako by REF mohol informovať potenciálnych uchádzačov o takýchto grantoch a možnostiach?
- c. Aká forma podpory zo strany REF by pomohla vo fáze prípravy projektu?
 - i. *Mal by REF definovať metódy zberu údajov a hodnotenie úspešnosti?*
- d. Akú formu podpory by mal REF poskytovať vo fáze realizácie projektu?
 - i. *Mal by REF poskytovať školenia k tvorbe/monitorovaniu/výkazníctvu projektov?*
 - ii. *Mali by byť monitorovacie návštevy realizované častejšie? Ako často? Ako by mali byť realizované?*